

SUZBIJANJE NEKAŽNJIVOSTI
U SRBIJI:
opcije i prepreke

COUNTRY FOCUS SERIES

impunity
watch

**SUZBIJANJE NEKAŽNJIVOSTI U SRBIJI:
OPCIJE I PREPREKE**

IMPUNITY WATCH

SUZBIJANJE NEKAŽNJIVOSTI U SRBIJI: OPCIJE I PREPREKE

Izdavači: Impunity Watch i Komitet pravnika za ljudska prava - YUCOM

Za izdavača: Ljiljana Hellman

Publikacija Impunity Watch-a

www.impunitywatch.org

Projekat Impunity Watch – Srbija

Partnerske organizacije:

Fond za humanitarno
pravo

Komitet pravnika za
ljudska prava

Helsinški odbor za
ljudska prava u Srbiji

Inicijativa mladih za
ljudska prava

ISBN:

Dizajn: Ontwerpburo SUGGESTIE & ILLUSIE

Fotografija na naslovnoj strani: Jehanne van Woerkom

Naziv fotografije: Potočari, masovna grobnica, Srebrenica, žrtve

Autorka: Jehanne von Woerkom

Projekat su finansijski podržali:

FOND ZA OTVORENO DRUŠTVO - SRBIJA
FUND FOR AN OPEN SOCIETY - SERBIA

Mišljenje u Srbiji

ORGANIZACIJA ZA OTVORENO
DRUŠTVO I SARADNJU

Solidaridad

Prvo izdanje: decembar 2008

© Impunity Watch 2008

T'Goylan 15

Utrecht

Netherlands

www.impunitywatch.org

SADRŽAJ:

O Impunity Watch-u	5
Zahvalnost	6
Uvod	7
I Metodologija istraživanja	7
II Pregled istorijskog i društveno-političkog okvira	8
Pravo na istinu	17
I Pregled dosadašnjeg procesa ostvarivanja prava na istinu	17
II Identifikacija prepreka i ocena političke volje za ostvarivanje prava na istinu	22
Pravo na pravdu	33
I Pregled dosadašnjeg procesa ostvarivanja prava na pravdu	33
II Identifikacija prepreka i ocena političke volje za ostvarivanje prava na istinu	37
Pravo na reparacije	43
I Pregled dosadašnjeg procesa ostvarivanja prava na reparacije	43
II Identifikacija prepreka i ocena političke volje za ostvarivanje prava na reparacije	43
Garancije neponovljivosti zločina	47
I Pregled dosadašnjeg procesa ostvarivanja garancija neponovljivosti zločina	47
a) Posebne mere garantovanja neponovljivosti zločina	47
b) Opšte mere garantovanja neponovljivosti zločina	49
II Analiza garancija neponovljivosti zločina i identifikacija prepreka	54
a) Analiza posebnih mera garancija neponovljivosti i identifikacija prepreka	54
b) Analiza opštih mera garancija neponovljivosti i identifikacija prepreka	56
Zaključci	59
Preporuke	62
Aneksi	65
• Aneks I – Skraćenice	65
• Aneks II - Učesnici u konsultativnom procesu kreiranja političke strategije na osnovu rezultata istraživanja	67
Bibliografija	70

Impunity Watch (IW) je međunarodna inicijativa za istraživanje i izgradnju strategija za suzbijanje nekažnjivosti za teške zločine i ozbiljne povrede ljudskih prava prema međunarodnom pravu. IW radi u zemljama u kojima nekažnjivost za ove zločine činjene u nedavnoj prošlosti predstavlja pretnju održivom miru i uspostavljanju demokratske vladavine prava.

U svom radu IW sukcesivno primenjuje tri metode. Prvu metodu predstavlja detaljno istraživanje i analiza uzroka nekažnjivosti i identifikacija prepreka za njeno suzbijanje korišćenjem posebno razvijene metodologije. Na osnovu rezultata istraživanja, konsultujući širok krug relevantnih aktera, IW donosi preporuke i identifikuje nove strategijske pristupe usmerene na suzbijanje nekažnjivosti u odabranim zemljama. Kreiranje i zagovaranje usmerenih strategija, kako na domaćem tako i na međunarodnom nivou, predstavlja drugu osnovnu metodu rada IW-a. Konačno, na osnovu rezultata istraživanja IW kreira sistem praćenja procesa suzbijanja nekažnjivosti i stepena u kome države odgovaraju na svoje obaveze u ostvarivanju prava na istinu, prava na pravdu, pružanju reparacija i grancija da se zločini počinjeni u prošlosti neće ponoviti.

Jedan od osnovnih ciljeva IW-a je da, primenom navedenih metoda, podrži i promovise aktivno učešće organizacija građanskog društva i šireg kruga zainteresovanih domaćih subjekata u borbi protiv nekažnjivosti u odabranim zemljama, kroz zajednički rad i jačanje nacionalnih kapaciteta za istraživanje, javni nadzor, izgradnju političkih strategija i zalaganje za njihovo usvajanje.

IW je nastao 2005. kao projekat holandske nevladine organizacije Solidaridad, da bi se 2008. konstituisao kao samostalna Fondacija IW. Danas, IW simultano sprovodi svoje probne projekte u Srbiji i Gvatemali. Ove dve udaljene i veoma različite zemlje odabrane su da bi se demonstrirala univerzalna primenjivost metodologije IW-a u različitim političkim i društvenim kontekstima. Istovremeno, primena sličnih metodoloških parametara u različitim kontekstima predstavlja osnovu za identifikovanje metoda za suzbijanje nekažnjivosti koji su, uprkos različitim iskustvima, univerzalno primenjivi.

Srbija je odabrana zbog problema nekažnjivosti za zločine počinjene tokom ratova na prostoru bivše Jugoslavije tokom poslednje decenije dvadesetog veka. Opravdanost ovakvog izbora dodatno je potvrdila i presuda Međunarodnog suda pravde (MSP) kojom je Srbija proglašena krivom za kršenje Konvencije o genocidu zbog propusta da spreči i kazni ovaj zločin počinjen u Srebrenici 1995.¹

IW je u Srbiji okončao fazu istraživanja i identifikovanja ciljanih strategija u saradnji sa četiri partnerske organizacije civilnog društva – Inicijativom mladih za ljudska prava (YIHR), Komitetom pravnika za ljudska prava (YUCOM), Fondom za humanitarno pravo (FHP) i Helsinškim odborom za ljudska prava u Srbiji (HOS). Ove organizacije imaju dugogodišnje iskustvo i istaknutu ulogu u bavljenju problemom nekažnjivosti u Srbiji sa različitim aspektima.

¹ MSP, Presuda, BiH protiv SCG, Spor koji se odnosi na primenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, 26.02.2007.

Izveštaj je napisala Ljiljana Hellman, koordinator Impunity Watch projekta u Srbiji na osnovu istraživanja koje su sproveli i analiza koje su izradili istraživači i analitičari Inicijative mladih za ljudska prava - Časlav Lazić, Miroslav Janković i Dragan Popović; Fonda za humanitarno pravo – Bojana Vujošević, Ivan Stojanović i Sandra Orlović; Komiteta pravnika za ljudska prava – YUCOM – Biljana Kovačević-Vučo, Lena Pelić, Novak Vučo i Milan Antonijević; i Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji – Sonja Biserko, Mileva Jurić i Stipe Sikavica.

Zahvaljujemo se konsultantima koji su za potrebe ovog istraživanja izradili stručne analize: Dejanu Anastasijeviću, Marijani Tomi, Jeleni Milić i Slobodanu Petronijeviću.

Veliku zahvalnost dugujemo agenciji „Argument“ koja je izradila Studiju percepcije tranzicione pravde u Srbiji, a posebno Fondu za otvoreno društvo i Misiji OEBS-a u Srbiji koji su podržali njenu izradu kao i proces konsultacija za kreiranje strategija baziranih na rezultatima našeg istraživanja.

Za celokupan proces istraživanja, analiziranja i izrade našeg izveštaja zahvaljujemo se Solidaridadu, Cordaid-u i HIVOS-u koji su podržali naš projekat.

Posebnu zahvalnost dugujemo Ivanu Jovanoviću i Jeleni Stevančević iz Misije OEBS-a koji su sa nama učestvovali u mnogim fazama rada, kako na studiji tako i na izveštaju u celni.

Zahvaljujemo se svim ispitanicima koji su razgovorom sa našim istraživačima omogućili sprovođenje ovog istraživanja, a posebno Vrhovnom Sudu Srbije, Okružnom sudu u Beogradu, Tužilaštvu za ratne zločine, Ministarstvu pravde Srbije, Republičkom tužilaštvu, Udruženju tužilaca Srbije, Društvu sudija Srbije, Kancelariji nacionalnog saveza za saradnju sa MKSJ, Službi poverenika za informacije od javnog značaja, Kancelariji ombudsmana, Pravosudnom centru za edukaciju sudija i tužilaca, bivšim članovima i zaposlenima u Komisiji za istinu i pomirenje Ljubomiru Dimiću, Gordani Ristić, Radovanu Bigoviću i Slavoljubu Đukiću; istaknutim stručnjacima u oblastima relevantnim za naše istraživanje - Dragoljubu Todoroviću, advokatu koji je zastupao žrtve u gotovo svim domaćim suđenjima za ratne zločine, advokatu Rajku Daniloviću koji je zastupao porodicu premijera Đinđića u suđenju njegovim atentatorima; nekadašnjim nosiocima visokih državnih funkcija Vladanu Batiću, Nenadu Miliću, Vladimiru Popoviću i Milanu St. Protiću; istaknutim profesorima i pravnim stručnjacima Vesni Rakić-Vodinelić i Vojinu Dimitrijeviću; jednoj od najznačajnijih intelektualki u Srbiji, istoričarki Latinki Perović; velikim novinarima i analitičarima Jovanu Duloviću, Milošu Vasiću i Filipu Švarmu; direktorici Arhiva Beograda, istoričarki Branki Prpi; stručnjacima za sudsku medicinu Dušanu Dunjiću i Oliveru Stojković; nekadašnjoj direktorki beogradske kancelarija ICMP-a Ani Kron.

Izrazitu zahvalnost dugujemo našoj kolegenici, sjajnom novinaru i analitičaru Ani Uzelac, jednoj od autora Percepcijske studije, koja je dala veliki doprinos kako u procesu istraživanja, tako i u kreiranju samog izveštaja.

Konačno, zahvaljujemo se centralnom timu Impunity Watch-a u Utrehtu, Holandiji – Susan Kemp, Anni McTaggart i posebno izvršnoj direktorki Marlies Stappers na velikoj podršci.

I Metodologija istraživanja

Čini se da poslednjih decenija svest da se samo suzbijanjem nekažnjivosti za teške zločine prema međunarodnom pravu počinjene u prošlosti može uspostaviti održivi mir i izgraditi moderno društvo i država zasnovana na demokratskoj vladavini prava postepeno jača. Osnivanje *ad hoc* međunarodnih tribunalâ za bivšu Jugoslaviju i Ruandu², a potom i stalnog Međunarodnog krivičnog suda (MKS)³ predstavljaju revolucionarnu prekretnicu u borbi protiv nekažnjivosti. Osnove međunarodne borbe protiv nekažnjivosti, moglo bi se reći, postavljene su 1997. kada je, na zahtev tadašnjeg Podkomiteta UN-a za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina, Lui Žuane [Louis Joinet] sažeo posojeće međunarodne standarde o nekažnjivosti u *Principe za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz suzbijanje nekažnjivosti*⁴ (Žuane-Orentliher Principi) koje je 2005., na zahtev Komisije UN-a za ljudska prava, ažurirala Dajen Orentliher [Diane Orentlicher]⁵. Žuane-Orentliher Principi izgrađeni su oko tri osnovna prava koja pripadaju žrtava ovakvih zločina: 1. pravo na istinu; 2. pravo na pravdu; i 3. pravo na reparaciju. Metodologija IW-a, na osnovu koje je sprovedeno istraživanje uzroka nekažnjivosti u Srbiji, kreirana je da pruži informacije koje omogućavaju identifikaciju i analizu uticaja specifičnih prepreka na ostvarenje svakog od ova tri prava. U skladu sa Žuane-Orentliher Principima, metodologija uvažava i izuzetan značaj promovisanja i implementacije mera usmerenih ka sprečavanju ponavljanja zločina i represije, te smo sakupljanjem relevantnih informacija pokušali da identifikujemo i analiziramo postignute rezultate do sada kao i prepreke u ostvarivanju ovih mera. Kroz šest osnovnih oblasti istraživanja koje obuhvataju normativni okvir, sredstva i kapacitete relevantnih državnih institucija, nezavisnost i volju tih institucija, političku volju, uticaj različitih centara moći i stepen razvijenosti građanske svesti u društvu, pokušali smo da identifikujemo prepreke u borbi protiv nekažnjivosti i ostvarenju navedenih prava žrtava i pružanja garancija neponovljivosti zločina kao i da utvrdimo postignuti stepen njihovog ostvarenja.

Sa istraživačima iz četiri partnerske organizacije (YIHR, YUCOM, FHP i HOS), angažovanim na IW projektu, prikupili smo osnovne informacije koje zahteva metodologija istraživanja a koje su dostupne putem javnih dokumenata, objavljenih izveštaja i analiza različitih organizacija, kao i podataka kojima raspolažu naši partneri a koji nisu ranije objavljivani. Kada smo postojeće informacije prikupili i sistematizovali u skladu sa metodologijom dobili smo i pregled informacija i oblasti koje je potrebno dodatno istražiti i usaglasili strategije i metode za njihovo istraživanje.

Značajan broj dokumenta prikupili smo posredstvom zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja. U oblastima gde nam pristup dokumentima nije bio omogućen ili gde nije bilo drugih pouzdanih izvora identifikovali smo i intervjuisali osobe koje su na osnovu svog sadašnjeg ili ranijeg angažovanja imale ili mogle imati potrebne

² Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) osnovan je 25.05.1993. Rezolucijom 827 SB UN-a (S/RES/827 (1993)), a Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSJR) 08.11.1994. Rezolucijom 955 SB UN-a (S/RES/955 (1994)).

³ Prvi stalni Međunarodni krivični sud, (MKS), osnovan je 1989. usvajanjem Rimskog statuta koji je stupio na snagu 2002. a Sud zvanično počeo sa radom u martu 2003. kao nezavisna međunarodna organizacija, nakon što je 89 država ratifikovalo njegov Statut.

⁴ *Set Principa za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz suzbijanje nekažnjivosti* [Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity], E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1

⁵ *Ažurirani Set Principa za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz suzbijanje nekažnjivosti* [Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity] E/CN.4/2005/102/Add.1

informacije. Razgovarali smo sa nekadašnjim članovima vlade i drugim zvaničnicima, predstavnicima pravosuđa, advokatima, bivšim članovima Komisije za istinu, novinarima, istoričarima i drugim. U pojedinim oblastima koje zahtevaju specifične kombinacije stručnosti i iskustva, poput analize budžeta relevantnih institucija ili policije i bezbednosnih službi, angažovali smo odgovarajuće stručnjake koji su izradili potrebne analize. Konačno, da bi dobili što precizniju sliku o radu zvaničnih institucija anažovanih na suzbijanju nekažnjivosti, u saradnji sa Misijom OEBS-a i Fondom za otvoreno društvo sproveli smo Studiju percepcije tranzicione pravde u Srbiji sa zvaničnicima i službenicima institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti. Studiju je realizovala agencija za primenjena sociološka i politikološka istraživanja „Argument“. Putem ove studije pokušali smo da procese suzbijanja nekažnjivosti i prepreke u njima sagledamo i iz perspektive ljudi koji ih u ime države sprovode i da na taj način upotpunimo naša saznanja.

Ipak, zbog kompleksnosti problema nekažnjivosti u Srbiji, a pre svega zbog prisustva snažnog regionalnog elementa i dinamičnih političkih zbivanja, određene segmente nismo uspjeli u dovoljnoj meri da istražimo. To se pre svega odnosi na percepciju problema nekažnjivosti iz ugla žrtava koje se većinom nalaze u susednim ili trećim zemljama, zatim percepcije mladih u Srbiji i regionu što predstavlja značajan indikator za utvrđivanje stepena u kome su ostvarene garancije da se zločini neće ponoviti. Konačno, potrebno je i da se dublje istraže ostali složeni društveni faktori i uticaji skrivenih centara moći.

Tokom naredne faze projekta, u kojoj planiramo da pratimo dinamiku prevazilaženja identifikovanih prepreka u procesu suzbijanja nekažnjivosti, proširićemo fokus sa Srbije na ceo region. Pokušaćemo da naše nalaze i iskustva podelimo sa stručnom javnošću u susednim zemljama kao i da putem dodatnih istraživanja upotpunimo postojeća saznanja.

Dodatne informacije o našem istraživanju, metodologiji, nalazima i budućim studijama mogu se naći na veb stranici IW-a: impunitywatch.org

II Pregled istorijskog i društveno-političkog okvira

Iako bivša Jugoslavija (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija – SFRJ) nije predstavljala deo sovjetskog bloka, krajem dvadesetog veka bila je zahvaćena procesom demokratizacije i liberalizacije praćenog slabljenjem uloge Saveza komunista, ali i jačanjem nacionalističkih struja.⁶ U Srbiji, 1987. dolazi na vlast Slobodan Milošević koji 1989.⁷ ukida autonomiju pokrajina Vojvodine i Kosova, garantovanu Ustavom SFRJ iz 1974.⁸ Pobune u pokrajinama protiv ukidanja autonomije bile su brutalno ugušene a Milošević je nastavio sa širenjem srpskog nacionalizma i ideje Velike Srbije.⁹ Istovremeno, u drugim republikama razvijala se težnja ka osamostaljivanju, izazvana rastom vlastitog nacionalizma i podržana pretnjama rastućeg srpskog ekspanzionističkog nacionalizma.¹⁰ Jugoslovenska narodna armija (JNA) je izgubila oslonac u komunističkoj partiji, a njeno rukovodstvo je stalo na stranu interesa Srbije, iako je nastavilo da se deklarativno zalaže za održavanje integriteta nekadašnje SFRJ.¹¹

a) Ratovi na prostoru bivše SFRJ

Slovenija – Jedinice JNA napale su Sloveniju dva dana nakon proglašenja nezavisnosti, 27. juna 1991. ali je Slovenija u tzv. Desetodnevnom ratu, uspjela da odbrani svoju nezavisnost.

⁶ V. Goati, *Političke elite, građanski rat i raspad SFRJ*, Ogladi, Republika br. 147., 1.-15. septembar 1996.; MKSJ, IT-94-1 "Prijeđor", Tužilac protiv Duška Tadića, Presuda, 07-05-1997., p. 70.

⁷ Amandmani IX do XLIX na Ustav SR Srbije, Službeni glasnik SR Srbije br. 11/89, str. 585.

⁸ Ustav SFRJ, Službeni list SFRJ br. 9/1974.; Ustav SR Srbije, Sl. glasnik SR Srbije br. 8/745.

⁹ "Velika Srbija" je politička ideja koja ima za cilj da ujedini sve etničke Srbe i teritorije u kojima su Srbi nekada živeli, u jedan entitet, odnosno zajedničku državu. Vidi: MKSJ, Tužilac protiv D. Tadića., Supra n.6., p. 72.

¹⁰ MKSJ, Tužilac protiv D. Tadića., Supra n.6., p. 73.

¹¹ Goati, *Političke elite*, Supra n. 6.

Predstavnici Slovenije, SFRJ i EZ su 7. jula 1991. potpisali tromesečni moratorijum na aktivnosti Slovenije u pravcu uspostavljanja nezavisnosti.¹² Slovenačke vojne i policijske snage zadržale su suverenost nad teritorijom, a krnje Predsedništvo SFRJ je 18. jula 1991. donelo odluku o povlačenju trupa JNA iz Slovenije.¹³

Hrvatska – Sukob između hrvatskih oružanih snaga i vojnih snaga hrvatski Srba i JNA trajao je od 1991. do 1995. Na teritorijama koje su tokom sukoba bile pod kontrolom srpskih snaga zatočeno je više hiljada nesrpskih civila od kojih su mnogi lišeni života.¹⁴ Nesrpsko stanovništvo su srpske snage prisilno premeštale na lokacije pod kontrolom hrvatske vlade ili deportovale van zemlje, a one koji nisu pristajali da odu su ubijali.¹⁵ U maju 1995. hrvatska vojska je vojnom operacijom *Bljesak* preuzela kontrolu nad Zapadnom Slavonijom. U avgustu iste godine, u saradnji sa V korpusom Armije BiH, izvela je operaciju *Oluja* kojom je stekla kontrolu nad zapadnim delom oblasti pod kontrolom srpskih snaga. Ove operacije dovele su do masovnog egzodusa srpskog stanovništva iz Hrvatske, kao i brojnih zločina. Sukob je okončan 1995. potpisivanjem Erdutskog sporazuma¹⁶ i mirnom reintegracijom istočnih delova Hrvatske.¹⁷

Bosna i Hercegovina (BiH) – JNA se povukla iz Slovenije i Hrvatske u BiH gde je nakon što je međunarodna zajednica 6. april 1992. priznala nezavisost BiH započeo rat koji je trajao do septembra 1995.¹⁸ Srpske snage su, između ostalog, držale pod opsadom glavni grad BiH, Sarajevo, gotovo četiri godine tokom koje je stradalo oko 10.000 ljudi. Hiljade nesrpskih civila je zatvarano u objektima u BiH i izvan nje, gde su bili izloženi mučenju, seksualnom zlostavljanju, nanošenju telesnih povreda, sakaćenju i likvidaciji. U julu 1995. srpske snage su zauzele zaštićenu zonu UN Srebrenica gde su za nedelju dana pogubile preko 7.000 bošnjačkih muškaraca i dečaka. Srbija je jedina država na svetu koja je za zločin osuđena pred MSP-om za nepoštovanje Konvencije o genocidu.¹⁹ Nakon masakra sarajevskih građana na pijaci Markale 1995. snage NATO-a intervenisale su bombardovanjem srpskih položaja oko Sarajeva nakon čega je postignut dogovor o deblokadi grada.²⁰ Nakon toga su u Dejtonu [Dayton], SAD, predsednik BiH Alija Izetbegović, predsednik Hrvatske Franjo Tuđman i predsednik Srbije Slobodan Milošević postigli sporazum o mirovnom rešenju koje je potpisano 14. decembra 1995. u Parizu kada je rat okončan.²¹

Kosovo [Kosova] — Nakon ukidanja autonomije 1989. na Kosovu je uvedeno vanredno stanje. Građani albanske nacionalnosti živeli su u strahu bez mogućnosti zaposlenja u državnim institucijama, javnim, društvenim i privrednim ustanovama, te su počeli formirati paralelne sisteme poput zdravstva i školstva.²² Sredinom '90-ih formirana je gerilska grupa kosovskih Albanaca pod nazivom Oslobođilačka vojska Kosova (OVK) [Ushtria Çlirimtare e Kosovës (UÇK)] koja je pružala oružani otpor srpskim snagama i zalagala se za nezavisnost Kosova.²³ Rastuće tenzije prerasle su u oružani sukob između OVK i srpskih snaga koji je trajao od

¹² Tzv. "Briunska deklaracija", nazvana po ostrvu Briuni (Hrvatska) gde je potpisana; Skupna deklaracija (Brionska deklaracija), Službeni list R. Slovenije, br. 9/91-1 – Međunarodni ugovori, [Uradni list RS, št. 9/91-1 – međunarodne pogodbe]

¹³ Republika Slovenija, Kancelarija vlade za informisanje [Urad vlade za informiranje], 10 godina nezavisnosti Slovenije [Slovenija - 10 let samostojnosti], 25.06.2001., dostupno na veb sajtu Vlade R. Slovenije: <<http://www.ukom.gov.si/10let/>>, posećen 17.05.2008.

¹⁴ MKSJ, Predmet br. IT-03-72-I, Tužila protiv Milana Babića, Izjava o činjenicama, 27.01.2004.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Erdutski sporazum, dostupan na veb sajtu Zajedničkog veća opština Vukovar: <http://www.zvo.hr/files/erdutski_sporazum.doc>, posećen 17.05.2008.

¹⁷ MKSJ, IT-02-54 "Kosovo, Hrvatska i Bosna i Hercegovina", Tužila protiv Slobodana Miloševića, Transkripti, 26.06.2003. svedočenje Pitera Gelbrajta [Peter Galbraith], str. 23122

¹⁸ Politički rukovodilac bosanskih srba Radovan Karadžić je ratne ciljeve izložio na 16. sednici Skupštine Republike Srpske (RS) 1992: 1) razdvajanje od druge dve zajednice; 2) koridor između semberije i Krajine, 3) eliminacija reke Drine kao granice, odnosno ukidanje postojeće granice koja je razdvajala BiH od Srbije. 4) uspostavljanje granice na reci Uni i reci Neretvi, 5) podela grada Sarajeva na srpski i muslimanski deo. 6) izlaz Srpske republike BiH na more. Odluka o strateškim ciljevima srpskog naroda u BiH, MSP, Presuda, BiH protiv SCG, Supra n. 1, 26.02.2007., p. 371.

¹⁹ MSP, Presuda, BiH protiv SCG, Supra n.1.

²⁰ NATO Revija, R.C: Hendrickson, Istorija prelaska Rubikona, [NATO Review, R. C. Hendrickson, History Crossing the Rubicon], 1995.

²¹ OHR, Opšti okvirni sporazum za mir u BiH [The General Framework Agreement for Peace in BiH], 14.12.1995.

²² YIHR, D.Popović, A.Nosov, *Pravda za Kosovo – šansa za Srbiju*, Beograd, 22.02. 2008., dostupno na veb sajtu YIHR: <http://ssla.oneworld.net/external/?url=http%3A%2F%2Fyihhr.org%2Findex.php%3Fid%3D293%26lang%3D_bhs>, posećen 08.12.2008..

²³ Bg2, Emisija Insajder, Kosovo: Kako je pokrenuto ludilo, 12.06.2006., transkript dostupan na veb sajtu Bg2: <http://www.bg2.net/info/emisije/insajder.php?yyyy=2006&mm=06&nav_id=201054>, posećen 12.09.2008.

februara 1998. do juna 1999. Sukobi su kulminirali masakrom u selu Račak [Rečak] gde je u januaru 1999. ubijeno oko 45 seljana.²⁴ Nakon toga je sazvana međunarodna konferencija u Rambujeu [Rambouillet] gde je sastavljen mirovni sporazum koji je srpska strana odbila da potpiše.²⁵ Posle neuspelog pokušaja pronalaženja diplomatskog rešenja vazdušne snage NATO-a započele su vojnu intervenciju.²⁶ U tom periodu, srpske snage su na Kosovu sprovele kampanju etničkog čišćenja u okviru koje je blizu 800.000 kosovskih Albanaca proterano i počinjeni drugi svirepi zločini, ubijene hiljade civila od kojih se mnogi i danas vode kao nestali.²⁷ NATO intervencija okončana je 9. juna 1999. potpisivanjem Vojno-tehničkog sporazuma u Kumanovu („Kumanovski sporazum“) između VJ i NATO-a.²⁸ Savet Bezbednosti UN-a (SB UN) narednog dana usvojio Rezoluciju 1244 kojom je Kosovo stavljeno pod tranzicioni protektorat administracije UN-a te uspostavljena Privremena administrativna misija UN-a na Kosovu [United Nations Interim Administration Mission in Kosovo] (UNMIK).²⁹ Kosovo je proglasilo nezavisnost 17. februara 2008. koju je do danas priznalo najmanje 50 zemalja sveta, dok se vlasti u Srbiji tome suprotstavljaju.³⁰

(b) Pad Miloševićevog Režima

Miloševićeva odluka da u septembru 2000. ne prizna pobjedu protivkandidata Vojislava Koštunice na predsedničkim izborima dovela je do masovnog protesta stotina hiljada građana na ulicama glavnog grada. Osnovne poluge Miloševićevog režima su počele da se urušavaju, demonstranti su zauzeli i zapalili zgrade Skupštine i državne televizije, brojni pripadnici policije su pridružili građanima. Milošević je bio prinuđen da javno prizna poraz i preda vlast u ruke dotadašnjoj opoziciji.³¹ Pod optužbom za zloupotrebu položaja radi pribavljanja lične koristi i koristi za Socijalističku partiju Srbije (SPS) Milošević je uhapšen u aprilu 2001.³² a u junu iste godine ga je Vlada Srbije izručila MKSJ-u pred koji je protiv njega podigao optužnicu još 1999.³³ Slobodan Milošević je umro 11. marta 2006. u pritvorskoj jedinici MKSJ-a.³⁴ Nakon brojnih spekulacija u javnosti o uzroku njegove smrti autopsijom je utvrđeno da je preminuo od posledica „mijokardinalnog infarkta“³⁵

(c) Atentat na prvog demokratskog Premijera

Premijer Đinđić ubijen je 12. marta 2003. u dvorištu zgrade Vlade. Raspisana je poternica za pripadnicima kriminalne grupe *Zemunski klan* za koju se verovalo da je odgovorna za organizovanje atentata, uvedeno je vanredno stanje i pokrenuta akcija *Sablja* tokom koje su privođena sva lica koja su imala bilo kakve veze s tom organizacijom i koja je trebalo da predstavlja konačni obračun države sa organizovanim kriminalom. Suđenje optuženima za ubistvo premijera pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu počelo je 22. decembra 2003., a prvostepena presuda je izrečena 23. maja 2007. Utvrđeno je da je atentat izvršio Zvezdan Jovanović, oficir Jedinice za specijalne operacije (JSO) Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) Srbije. Svi optuženi su proglašeni krivim i osuđeni na kazne zatvora u trajanju od 8 do 40 godina.³⁶ Javna sednica Posebnog odeljenja Vrhovnog suda Srbije (VSS) na kojoj se

²⁴ MKSJ, Tužilac protiv S. Miloševića, Supra n. 16., Transkripti, 28.05.2002. svedočenje Berni Kelija [Barney Kelly], str. 5651 – 5764

²⁵ M. Veler, Konferencija u Rambujeu o Kosovu, Kraljevski institut međunarodnih poslova [M. Weller, The Rambouillet Conference on Kosovo, Royal Institute of International Affairs], 1999.

²⁶ Intervencija je trajala od 24. marta do 10. juna 1999.

²⁷ HRW, Po naređenju – Ratni zločini na Kosovu, Samizdat B92, oktobar 2001., str. 43.-59.

²⁸ Vlada R. Srbije, Činjenice o Srbiji, Vojno-tehnički sporazum između Međunarodnih bezbednosnih snaga ("KFOR") i vlada Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije, Kumanovo, 09.06.1999., dostupno na veb sajtu Vlade Srbije: <<http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu/cms/view.php?id=1028>>, posećen 15.06.2008.

²⁹ SB UN, S/RES/1244, 10.06.1999.

³⁰ DANAS, Ukupno 50 zemalja priznalo Kosovo, 10.10.2008.

³¹ D. Bujošević, I. Radovanović, 5. oktobar – Dva deset četiri sata prevrata, Medija centar, Beograd 2001.

³² GLAS JAVNOSTI, Predao se Milošević, 01.04.2001.

³³ MKSJ, Saopštenje za javnost PR-597-T, Slobodan Milošević je prebačen na MKSJ, 29.06.2001.

³⁴ MKSJ, Saopštenje za javnost P1050-T, Slobodan Milošević nađen mrtav u svojoj ćeliji u pritvorskoj jedinici, 11.03.2006.

³⁵ MKSJ, Saopštenje za javnost P1056-T, Novo obaveštenje predsednika suda u vezi sa smrću Slobodana Miloševića, 17.03.2006.

³⁶ Okružni sud u Beogradu, Ubistvo premijera Đinđića, Objavljena presuda posebnog odeljenja za organizovani kriminal, 23.05.2007., dostupno na veb sajtu Okružnog suda u Beogradu: <<http://www.okruznisudbg.org.yu/content/2005/predmeti/posebno/ubistvopremijera>>, posećen 21.05.2008.

odlučuje o žalbama na prvostepenu presudu započela je 8. septembar 2008. ali drugostepena presuda do zaključenja ovog izveštaja nije doneta³⁷.

(d) Politička slika Srbije*

Ustavom iz 1990.³⁸ Srbija je uređena kao parlamentarna demokratija ali je u praksi još dugo vremena vodeću ulogu imala samo jedna politička opcija - SPS čiji je predsednik bio Slobodan Milošević.³⁹ Uprkos činjenici da Srbija ima višepartijski sistem još od 1990. u praksi nije postojao suštinski pluralizam. Prema mnogim ocenama, ni novi Ustav Srbije iz 2006.⁴⁰ nije ni normativno otvorio prostor za razvoj i demokratizaciju političkog sistema.⁴¹

Narodna Skupština je najviše predstavničko telo i nosilac ustavotvorne i zakonodavne vlasti u Republici Srbiji.⁴² Nadležna je, između ostalog da donosi i menja Ustav, zakone i druge akte; potvrđuje međunarodne ugovore; nadzire rad službi bezbednosti; usvaja budžet; daje amnestiju; bira i razrešava Vladu, sudije Ustavnog suda, predsednike sudova, javne tužioce i zamenike, Zaštitnika građana.⁴³ Jednodomna je i ima 250 poslanika izabranih na neposrednim izborima na 4 godine.⁴⁴ Poslanici uživaju imunitet.⁴⁵ Narodnu skupštinu može raspustiti Predsednik Republike na obrazloženi predlog Vlade.⁴⁶

Predsednik Republike predstavlja državu, proglašava zakone, predlaže predsednika Vlade, predlaže nosioce državnih funkcija, daje pomilovanja i odlikovanja, komanduje Vojskom, postavlja, unapređuje i razrešava njene oficire i drugo.⁴⁷ Bira se na neposrednim izborima tajnim glasanjem na mandat od pet godina.⁴⁸ Uživa imunitet kao narodni poslanik i o njegovom imunitetu odlučuje Narodna skupština.⁴⁹

Vlada je nosilac izvršne vlasti⁵⁰ i nadležna je da utvrđuje i vodi politiku; izvršava zakone; donosi uredbe; predlaže zakone i daje o njima mišljenje kad ih podnese drugi predlagač, usmerava, usklađuje i nadzire rad organa državne uprave.⁵¹ Vlada je odgovorna Narodnoj skupštini.⁵² Čine je predsednik, jedan ili više potpredsednika i ministri. Mandat Vlade je vezan za mandat Narodne skupštine.⁵³ Premijer i članovi Vlade uživaju imunitet kao narodni poslanici i o njihovom imunitetu odlučuje Vlada.⁵⁴

Donošenje zakona - Pravo predlaganja zakona ima svaki narodni poslanik, Vlada, skupština autonomne pokrajine ili najmanje 30.000 birača, dok Zaštitnik građana i Narodna banka Srbije (NBS) imaju pravo predlaganja zakona iz svoje nadležnosti.⁵⁵ Procedura usvajanja zakona regulisana je Poslovnikom Narodne Skupštine.⁵⁶ Svaki predlagač je obavezan da

³⁷ BLIC, Tanjug, *Vrhovni sud sutra razmatra žalbe na presudu za ubistvo premijera*, 07.09.2008.

³⁸ Ustav R. Srbije, Sl. glasnik R. Srbije br. 1b/90.

³⁹ HOS, S. Sikavica, *Politička slika*, 17.10.2007.

⁴⁰ Ustav Srbije, Sl. Glasnik R. Srbije, br. 83/06.

⁴¹ HOS, *Godišnji izveštaj za 2006, Novi Ustav Srbije – kontinuitet pravnog sistema*, str. 133-134; Beograd, 2007.

⁴² Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 98

⁴³ Ibid., čl. 99.

⁴⁴ Ibid., čl. 102.40

⁴⁵ Poslanici ne mogu biti pozvani na krivičnu ili drugu odgovornost za izraženo mišljenje ili glasanje u vršenju svoje funkcije i bez odobrenja Narodne skupštine ne mogu biti pritvoreni niti se protiv njih može voditi sudski postupak u kome se može izreći kazna zatvora. Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 103.

⁴⁶ Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 109.

⁴⁷ Ibid., čl. 112.

⁴⁸ Ibid., čl. 114. i 116.

⁴⁹ Ibid., čl. 119.

⁵⁰ Ibid., čl. 122

⁵¹ Ibid., čl. 123.

⁵² Ibid., čl. 124.

⁵³ Ibid., čl. 128.

⁵⁴ Ibid., čl. 134.

⁵⁵ Ibid., čl. 107.

⁵⁶ Poslovnik Narodne skupštine R. Srbije, Sl. glasnik R. Srbije br. 53/05. .

obrazloži predlog koji pak mora biti utemeljen na zakonodavstvu Evropske unije (EU) i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava.⁵⁷

Prilog 1: Pregled rezultata parlamentarnih izbora nakon pada režima

Prvi demokratski parlamentarni izbori posle pada režima održani 23.12.2000. ⁵⁸ Izlaznost: 57,65%												
Stranke koje su prošle cenzus (5%)		Srpska radikalna stranka (SRS)			Srpski pokret obnove (SPO)			Socijalistička partija Srbije (SPS)		Demokratska opozicija Srbije (DOS)		
Broj mandata		23			1			37		176		
Vanredni parlamentarni izbori posle ubistva Zorana Đinđića održani 28.12.2003. ⁵⁹ Izlaznost: 58,75%												
Stranke koje su prošle cenzus (5%)		SRS	Demokratska stranka Srbije (DSS)		Demokratska stranka (DS)			G17 Plus		SPO		SPS
Broj mandata		82	53		37			34		22		22
Prevrnjeni parlamentarni izbori održani 21.01.2007. ⁶⁰ Izlaznost: 60,4%												
Stranke koje su prošle cenzus (5%)	SRS	DS	DSS	G17 Plus	SPS	LDP	Savez vojvođan-skih Mađara	Koalicija lista za Sandžak dr S. Ugljanin	Unija Roma Srbije	Koalicija Albanaca Preševske doline	Romska partija	
Broj mandata	81	64	47	19	16	15	3	2	1	1	1	
Vanredni izbori održani 11.05.2008. ⁶¹ Izlaznost: 60,7%												
Stranke koje su prošle cenzus (5%)	Za evropsku Srbiju		SRS	DSS	SPS, ujedinjenih penzionera Srbije i Jedinostvena Srbija		Partija LDP	Mađarska koalicija	Bošnjačka lista za evropski sandžak		Koalicija Albanaca Preševske doline	
Broj mandata	102		78	30	20		13	4	2		1	

(e) Žrtve

Veliki broj žrtava zločina koje su počinile, organizovale, ili na bilo koji način pomogle srpske oružane snage ili drugi državni organi nalazi se u susednim ili trećim zemljama, pa je stoga njihova vidljivost u Srbiji veoma mala. Lica nesrpskih žrtava ratnih zločina u medijima u Srbiji je moguće videti u pojedinim dokumentarnim filmovima ili televizijskim prenosima suđenja pred MKSJ. Glas žrtava se mogao čuti na javnim svedočenjima koja su u Srbiji organizovale organizacije civilnog društva poput FHP-a i YIHR-a i u sudnicama Veća za ratne zločine u formi koja je ograničena pravilima i potrebama sudskog postupka.⁶² Svedočenja žrtavanerske nacionalnosti u Srbiji postala su moguća zahvaljujući angažovanju FHP-a i poverenju koje su žrtve imale u ovu nevladinu organizaciju a koje inicijalno nisu imale u državne institucije.⁶³

⁵⁷ Ibid., čl. 135.

⁵⁸ Izveštaj Republičke izborne komisije (RIK), Sl. R. Srbije, br. 2/01.

⁵⁹ Izveštaj RIK, Sl. glasnik R.Srbije br. 131/03.

⁶⁰ Izveštaj RIK, Sl. glasnik R.Srbije br. 16/07.

⁶¹ Izveštaj RIK, Sl. glasnik R.Srbije br. 013-2586/08

⁶² U postupcima koji se vode pred domaćim sudovima žrtave su često označene kao NN lica. FHP smatra da je problem, pored procesnih ograničenja, i u tome da "domaći tužioci ne vide sebe u ulozi zastupnika glasa žrtava". FHP, *Pravno psihološka podrška svedocima/žrtvama*, dostupno na veb sajtu FHP-a: <<http://www.hlc-rdc.org/PravdalReforma/Sudjenje-za-ratne-zlocine/PravnoPsiholoskaPodrskaSvedocimaZrtvama/469.sr.html>>, posećen 17.05.2008.

⁶³ Takođe, usled nedostatka odgovarajućih propisa i prakse u ovoj oblasti, u prvim slučajevima, mere zaštite svedoka po prvi put su kreirane tokom saradnje FHP-a kao zastupnika žrtava i Jedinice za istraživanje ratnih zločina MUP-a Srbije. FHP, *Pravno psihološka podrška*, *Supra* n. 62.

(f) Organizacije građanskog društva *

U Srbiji postoji 177 nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima⁶⁴. Poseban zakon o nevladinim organizacijama, uprkos dosadašnjim pokušajima,⁶⁵ do zaključenja ovog izveštaja, nije usvojen tako da je njihov status i dalje regulisan starim Zakonom o udruživanju građana.⁶⁶ Međutim, čini se da mnogo značajniji problem predstavljaju prateći poreski zakoni koji nisu prilagođeni funkcionisanju organizacija civilnog društva.⁶⁷ Prema istraživanju organizacije Međunarodni centar za neprofitno pravo [International Center for Not-for-Profit Law] (ICNL) više od polovine nevladinih organizacija u Srbiji istakle su da pravni i poreski okvir predstavljaju glavnu prepreku za obezbeđenje finansijskih sredstava. Pored toga, većina organizacija finansira se iz više od jednog izvora⁶⁸ ali se veoma malo sredstava obezbeđuje iz odgovarajućih fondova države Srbije. Mnoge organizacije veruju da je ovakvo stanje odraz negativnog stava Vlade prema nevladinim organizacijama te da država ne želi da finansira organizacije koje imaju kritički odnos prema njoj.⁶⁹

Prema istraživanju Centra za slobodne izbore i demokratiju (CESID) veće nevladine organizacije su veoma prepoznatljive u javnosti, ali su nevladine organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava veoma često izložene verbalnim ali i fizičkim napadima, što posebno važi za osobe koje se nalaze na čelu ovih organizacija poput Sonje Biserko⁷⁰, Nataše Kandić,⁷¹ Biljane Kovačević-Vučo⁷² i drugih. Pored direktnih fizičkih napada i otvorenih pretnji, prisutno je i stvaranje atmosfere mržnje i nesigurnosti. Kampanja protiv čelnika ovih nevladinih organizacija vodi se putem štampanih i elektronskih medija, ali i preko govora poslanika u Narodnoj skupštini. Takođe, protiv čelnika ovih organizacija vodi se niz sudskih postupaka što takođe predstavlja vid opstrukcije njihovog rada.⁷³

(g) Vojska *

Iako je Ustavom SFRJ bilo predviđeno da će regruti JNA odražavati ukupni sastav mešovitog jugoslovenskog stanovništva u praksi je na oficirskom nivou oko 60% profesionalnih oficira bilo srpske ili crnogorske nacionalnosti. Početkom '90-ih se taj procenat povećavao da bi u trenutku raspada SFRJ u JNA ostalo samo nekoliko oficira koji nisu bili srpske ili crnogorske nacionalnosti. Ovaj trend odražavao se i na nacionalnu strukturu regruta što je sve bilo uzrokovano kako postepenim raspadom federacije, tako i diskriminacijom prema regrutima nesrpske nacionalnosti.⁷⁴ Ovako transformisana JNA učestvovala je u sukobima na prostoru bivše Jugoslavije boreći se na strani Srbije, odnosno SRJ za stvaranje nove Jugoslavije pod

*Zasnovoano na analizi koju je za potrebe ovog istraživanja izradio YUCOM – Biljana Kovačević-Vučo, Lena Pelić i Milan Antonijević

⁶⁴ Centar za razvoj neprofitnog sektora (CRNPS), Baza podataka o nevladinim, neprofitnim organizacijama u SR Jugoslaviji, dostupno na veb sajtu CRNPS-a: <www.crnps.org.yu>, posećen 08.11.2008.

⁶⁵ Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu izradilo je tokom prve polovine 2007. nacrt Zakona o udruženjima. Početkom jula 2007. ovo ministarstvo je održalo niz sastanaka sa predstavnicima domaćih i međunarodnih nevladinih organizacija koji su dali brojne sugestije i primedbe na postojeći nacrt zakona, ali one nisu usvojene. Konačni nacrt je formulisan 15. oktobra 2007. od kada se zakon nalazi u skupštinskoj proceduri ali još nije usvojen. Narodna skupština, akti u proceduri, Zakon o udruženjima, predlaže Vlada R. Srbije, dostupno na veb sajtu Narodne skupštine: <http://www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/akta/akta_detalji.asp?id=562&t=P#>, posećen 17.06.2008.

⁶⁶ Zakon o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SFRJ, Službeni list SFRJ, br. 42/90 i Službeni list SRJ br. 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 73/00

⁶⁷ YUCOM, M. Antonijević, Studija slučaja na osnovu iskustva nevladine organizacije, Beograd, jul 2007.

⁶⁸ Izvori finansiranja su mahom fondacije, međunarodne organizacije, strane vlade.

⁶⁹ Međunarodni žurnal neprofitnog prava [The International Journal of Not-for-Profit Law], Omogućavanje razvoja organizacija [Enabling Organizational Development], dostupno na veb sajtu ICNL: <http://www.icnl.org/KNOWLEDGE/ijnl/volgiss4/special_1.htm>, posećen 08.11.2008.

⁷⁰ Izvršna direktorka HOS-a

⁷¹ Izvršna direktorka FHP-a

⁷² Predsednica YUCOM-a

⁷³ Grupa osam nevladinih organizacija (CZKD, HOS, FHP, YUCOM, YIHR, ŽUC, Građanske inicijative, Beogradski krug, Saopštenje za javnost, Vlasti u Srbiji podstiču kampanju protiv nevladinih organizacija koje se bave suočavanjem sa prošlošću, Beograd, 29.07.2005.

*Zasnovoano na analizi koju je za potrebe ovog istraživanja napisala Sonja Biserko, HOS i izveštaju koji je za potrebe istraživanja izradio Stipe Sikavica, HOS

⁷⁴ MKSJ, Tužilac protiv D. Tadića., Supra n.6., p. 108.-109.

srpskom dominacijom čije bi jezgro činile Srbija i Crna Gora.⁷⁵ Transformacija je dovela i do smanjenja ljudstva što je nadoknađeno oslanjanjem na paravojne snage regrutovane u Srbiji i Crnoj Gori. JNA je sa njima sarađivala u toku vojnih operacija i snabdevala ih oružjem.⁷⁶ Postoje i brojni dokazi koji ukazuju na to da su ove jedinice bile pod kontrolom JNA.⁷⁷ Konstatujući da je JNA prestala biti neutralna SB UN-a usvojio je 15. Maja 1992. Rezoluciju 752⁷⁸ u skladu sa kojom je izvršeno povlačenje JNA iz BiH. Od delova JNA sa pretežno bosanskim kadrom stvorena je vojska RS za čijeg je vrhovnog komandanta postavljen general Ratko Mladić. Ostatak JNA se povukao u SRJ gde je formirana Vojska Jugoslavije (VJ).⁷⁹ VJ je učestvovala u sukobu u Hrvatskoj⁸⁰ i u operacijama protiv albanskog stanovništva na Kosovu.⁸¹ Posle rata je reformisana najpre u vojsku SCG a nakon odvajanja Crne Gore u maju 2006. podeljena na Vojsku Crne Gore (VCG) i Vojsku Srbije (VS).⁸² Danas se na čelu vojske nalazi Ministarstvo odbrane (MO) u čijem sastavu se nalaze Generalštab VS, Sektor za politiku odbrane, Sektor za ljudske resurse, Sektor za materijalne resurse, Vojno bezbednosna agencija (VBA), Vojno-obaveštajna agencija (VOA) i Sekretarijat. VS je strukturisana na principu brigadne organizacije u skladu sa NATO standardima. U komandnom lancu postoje Komanda Kopnenih snaga, Komanda za obuku i Komandu Vazduhoplovstva i Protivvazduhoplovne odbrane.⁸³

Početkom 2001. formirana je Komisija VJ za saradnju sa MKSJ-om koja je pune dve godine radila na pregledanju dokumentacije iz Vojnog arhiva i formirala obimnu dokumentacionu građu koja je korišćena za odbranu Slobodana Miloševića i drugih srpskih optuženika pred MKSJ-om. Informacija o postojanju ove Komisije je dospela u javnost tek krajem 2002. Boris Tadić, došavši tada na čelo MO, pod pritiskom javnosti, ugasio je Komisiju aprila 2003.⁸⁴ U njenim sefovima pronađeno je oko 14.000 dokumenata.⁸⁵

Na polju reforme vojske značajna je činjenica da je Srbija novembra 2006. primljena u Program Partnerstvo za mir.⁸⁶ Posle izvesnog prolongiranja ministar inostranih poslova Srbije, Vuk Jeremić, potpisao je u septembru 2007. tzv. Prezantacioni dokument. U skladu sa tim, u domenu organizacije i upravljanja ljudskim i materijalnim resursima VJ se približila NATO standardima,⁸⁷ ali je prema postojećim procenama, proces reforme trenutno u zastoju.⁸⁸

Ozbiljnu senku na VJ stavljaju i brojni dokazi da je ova institucija u godinama posle pada režima skrivala pojedine optuženike za ratne zločine. Na suđenju optuženima za pomaganje haškom optuženiku Ratku Mladiću⁸⁹, penzionisani potpukovnik VJ Srbojub Nikolić izjavio je da je Mladićev boravak u vojnim objektima do maja 2002. bio potpuno legalan. Bivši premijer Srbije potvrdio je ovu izjavu i dodao da postoje zvanični zapisi i da se na sastancima Vrhovnog saveta odbrane (VSO) raspravljalo o pitanjima skrivanja haških optuženika.⁹⁰ Posebno gorak ton na sliku o VJ daju i dalje nerazjašnjeni slučajevi vojnika stradalih pod neutvrđenim

⁷⁵ Ibid. p. 104.

⁷⁶ Ibid. p. 110.

⁷⁷ Na to ukazuje npr. Uredba o upisu dobrovoljaca u teritorijalnu odbranu, *Sl. glasnik SR Srbije* br. 50/91, . čl. 1: "Popuna JNA dobrovoljcima vrši se u skladu sa saveznim propisima", ili Naredba o angažovanju dobrovoljaca u oružanim snagama SFRJ za vreme neposredne ratne opasnosti, *Sl. list SFRJ* br. 89/91.

⁷⁸ SB UN, 3069. sastanak, Rezolucija br. S/RES/752 [SC 3069th Meeting Resolution S/RES/752], 15.05.1992.

⁷⁹ MKSJ, Tužilac protiv D. Tadića., *Supra* n.6., p. 113.-114.

⁸⁰ MKSJ, IT-95-13/1 "Vukovarska bolnica", Tužilac protiv Mileta Mrkšića, Miroslava Radića i Veselina Šljivančanina, Presuda, 27.09.2007., p.85

⁸¹ MKSJ, Izveštaj veštaka Filipa Koa, Kancelarija Tužioca, Vojno analitički izveštaj: Snage SRJ i Srbije na Kosovu. I deo: Narativ, Kosovske operacije; [EXPERT REPORT OF PHILLIP COO, OTP Military Analysis Report: Forces of the FRY and Serbia in Kosovo. Part II: Kosovo Operations Narrative]; Izveštaj veštaka Rejnoda Tunensa, *Oružane snage SFRJ i sukob u Hrvatskoj – Aktivnosti JNA u BiH i podrška JNA (VJ) snagama bosanskih Srba*, [EXPERT REPORT OF REYNAUD THEUNENS The SFRY Armed Forces and the Conflict in Croatia - JNA Activity in BiH and JNA (VJ) Support to Bosnian-Serb Forces], 16.12.2003

⁸² S. Sikavica, *Novi početak Srpske vojske*, Helsinška povelja br. 95-96, 2006., str. 17-18.

⁸³ VS, Organizacija VS u 2008., dostupno na veb sajtu VS: <<http://www.vojska.mod.gov.yu/cir/organizacija/struktura.htm>>, posećen 14.08.2008.

⁸⁴ VREME, N. Lj. Stefanović, *Ukidanje vojne komisije za saradnju sa Tribunalom: Topčiderski Hag*, br. 641, 17.04.2003.

⁸⁵ GLAS JAVNOSTI, *Honorari za penzionisane generale*, 14.04.2003.

⁸⁶ NATO, Saopštenje za javnost br. (2006)150, *Deklaracija Samita u Rigi* koju su izdali Poglavarci država i vlade učesnice sastanka Severoatlantskog saveza u Rigi, 29.11.2006. [Press Release no. (2006)150 Riga Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006], 29. 11. 2006., dostupno na veb sajtu NATO: <<http://www.nato.int/docu/pr/2006/po6-150e.htm>>, posećen 29. 05. 2008.; ODBRANA, Redakcijski tekst, *Srbija u Partnerstvu za mir*, br. 29., 01.12.2006., str. 3.

⁸⁷ DANAS, S. Sikavica, *U procesu kosovske retorike*, 8.- 9. 9. 2007.

⁸⁸ HOS, *Samoizolacija: realnost ili cilj*, Beograd 2008. 09. 2003.

⁸⁹ Suđenje grupi od 12 lica koja za učešće u skrivanju optuženika Mladića otpočelo je u septembru 2006. pred Drugim opštinskim sudom u Beogradu koji se u decembru 2007 oglasio nenadležnim.

⁹⁰ Bg2, *Politički vrh znao za Mladića*, 28.11.2006., dostupno na veb sajtu Bg2: <http://www.bg2.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=11&dd=28&nav_id=221606&nav_category=64>, posećen 11.07.2008.

okolnostima u toku služenja vojnog roka a za koje se veruje da su ubijeni jer su igrom slučaja videli haškog optuženika Ratka Mladića u vojnim objektima.⁹¹

(i) Policija *

Da bi se razumela uloga policije tokom '90-ih, neophodno je znati da su u tom periodu na nivou Republike Srbije policija i tajna služba - Resor državne bezbednosti (RDB) bili objedinjeni i pod zajedničkom upravom Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP), a efektivno pod direktnom kontrolom Slobodana Miloševića. U vreme kada je Milošević došao na vlast u Srbiji federalna bezbednosna služba se već raspala a Služba za zaštitu ustavnog poretka (SZUP) se prestala sastajati još sredinom '80-ih, te je uticaj federalnih službi, do njihovog potpunog gašenja, bio zanemarljiv. Uz Miloševićevu saglasnost tadašnji načelnik RDB Jovica Stanišić je do 1992. uspeo da uništi ili potčini rivalske federalne bezbednosne agencije. 1992., načelnik vojne Kontra-obaveštajne službe je uhapšen pod optužbom za proneveru i izdaju. U oktobru 1992. policija je zauzela zgradu federalne službe bezbednosti i preuzela sve arhive.⁹² Federalna službe bezbednosti je raspuštena dok je Kontra-obaveštajna služba (KOS) nastavila da postoji, mada pod vođstvom ljudi lojalnih Miloševiću i Stanišiću. Tokom priprema za ratove, kao i tokom samih sukoba, RDB je bila duboko upletena i u politički život Srbije, a samim tim i u formiranje paravojnih formacija. Tako je SRS, po najnovijim saznanjima, bila osnovana uz veliku pomoć RDB-a i ubrzo postala značajan faktor na srpskoj političkoj sceni.⁹³ Ovakve desničarske stranke su korišćene za regrutovanje dobrovoljaca i popunjavanje redova paravojnih formacija, koje su delovale u sukobima na prostoru bivše Jugoslavije. Njihovo učešće u operacijama u Hrvatskoj i BiH nije bilo lako vidljivo što je pomoglo Miloševiću da nastavi da obmanjuje javnost da Srbija ne učestvuje u sukobima. Činjenica da su mnogi pripadnici MUP-a, a naročito RDB-a optuženi pred MKSJ-om⁹⁴, kao i da su pripadnici RDB-a završili na optuženičkoj klupi za niz zločina i političkih ubistava⁹⁵, u velikoj meri govori o njihovoj dubokoj umešanosti u zločine.

Nakon petooktobarskih promena, novi premijer Srbije, Zoran Đinđić, želeo je da smeni Radeta Markovića, koji je za načelnika srpske tajne službe postavljen za vreme Miloševića, ali je novoizabrani predsednik SRJ Vojislav Koštunica insistirao da on, u interesu bezbednosti, ostane na funkciji još nekoliko meseci. To vreme Marković je iskoristio da uništi hiljade inkriminišućih dokumenata iz arhive RDB-a.⁹⁶ RDB je 2002. zvanično preimenovan u Bezbednosno informativnu agenciju (BIA) koja više nije bila pod okriljem MUP-a.⁹⁷ Iako je ovo bilo promovisano kao napredak, efekat nije bio očekivan, već je BIA u potpunosti ostala van kontrole Vlade. Istovremeno, oko 300 pretežno mladih i reformskih orijentisanih pripadnika BIA je smenjeno a na njihovo mesto su dovedeni stari kadrovi od kojih su neki već bili penzionisani. Premijer Zoran Đinđić je pokušao kadrovskim promenama da povрати kontrolu nad BIA, ali je u martu 2003. ubijen.⁹⁸

Zakon o BIA ne predviđa mogućnost ni jedne institucije izvan same BIA da istražuje prošle ili sadašnje aktivnosti ove agencije. Načelnik BIA je odgovoran samo premijeru ali je i sam

⁹¹ Analizu slučajeva stradalih vojnika za potrebe IW projekta izradila Jelena Milić, Centar za Evroatlantske studije (CEAS)

* **Zasnovano na analizi koju je za potrebe IW projekta izradio Dejan Anastasijević i izveštaju Milana Antonijevića, YUCOM**

⁹² MKSJ, Tužilac protiv S.Miloševića, Supra n. 17., Transkripti, svedočenje Lorda D. Owena, str. 28372-28580, 03-04.11.2003.

⁹³ BLIC, M. Maleš, T. N. Đaković, Radikali godinama bili servis službe bezbednosti, 05.10.2008.

⁹⁴ MKSJ je protiv Stanišića i Simatovića podigao optužnicu zbog osnivanje sumnje da su počinili zločine u sklopu ovih sukoba, a postupak je u toku. MKSJ, Predmet br. IT-03-69, Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića, Optužnica, 01.05.2003. (09.07.2008.MKSJ).

⁹⁵ Suđenje za ubistvo bivšeg predsednika Srbije Ivana Stambolića, Suđenje za ubistvo četvorice članova SPO-a i pokušaj ubistva Vuka

Draškovića - Slučaj „Ibarska magistrala“,

Vidi: ARHIVE I ARHIVSKA GRAĐA U SRBIJI

⁹⁷ Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji (BIA), Sl. glasnik R. Srbije, br. 42/02

⁹⁸ Vlada R. Srbije, ZORAN ĐINĐIĆ (1952-2003), dostupno na veb sajtu Vlade: <<http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu/cms/view.php?id=1077>>, posećen 23.05.2008.

premijer jedino ovlašćen da razreši i postavi novog načelnika.⁹⁹ Jedini oblik kontrole predviđen ovim zakonom je obaveza načelnika da podnese izveštaj o aktivnostima agencije Skupštinskom odboru za odbranu i bezbednost dva puta godišnje,¹⁰⁰ ali je tek Zakonom o službama bezbednosti Srbije¹⁰¹ usvojenim u decembru 2007. predviđeno da je Skupštinski odbor ovlašćen da detaljnije ispituje aktivnosti službi. Međutim, ovaj zakon se ne može primeniti sve dok se ne izmeni postojeći Zakon o BIA.¹⁰² Posle parlamentarnih izbora 2008., došlo je i do smene Direktora BIA i prvi znaci otvaranja ove službe se mogu nazreti, ali još uvek rano za davanje ozbiljnijih procena.¹⁰³

⁹⁹ Zakon o BIA, *Supra* n. 98., čl. 5.

¹⁰⁰ *Ibid.*, čl. 18.

¹⁰¹ Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, *Sl. glasnik* br. 116/07

¹⁰² VREME, D. Anastasijević, *Tajne službe: Špijuni i kontrolori*, br. 884, 13.12.2007.

¹⁰³ DANAS, J. Tomašević, *Saša Vukadinović novi direktor BIA*, 18.07.2008.

I Pregled dosadašnjeg procesa ostvarivanja prava na istinu

(a) Komisije za istinu

(i) Komisija za istinu i pomirenje SRJ

Prve inicijative za osnivanje Komisije za istinu na prostoru bivše Jugoslavije nastale su nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma u BiH.¹⁰⁴ U Srbiji, osnivanje ovakve Komisije zagovarali su predstavnici organizacija civilnog društva i drugi domaći intelektualci,¹⁰⁵ podržali svetski stručnjaci i organizacije iz oblasti tranzicije pravde¹⁰⁶ ali i pojedini predstavnici vlasti.¹⁰⁷ Pokrenuta je i svojevrsna debata na ovu temu.¹⁰⁸ Međutim, mimo opisanih procesa, predsednik tadašnje SRJ, Vojislav Koštunica, doneo je 2001. Odluku o osnivanju Komisije za istinu i pomirenje.¹⁰⁹ Ova Komisija, osnovana kao ad hoc telo sa trogodišnjim mandatom, prestala je sa radom nakon dve godine bez odluke o ukidanju. Nije sačinila ni jedan izveštaj niti ostvarila bilo kakve druge značajnije rezultate.

(ii) Regionalna inicijativa za osnivanje zvanične Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima (REKOM)

Nezavisno od ovog neuspelog poduhvata nastavila je da se razvija ideja, kao i svest o potrebi pokretanja regionalnih inicijativa u procesima tranzicije pravde na prostoru bivše Jugoslavije koja je počela jasno da se formira još veoma rano,¹¹⁰ ali su prvi konkretni koraci

¹⁰⁴ Tako je predsednik Jevrejske zajednice BiH, Jakob Finci, uz podršku Američkog instituta za mir [The United States Institute of Peace] (USIP) i njihovog direktora Programa vladavina prava, Nila Krica [Neil J. Kritz] osnovao udruženje građana „Istina i pomirenje“ u okviru kojeg je započeo promociju projekta osnivanja Komisije za istinu i pomirenje.

¹⁰⁵ Aleks Borejn, *Zemlja zderane maske* [Alex Boraine, *A Country Unmasked*], Samizdat FREEB92, 2001; REČ, D. Ilić, *Jugoslovenska Komisija za istinu i pomirenje 2001-?*, br. 73.19/2005.

¹⁰⁶ Aleks Borejn, predsednik međunarodnog Instituta za pravdu u tranziciji [The International Center for Transitional Justice] (ICTJ) i potpredsednik Komisije za istinu i pomirenje u Južnoafričkoj Republici [Truth and Reconciliation Commission of South Africa], bio je od samog početka angažovan, posredstvom Američkog instituta za mir [The United States Institute of Peace] (USIP) i Instituta za otvoreno društvo [Open Society Institute], u naporima za promovisanje ideje osnivanja komisije za istinu i pomirenje kako u BiH tako i u Srbiji. Vidi: D. Ilić, *Komisija*, supra n. 106.

¹⁰⁷ Među predstavnicima vlasti, neposredno nakon pada Miloševićevog režima, prvi put je o Komisiji u javnosti počeo da govori Goran Svilanović, ministar inostranih poslova u tadašnjoj saveznoj vladi SRJ. Vidi: Beogradski centar za ljudska prava (BG Centar), *Izveštaj o stanju ljudskih prava u Jugoslaviji za 2001*, Beograd 2002, str. 284.; A. Krajnc i E. Marinkov, *Komisija za istinu i pomirenje*, Zbornik studentskih radova, Beograd 2005, str. 13., dostupno na veb sajtu nevladine organizacije Grupa MOST: <<http://www.most.org.yu/RADOVI/komisija.pdf>>, posećen 07.04.2008.

¹⁰⁸ Transkripti sa konferencije „Istina, odgovornost, pomirenje“, Ulcinj, 2000., dostupno na veb sajtu B92, <<http://www.b92.net/trr/konferencija/diskusija/pomirenja-12.html>>, posećen, 07.04.2008.; VREME, Biljana Vasić i Tamara Skrozza, *Povodom ideje da se formira Komisija za istinu - Drmanje tihe većine*, br. 519., 23.11.2000.; B92, arhiva vesti, *Konferencija "Pomirenje: Kako to rade drugi"*, 28.04.2000. dostupno na veb sajtu B92: <http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=04&dd=28&nav_category=1&nav_id=6459>, posećen 07.04.2008.

¹⁰⁹ Odluka o osnivanju Komisije za istinu i pomirenje, Sl. list SRJ, br. 15/2001

¹¹⁰ 2001. je grupa nezavisnih intelektualaca formirala *steering committee* za regionalnu saradnju pod nazivom *Odgovornost, uzroci i posledice događaja*. Vidi: ICTJ, Đ. Đorđević, *Sažeti izveštaj o lokalnim, regionalnim i međunarodnim dokumentacijama o ratnim zločinima i povredama ljudskih prava* [Summary Report regarding Local, Regional and International Documentation of War Crimes and Human Rights Violations in the former Yugoslavia], April 2002., str. 31.

na ovom polju preduzeti tek 2004. kada su tri nevladine organizacije: FHP iz Beograda, (Srbija); Istraživačko – dokumentacioni centar (IDC) iz Sarajeva, (BiH) i Dokumenta, iz Zagreba, (Hrvatska), potpisale Protokol o regionalnoj saradnji.¹¹¹ Saglasili su se da će sarađivati u dokumentovanju i utvrđivanju istine o konfliktima tokom '90-ih godina; okončanju nekažnjivosti za teške povrede humanitarnog prava; i pružanje pravde žrtvama.¹¹² U okviru širokih konsultacija koje su organizovali jasno je prepoznata potreba i podržana inicijativa za osnivanje zvanične Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima (REKOM). Vođenje ove inicijative preuzela je Regionalna koalicija za REKOM koja je osnovana oktobra 2008. na Regionalnom forumu u Prištini (Kosovo).¹¹³

(b) Forenzička istraživanja

Po završetku sukoba na prostoru bivše SRJ bilo je registrovano oko 40.000 nestalih lica.¹¹⁴ Sukobi '90-ih godina mahom su se odvijali izvan teritorije Srbije tako da pitanje forenzičkih istraživanja nije bilo previše aktuelno i nije usvojen državni plan o forenzičkim istragama.¹¹⁵ Ipak, pitanje ekshumacije jeste otvarano u tri specifična oblika:

(i) Ekshumacije tela iz pojedinačnih grobnica

U pitanju su tela koja su ekshumirana na različitim lokacijama u Srbiji, a koja su se mogla dovesti u vezu sa oružanim sukobima na prostoru Hrvatske i BiH, radi njihove identifikacije metodom DNK analize koju je Komisija za nestala lica SRJ¹¹⁶ sprovodila u periodu od 2002. do 2007. Ekshumirani su posmrtni ostaci neidentifikovanih tela koja su rečnim tokovima u periodu 1991.-1995. doplovila sa područja zahvaćenih oružanim sukobima, i sahranjena na grobljima na nekoliko lokacija u Srbiji; zatim tela koja su na Vojnomedicinskoj akademiji (VMA) u Beogradu dovežena sa područja zahvaćenih oružanim sukobima ali nisu mogla biti identifikovana, kao i lica koja su sa tih prostora dovežena radi lečenja ali su preminula a njihov identitet nije mogao biti utvrđen; konačno, Komisija je postupala i po pojedinačnim zahtevima za ekshumaciju na osnovu informacija dobijenih od nadležnih organa Hrvatske, BiH i UNMIK-a. Osnovi za regionalnu saradnju na traženju nestalih lica postavljeni su još 1995. potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma.¹¹⁷ Plan i dinamika rada dogovarani su na zajedničkim sastancima Komisije za nestala lica SRJ (SCG/Srbije) i nadležnog tela Hrvatske.¹¹⁸

¹¹¹ *Protokol o regionalnoj saradnji na istraživanju i dokumentovanju ratnih zločina u zemljama bivše Jugoslavije između IDC-a, Sarajevo, Centra za istraživanje i dokumentaciju, Zagreb i FHP-a, Beograd*, 06.04.2004.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ FHP, *Regionalne konsultacije o mehanizmima utvrđivanja i kazivanja istine*, dostupno na veb sajtu FHP-a: <<http://www.hlc-rdc.org/Outreach/Regionalne-konsultacije-o-mehanizmima-utvrđivanja-i-kazivanja-istine/index.1.sr.html>>, posećen 03.10.2008.

¹¹⁴ U BiH bilo je prijavljeno oko 30.000 nestanaka, u Hrvatskoj oko 5.500 i oko 4.400 na Kosovu. Danas je nerazjašnjena sudbina još oko 17.500 lica od kojih oko 13.500 u BiH, 2.000 u Hrvatskoj i oko 2.000 na Kosovu.

¹¹⁵ R. Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br. 021-01-1/2007-59 od 20.06.2007. koji je predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović uputio FHP-u po osnovu zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja.

¹¹⁶ U toku sukoba na prostorima bivše Jugoslavije u SRJ je osnovana Komisija Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica koja se kasnijim nizom odluka Vlade menjala da bi 2003. postala Komisija Saveta ministara za nestala lica, a 2006. Komisija za nestala lica pri Vladi Srbije. Vidi: Odluka o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Sl. list SRJ, br. 83/94, str. 1298; Odluka o izmenama Odluke o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Sl. list SRJ, br. 55/97, str. 9; Odluka o izmenama Odluke o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Sl. list SRJ, br. 47/98, str. 1; Rešenje o imenovanju predsednika i članova Komisije Saveta ministara za nestala lica, Sl. list SCG, br. 50/03, str. 2.; Odluka o obrazovanju Komisije Saveta ministara za nestala lica, Sl. list SCG, br. 50/03, str. 1.; Odluka o obrazovanju Komisije za nestala lica, Sl. glasnik R. Srbije broj 49/06, 73/06, i 116/06

¹¹⁷ U okviru ovog sporazuma strane potpisnice su se obavezale da će pribaviti informacije putem mehanizama traženja MKCK, o svim nestalim osobama i da će u potpunosti sarađivati sa MKCK u nastojanju da se odrede identitet, okolnosti i sudbina nestalih osoba.¹¹⁷ Sedam dana kasnije, u Dejtonu, tadašnji šefovi diplomatije Srbije i Hrvatske, potpisali su Sporazum o saradnji u traženju nestalih lica. Potom je u Zagrebu aprila 1996. potpisan i Protokol o saradnji između Komisije Vlade SRJ za humanitarna pitanja i nestala lica i Komisije Vlade Hrvatske za zatočene i nestale osobe. Vidi: Zakon o potvrđivanju Opšteg mirovnog sporazuma za mir u BiH, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 12/02, str. 3. i Aneks 7, čl. V; R. Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br. 021-01-1/2007-58 od 20.06.2007. u okviru koga je dostavljena i kopija Sporazuma o saradnji i traženju nestalih lica sa Hrvatskom koji je potpisan na nivou ministara inostranih poslova u Dejtonu 17.11.1995., i kopija Protokola o saradnji između Komisije Vlade SRJ za humanitarna pitanja i nestala lica i Komisije Vlade Hrvatske za zatočene i nestale osobe koji je potpisan u Zagrebu 17.04.1996., a koji je predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović uputio FHP-u po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja koji je podnela Bojana Vujošević, istraživač FHP-a angažovana na IW projektu.

¹¹⁸ R. Srbija, Komisija za nestala lica, dopis, *Supra* n. 116.

(ii) Iskopavanja masovnih grobnica u Srbiji 2001. i 2002.

U pitanju su masovne grobnice otkrivene nakon pada Miloševićevog režima a u kojima su se nalazila tela ubijenih kosovskih Albanaca koje su pripadnici srpskih oružanih snaga dovezli sa Kosova u proleće 1999. u nameri da se prikriju tragovi počinjenih zločina.¹¹⁹ Ekshumacije su izvedene na lokacijama Batajnica, Petrovo Selo i Perućac. Posle ekshumacije i identifikacije, utvrđeno je da se radi o telima Albanaca koji su ubijeni na Kosovu.

(iii) Provera informacija o postojanju grobnice u Raškoj

Sredinom 2007. u mestu Rudnici kod Raške vršeno je iskopavanje radi provere informacija dobijenih od više pojedinaca da se u napuštenom kamenolomu nalaze zakopana tela Albanaca ubijenih tokom sukoba na Kosovu. Nekoliko dana je bagerima otkopavan teren ali nisu pronađeni ljudski ostaci.¹²⁰ Prema poverljivim informacijama kojima raspolaže FHP, iskopavanje je izvršeno na pogrešnoj lokaciji.¹²¹

(iv) Forenzička istraživanja u sklopu sistema međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima Međunarodna krivičnopravna pomoć se pruža po odredbama međunarodnih ugovora ili u skladu sa domaćim zakonom o krivičnom postupku¹²² i obuhvata izvršenje raznih dokaznih i drugih procesnih radnji.¹²³ Ova oblast uređena je memorandumima potpisanih između Tužioca za ratne zločine i Republičkog javnog tužioca Srbije sa državnim tužiocima Hrvatske i BiH. Predviđeno je da su ovlašćena lica za koordinaciju saradnje u Srbiji zamenik Republičkog javnog tužioca i zamenik Tužioca za ratne zločine Srbije, a u slučaju saradnje sa BiH i Tužilac za kontakt Savetodavne grupe tužilaca zemalja Jugoistočne Evrope [SEEPAG Prosecutorial Focal Point].

(v) Komisija za nestala lica Vlade Republike Srbije

Komisija je obrazovana 1994. na nivou SRJ¹²⁴ od koje je nakon odvajanja Crne Gore 2006. obrazovana Komisija za nestala lica Srbije¹²⁵ sa mandatom da se bavi rešavanjem problema nestalih lica u oružanim sukobima na prostoru bivše SFRJ i Kosova. Nije učestvovala u ekshumacijama masovnih grobnica u Srbiji tokom 2001. i 2002. jer je nadležnost da se bavi nestalim licima sa Kosova dobila tek 2003. i u skladu sa svojim mandatom učestvovala u organizaciji identifikacija i primopredaja posmrtnih ostataka sa ovih lokacija UNMIK-u.¹²⁶

(vi) Međunarodna komisija za nestala lica [International Commission on Missing Persons] (ICMP) Osnovana je 1996. sa mandatom da obezbedi saradnju državnih organa u pronalaženju i identifikaciji nestalih tokom oružanih sukoba ili kršenja ljudskih prava kao i

¹¹⁹ Tokom NATO intervencije 1999., srpske oružane snage, kada je postalo jasno da će izgubiti kontrolu nad Kosovom, u nameri da prikriju tragove masovnih zločina počinjenih nad albanskim stanovništvom i spreče da dokazi dođu u ruke istražitelja MKSJ, pristupili su tzv. akciji „asanacije terena“. Tela ubijenih su iskopavana, utovarana u hladnjače i dovožena na lokacije u Srbiji gde su ponovo zakopana u sekundarne masovne grobnice. U aprilu 1999. mediji su objavili da je u Dunavu kraj Kladova pronađena je hladnjača sa leševima, nakon čega se otvara istraga i otkrivaju sekundarne masovne grobnice na teritoriji Srbije. Vidi: NATO, *Briefing: NATO na Balkanu*, 8. Suzbijanje etničkog čišćenja na Kosovu, februar 2005, dostupno na veb sajtu NATO-a: <http://www.nato.int/docu/briefing/balkans/html_cro/balkanso8.html>, posećen 01.05.2008.; MKSJ, *Tužilac protiv S.Miloševića*, Supra n. 17., Transkripti, str. 8367., 8373., 8395. i 8396.

¹²⁰ Ispitivanju ove lokacije prisustvovali su predstavnici UNMIK-a, OSCE-a, Predstavnik MKCK Krasimir Naumov, Veljko Odalović iz Komisije za nestala lica Vlade Srbije, Arif Mućoli iz Komisije za nestala lica Vlade Kosova i Haki Kosumi iz Udruženja porodica nestalih lica iz Prištine. Politika, M. Dugalić Provera podataka o masovnoj grobnici u kamenolomu, 06.06.2007., Str. A7; Bg2, Bez dokaza o masovnoj grobnici, 08.06.2007., dostupno na veb sajtu Bg2: <http://www.bg2.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=06&dd=08&nav_id=250481>, posećen 22.05.2008.

¹²¹ IW, razgovor sa predstavnicima FHP-a, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 11.03.2008.

¹²² Zakon o krivičnom postupku, Sl. glasnik R. Srbije, bri. 46/06, čl. 507.

¹²³ Ibid., čl. 508.

¹²⁴ Odluka o osnivanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, Sl. list SRJ br. 83/94, str. 1298.

¹²⁵ Odluka o osnivanju Komisije Vlade R. Srbije, Sl. glasnik R. Srbije br. 49/06, 73/06, i 116/06

¹²⁶ R. Srbija, Komisija za nestala lica, dopis, Supra n. 116.

da im pomogne u sprovođenju ovih aktivnosti.¹²⁷ Od osnivanja je angažovana na prostoru bivše Jugoslavije. U skladu sa potpisanim sporazumima o saradnji¹²⁸ ova organizacija je posmatrala i učestvovala u mnogobrojnim ekshumacijama, identifikacijama i repatrijaciji tela.¹²⁹ Za potrebe identifikovanja tela iz masovnih grobnica u Srbiji ICMP je otvorila laboratoriju za DNK analizu u Beogradu koju je kasnije prešla u vlasništvo Vlade Srbije.¹³⁰

(vii) Ekshumacije u sklopu pružanja međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima

Postoji mogućnost da se na osnovu sistema pružanja međunarodne pravne pomoći u krivičnim stvarima ekshumacije izvrše izvan teritorije Srbije ali kao deo istraga u predmetima ratnih zločina koji se vode pred domaćim pravosudnim organima.

(c) Arhive i arhivska građa u Srbiji

Arhivski fond Srbije, čine arhivska građa i registarski materijal nastali u radu državnih organa, institucija ili drugih organizacija kojima je zakonom povereno vršenje javnih ovlašćenja.¹³¹ Arhivska građa i registraturski materijal su u svojini države i predstavljaju kulturno dobro od opšteg interesa.¹³² Koristi se za naučno-istraživačke, stručne i druge potrebe pravnih i fizičkih lica, kao i za potrebe ostvarivanja funkcija državnih organa i organizacija.¹³³

(i) Uništavanje arhiva Republičke službe državne bezbednosti

Rukovodstvo RDB-a je nakon pada Miloševićevog režima donelo protivzakonitu¹³⁴ odluku o uništavanju dosijea ove službe za period 1998. - 2000.¹³⁵ Samo u sedištu RDB-a u Beogradu uništeno je 11.490 dokumenata uključujući i mikrofilmove, a dokumentacija je uništavana u Centrima RDB-a širom Srbije gde je spaljeno ukupno 363.638 dokumenata.¹³⁶ Tužilaštvu je 2001. medijska kuća Bg2 dostavila dokaze koje su u vezi sa ovim pribavili njeni novinari ali je istraga pokrenuta samo protiv tadašnjeg načelnika RDB-a Radomira Markovića.¹³⁷

(ii) Komisija Generalštaba VJ za saradnju sa MKSJ

Slobodan Milošević je za potrebe svoje odbrane pred MKSJ imao na raspolaganju dokumentaciju iz poverljivih vojnih arhiva i analize RDB-a koje mu je dostavljao njegov tim odbrane,¹³⁸ a koju je prikupljala i sistematizovala Komisija Generalštaba VJ. Tadašnji ministar inostranih poslova, Goran Svilanović izjavio je da je Komisija do ukidanja 2003. raspolagala sa 14.000 dokumenata iz vojnih arhiva i da sumnju da je bila osnovana isključivo kao podrška Miloševiću u procesu pred MKSJ, ali je ostavio i mogućnost da je namera bila da

¹²⁷ ICMP, Informator, dostupno na veb sajtu ICMP-a: <<http://www.ic-mp.org/wp-content/uploads/2007/12/fact-sheet-bos.pdf>>, posećen 12.05.2008.

¹²⁸ Sa tadašnjim Saveznim ministarstvom spoljnih poslova potpisali su 2001. Memorandum o razumevanju. Sa Koordinacionim Centrom Vlade Srbije za Kosovo ICMP je takođe potpisala sporazum kojim je bilo predviđeno njeno učešće u iskopavanjima tela osoba nestalih u sukobima na Kosovu.; Memorandum o razumevanju između ICMP-a i Saveznog ministarstva inostranih poslova SRJ 2001.; 2002. ICMP je potpisala Sporazum o saradnji sa Komisijom Savezne vlade SRJ za humanitarna pitanja i nestale koja joj je omogućila da pomaže u pronalazaženju osoba nestalih u konfliktima na prostorima Hrvatske i BiH u periodu između 1991. i 1995.

¹²⁹ ICMP je učestvovala u iskopavanju preko 800 posmrtnih ostataka iz grobnica na teritoriji Srbije i identifikovala preko 90% ovih tela i izvrši njihovu repatrijaciju, a u Hrvatsku i BiH je vraćeno 300 tela nestalih.

¹³⁰ IW, Razgovor sa Anom Kron, bivšom direktorkom kancelarije ICMP-a u Beogradu, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 02.05.2008; IW, Razgovor sa Dušanom Dunjićem i Oliverom Stojković, Institut za sudsku medicinu u Beogradu, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 06.05.2008.

¹³¹ Zakon o arhivskoj građi SRJ, Sl. list SRJ br. 12/98, čl. 5.

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid., čl. 20.

¹³⁴ Ibid., čl. 31.

¹³⁵ Novinari televizije Bg2 i nedeljnika „Vreme“ došli su do dokumenta u kojoj se, između ostalog, naređuje hitno uništenje dokumentacije Dokumenta o uništavanju dokumentacije u Centrima RDB u Valjevu, Zrenjaninu, Užicu, Kraljevu, Leskovcu, Vranju, Kragujevcu, Sremskoj Mitrovici, Smederevu, Zaječaru, Nišu, Požarevcu i KC RDB za KiM – Niš, kao i u Kabinetu načelnika RDB i u V Upravi RDB, a na osnovu 36 odluka načelnika RDB dostupna je na veb sajtu Bg2:

<http://www.bg2.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=11&dd=17&nav_id=155968&nav_category=11>, posećen 11.05.2008.

¹³⁷ Depeša Načelnika Resora državne bezbednosti Radomira Markovića broj 3210, od 06.10.2000; Bg2, Emisije, Insajder: Rukopisi ne gore, 1. deo, emitovana 15. 11. 2004., transkript emisije dostupan na veb sajtu Bg2:

<http://www.bg2.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=11&dd=17&nav_id=155968&nav_category=11>, posećen 11.05.2008.; Bg2, DB unišio preko 35.000 stranica, 17. 11. 2004., dostupno na veb sajtu Bg2:

<http://www.bg2.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=11&dd=17&nav_id=155968&nav_category=11>, posećen 11.05.2008.

¹³⁸ BETA, Milošević koristi poverljive arhive, 26.02.2005.

se kontroliše dokumentacija koja bi mogla da dovede do podizanja optužnica protiv pripadnika Vojske.¹³⁹

(iii) Značajna vojna dokumentacija u privatnoj arhivi

Penzionisani general VJ Božidar Delić raspolagao je sa približno 600 vojnih dokumenata vezanih za zonu odgovornosti njegove brigade koja je u periodu 1998. - 1999. bila angažovana na Kosovu. Neka od ovih dokumenata tužilaštvo MKSJ je tražilo od zvaničnih vlasti u Srbiji ali su dobili odgovor da ih oni ne poseduju. Naknadno je utvrđeno da su se dokumenta nalazila u privatnoj arhivi pomenutog generala.¹⁴⁰

(iv) Skrivanje transkripata sednica VSO-a

Tužilaštvo MKSJ je 2002. od SRJ zatražilo uvid u zapisnike sa sastanaka VSO-a ali predstavnici SRJ nisu želeli da ih predaju i zahtevali su da se na njih stave zaštitne mere.¹⁴¹ Sud je odobrio da se zaštitne mere uvedu za određene delove zapisnika čemu se glavna tužiteljka nije protivila smatrajući da je to jedini način da dođe do potrebnih dokaza. Upotreba ovih dokumenata je tada ograničena samo na postupak protiv Miloševića uz zabranu obelodanjivanja njihovog sadržaja, citiranja u presudi, ili davanja na uvid drugim pravosudnim institucijama.¹⁴² U postupku koji je pred MSP-om vodila BiH protiv Srbije, zastupnici BiH su tražili od Suda da naloži Srbiji da dostavi neredigovane zapisnike što je Sud je odbio uz obrazloženje da je izvedeno dosta dokaza vezanih za odnos vlasti u SRJ i u RS te da dodatna dokumentacija nije neophodna.¹⁴³

d) Pristup informacijama od javnog značaja

Pravo na obaveštenost garantovano je Ustavom Srbije iz 2006.¹⁴⁴ Zakon o slobodnom pristupu¹⁴⁵ stupio je na snagu 2004., pre uvođenja ustavne zaštite ovog prava, kao rezultat četvorogodišnjeg dijaloga i pritiska jednog broja organizacija civilnog društva i medija na nadležne institucije.¹⁴⁶ Na funkciju Poverenika za informacije od javnog značaja (Poverenika) na mandat od sedam godina izabran je Rodoljub Šabić.¹⁴⁷ Poverenik je sredinom 2005. kada je država posle dužeg vremena obezbedila uslove za početak rada njegove kancelarije usvojio Uputstvo za objavljivanje informatora o radu državnog organa¹⁴⁸ i Priručnik za sprovođenje zakona.¹⁴⁹

e) Savezni komitet za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava

Državna komisija¹⁵⁰ je osnovana 1992., a naredne godine je preimenovana u Komitet za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava.¹⁵¹

¹³⁹ DANAS, S. Sikavica, KOS pod kontrolom civilne vlasti, 19.-20. 04. 2003.

¹⁴⁰ BLIC, M. Ivanović, Ž. Jevtić - V. Z. Cvijić, General Delić dostavljao vojna dokumenta Tribunalu, 09.05.2008.

¹⁴¹ Predstavnici SRJ, Goran Svilanović i Vladimir Đerić, objasnili su tadašnjoj tužiteljki MKSJ Karli Del Ponte da im je garancija tajnosti ovih dokumenata izrazito značajna zbog postupka koji se protiv njihove zemlje vodi pred Međunarodnim sudom pravde (MSP) po tužbi BiH za genocid jer ne žele da oni budu u tom postupku upotrebljeni kao dokaz suprotne strane. Vidi: F. Artman, Mir i Kazna, Bybook, Sarajevo, 2007. str. 75. – 81.; K. Del Ponte, *Lov – Ja i ratni Zločinci* [Carla Del Ponte, La Caccia – Io e i criminali di guerra] Milano, Feltrinelli 2008.; MKSJ Pravilnik o postupku i dokazima, Pravilo 54bis

¹⁴² F. Artman, Mir i Kazna, str. 75. – 81.; K. Del Ponte, *Lov – Ja i ratni Zločinci*, Supra n. 142.

¹⁴³ MSP, Presuda, BiH protiv SCG, Supra n. 1., p. 205. i 206.

¹⁴⁴ Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 51.

¹⁴⁵ Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja., Sl. glasnik R. Srbije br. 120/04

¹⁴⁶ Koalicija za slobodu pristupa informacijama, Dr J. Jelinčić, izvršni direktor FOD-a, *Uvodna reč*, 05.06.2005., dostupno na veb sajtu FOD-a u Srbiji: <http://www.spikoalicija.fosserbia.org/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=44>, posećen 17.04.2008.

¹⁴⁷ Odluka o izboru Poverenika za informacije od javnog značaja, Sl. glasnik R. Srbije br. 137/04, str. 5.

¹⁴⁸ Uputstvo za objavljivanje informatora o radu državnog organa, Sl. glasnik R. Srbije, br. 57/05

¹⁴⁹ Vodič kroz Zakon, Sl. glasnik R. Srbije, br. 67/05 i 74/06

¹⁵⁰ Odluka o obrazovanju Državne komisije za prikupljanje podataka radi utvrđivanja zločina genocida i drugih zločina protiv čovečnosti i međunarodnog prava koji su počinjeni nad stanovništvom srpske i druge nacionalnosti u vreme oružanih sukoba u Hrvatskoj i drugim delovima zemlje, Sl. list SFRJ, br. 18/92., str. 273.

Usvojen je i odgovarajući Zakon o prikupljanju i dostavljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava.¹⁵² Mandat Komiteta je obuhvatao istraživanje uzroka, karaktera i posledica ratova na prostoru bivše Jugoslavije od 1990. i data su mu veoma široka ovlašćenja.¹⁵³ Komitet je bio blizak sa Miloševićim režimom i imao je pristup arhivima Ministarstva pravde i MUP-a.¹⁵⁴ Sa padom režima, značaj Komiteta opada da bi konačno bio ukinut 2003.¹⁵⁵ Tokom svog postojanja objavio je deset izveštaja i nekoliko knjiga. Podaci koje je prikupljao odnosili su se isključivo na zločine koji su počinjeni nad žrtvama srpske nacionalnosti.¹⁵⁶

f) Kazivanje istine

Mehanizmi kazivanja istine koji su primenjeni u Srbiji su malobrojni a u njihovom organizovanju zvanični državni organi nisu učestvovali. FHP je razvio model kazivanja istine koji se sastoji od promovisanja sudske istine putem prezentacije presuda MKTJ-a i javnih svedočenja žrtava. U saradnji sa Autrič [Outreach] programom MKTJ-a i uz finansijsku podršku Saveta Evrope, FHP je organizovao u periodu 2006. - 2008. pet skupova¹⁵⁷ na kojima su tužioci i istražitelji tužilaštva MKTJ-a govorili o saznanjima do kojih su došli tokom istraga. Potom su predstavnici sudskih veća govorili o činjenicama koje su utvrđene presudama, dok je poslednja sesija bila posvećena svedočenju žrtava.

II Identifikacija prepreka i ocena političke volje za ostvarivanje prava na istinu

(a) Analiza – Komisija za istinu i identifikacija prepreka

Komisija za istinu i pomirenje SRJ formirana je bez prethodnih javnih konsultacija ili debata, a njene članove je, takođe bez konsultacija, imenovao osnivač (predsednik SRJ) što je u suprotnosti sa Principima UN-a.¹⁵⁸ Nije imala status pravnog lica već je bila *ad hoc* telo pri generalnom sekretarijatu predsednika SRJ koji je, uz saglasnost dve trećine članova Komisije, imao pravo da imenuje i razrešava njene članove. U inicijalnom sastavu imenovani su isključivo građani Srbije,¹⁵⁹ dok manjine, verske zajednice izuzev Srpske pravoslavne crkve, nevladine organizacije i profesionalne asocijacije nisu bile primereno zastupljene. Konačno, neadekvatna zastupljenost grupa čiji su pripadnici bili žrtve predmetnih zločina suprotna je preporučenim Principima za formiranje efikasne Komisije za istinu,¹⁶⁰ i dovela je u pitanje legitimitet ovog tela da donosi nepristrasne i relevantne zaključke o događajima koje istražuje.¹⁶¹

Odlukom o osnivanju je definisan okvirni mandat, a članovi Komisije su usvojili programski i organizacioni dokument kojima je on dalje razrađen, formirana pravila, procedure i uređena

¹⁵¹ Odluka o obrazovanju Službe komiteta o prikupljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Sl. list SRJ, br. 68/93., str. 1515.; Uredba o Komitetu za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Sl. list SRJ, br. 37/93., str. 824.; Uredba o dopunama Uredbe o Komitetu za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Sl. list SRJ, br. 29/99, str. 2.

¹⁵² Zakon o prikupljanju i dostavljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Sl. list SRJ br. 37/93 i 44/99

¹⁵³ Zakon je predviđao obavezu dostavljanja relevantnih informacija i dokumenata Komitetu koji je imao pravo da od nadležnog suda zahteva da privremeno oduzimanje relevantnih predmeta od lica koje odbija da ih da Komitetu, ali bi to lice tada imalo pravo na nadoknadu štete. Odbijanje pružanja informacija Komitetu predstavljalo je i krivično delo za koje se mogla izreći novčana ili zatvorska kazna. Pravosudni i drugi državni organi bili su dužni da Komitetu pružaju pravnu pomoć. Vidi: Zakon o prikupljanju i dostavljanju, *Supra* n. 153, čl. 1., 2., 4., 8. i 10.

¹⁵⁴ ICTJ, Đ. Đorđević, *Sažeti izveštaj*, *supra* n. 111.

¹⁵⁵ GLAS JAVNOSTI, M. Cvejić, *Zatvara se savezni Komitet za zločine protiv čovečnosti - Uzrok smrti ne pominjati*, 15.02.2003.

¹⁵⁶ Izveštaj Komiteta za prikupljanje podataka 01–10; Međunarodna mreža pomoći [International Aid Network] (IAN), Ž. Špirić, G. Knežević, V. Jović, G. Opačić, *Tortura u ratu, posledice i rehabilitacija: Jugoslovensko iskustvo*, B. Radović, *Jugoslovenski ratovi 1991-1999 i neke od njihovih društvenih posledica*, IAN, Beograd, 2004.

¹⁵⁷ Van svake sumnje – „Foča '92.“, „Prijeđor '92.“, „Srebrenica '95.“, „Čelebići '92.“ i „Brčko '92.“

¹⁵⁸ Ažurirani Set Principa, *Supra* n. 5.

¹⁵⁹ Prof. Vojin Dimitrijević je isticao da čak nije bilo ni članova iz Crne Gore, IW, Razgovor sa Vojinom Dimitrijevićem, izvršnim direktorom Beogradskog centra za ljudska prava, Č. Lazić, *istraživač YIHR angažovan na IW projektu*, 18.04.2008.

¹⁶⁰ Ažurirani Set Principa, *Supra* n. 5.

¹⁶¹ ICTJ, Srbija i Crna Gora – Odabrani događaji u okviru procesa tranzicije pravde [Serbia and Montenegro – Selected developments in transitional justice], oktobar 2004.

druga pitanja,¹⁶² ali za čiju je pravosnažnost kao i eventualne izmene i dopune, bila potrebna saglasnost Predsednika države.¹⁶³ Tako je utvrđivanje mandata, delokruga i pravila rada Komisije bilo, gotovo isključivo, u rukama predsednika države. Komisiji je dodeljen mandat da se bavi prvenstveno uzrocima izbijanja a ne posledicama ratova 'go-ih'.¹⁶⁴ Tumačenje Vere Marković iz Instituta društvenih nauka u Beogradu da je stvarni mandat Komisije umesto „suočavanja sa prošlošću i uspostavljanja vrednosnog diskontinuiteta“, bio „uspostavljanje ravnoteže zločina“ zvuči veoma realno.¹⁶⁵ Tako je jedini tekst koji je Slavoljub Đukić napisao u okviru rada ovog tela bio je posvećen dokazivanju teze da za zločin u Srebrenici nije odgovoran Milošević, pa donekle ni Karadžić, da nije postojao plan, već da je u pitanju bilo samo „ludilo jednog čoveka“. ¹⁶⁶ Zoran Stanković je prilikom predstavljanje izveštaja o Srebrenici holandskog Instituta za ratnu dokumentaciju polemiso sa navodima holandskog eksperta Dika Honorda da se na prostoru Srebrenice kao nestalo vodi 7.540 ljudi, od kojih je 6.000 najverovatnije ubijeno, iznoseći ocenu da je, prema tada objavljenom izveštaju MKSJ-a o izvršenim ekshumacijama, izvesno jedino da je u Srebrenici stradalo 2.082 lica među kojima su bili samo jedna žena i sedam dečaka.¹⁶⁷ Mirjana Vasović u svojoj polemici sa kritikama nevladinih organizacija pretežno brine o neutralisanju „negativne slike o Srbiji i Srbima“.¹⁶⁸

Predviđena uloga žrtava i njihovih srodnika u radu ovog tela bila je izrazito pasivna i sadržana je u odredbama koje predviđaju da će istraživački timovi Komisije razgovarati sa „učesnicima događaja“ u koje spadaju, između ostalih, svedoci i žrtve zločina.¹⁶⁹ Bilo je predviđeno i da će Komisija organizovati javne razgovore, rasprave i svedočenja, ali ova odredba nije bila detaljnije precizirana.¹⁷⁰ Nisu postojali propisi koji uređuju razgovore sa žrtvama i svedocima, javna svedočenja niti koji pružaju garancije tajnosti licima koja bi eventualno dostavljala relevantne poverljive informacije.

Imajući u vidu da je Komisija imala za cilj da utvrdi uzroke raspada SFRJ, ratova na njenom prostoru kao i kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava počinjenih uz okvira tih sukoba a da je bila osnovana samo u jednoj od zemalja bivše Jugoslavije, sastavljeno isključivo od građana jedne zemlje može se zaključiti da ni teritorijalno ni personalno nije bila adekvatno organizovana.

Komisiji je bio odobren početni budžet u vrednosti od oko 20.000 američkih dolara,¹⁷¹ ali do kraja njenog postojanja njen posebni budžet nije formiran.¹⁷² Nije imala svoj račun a sva plaćanja su obavljana preko kabineta predsednika države.¹⁷³ Komisija je najpre bila smeštena u zgradi Palate federacije da bi oko pola godine kasnije dobila vlastite prostorije u centru

¹⁶² Odluka o osnivanju, *supra* n. 110

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ ICTJ, SCG, *supra* n. 162.

¹⁶⁵ Međunarodna konferencija - Utvrđivanje istine u post-konfliktom periodu: Inicijative i perspektive na zapadnom Balkanu, FHP Transkripti, Vera Marković, *Komisija za istinu u SRJ: Šta je bio problem?*, Sarajevo, maj 2006.

¹⁶⁶ „Srebrenica se vrtela oko Mladića gde je on pokazao svoju silu moć i ludilo.“, IW, Razgovor sa Slavoljubom Đukićem

¹⁶⁷ BLIC, N.J.B., *Sporan broj ubijenih u Srebrenici*, 12. 06. 2002.

¹⁶⁸ PRIZMA, Centar za liberalno-demokratske studije, M. Vasovi , Pobornici „Zvanične verzije“, Beograd, jun 2002., str. 40-44

¹⁶⁹ Na veoma mali značaj koji se pridavao žrtvama i svedocima ukazuje i činjenica da se u Programskom dokumentu u kome se nabrajaju „učesnici događaja“ žrtve i svedoci nalaze tek na četvrtom mestu posle istaknutih političkih aktera, organizatora i počinilaca.

¹⁷⁰ Osnovni programski dokument Komisije, Način rada čl. 4., Organizacija rada, čl. 7.

¹⁷¹ HRW, Svetski izveštaj 2003, Srbija i Crna Gora – Razvoj ljudskih prava, [World Report 2003, *Serbia and Montenegro – Human Rights Developments*], p.392

¹⁷² U okviru Zakona o saveznom budžetu za period 2001. - 2003. u kome je Komisija postojala troškovi namenjeni radu ovog tela nisu bili posebno naznačeni u listi troškova Generalnog sekretarijata Predsednika SRJ. Vidi: Zakon o saveznom budžetu za 2001., *Sl. list SRJ*, br. 73/2000, 3/2001 - ispr., 21/2001, 53/2001 i 69/2001; Zakon o saveznom budžetu za 2002., *Sl. list SRJ*, br. 3/2002 i 68/2002; Zakon o saveznom budžetu za 2003., *Sl. list SRJ*, 86/2002 i 35/2003; IW, Bivšim članom komisije za istinu i pomirenje, Radovanom Bigovićem, Č. Lazi , istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 21.06.2007.

¹⁷³ IW, Razgovor sa Gordanom Risti , bivšom sekretarkom Komisije za istinu i pomirenje, Č. Lazi , istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 10.07.2007.

Beograda. Prostorije su bile solidno nameštene i odlično tehnički opremljene.¹⁷⁴ Članovi Komisije nisu primali plate već samo nadoknade za troškove koje su imali u radu.¹⁷⁵ Zaposlena je bila sekretarka Komisije koja je suštinski bila deo osoblja Kabineta Predsednika gde je i primala platu. Privremeno je u Komisiji bio zaposle i jedan istraživač. Čini se da su opisani materijalni resursi bili adekvatni u odnosu na skromne aktivnosti Komisije. Za članove Komisije organizovan je samo jedan dvodnevni seminar koji su u junu 2001. održali predstavnici ICTJ-a.¹⁷⁶

Čini se da nije bilo mesta dodatnom političkom pritisku kao ni spoljašnjim mešanju u rad Komisije nad kojom je predsednik države imao direktnu kontrolu. Članovi Komisije bili su jednoglasni u oceni da je ona ukinuta u trenutku kada je bila spremna da počne sa radom.¹⁷⁷ Treba, međutim, primetiti da je Komisija osnovana kao ad hoc telo kome je dat trogodišnji mandat, i koje je ugašeno nakon skoro dve godine postojanja. Ona je, dakle, imala na raspolaganju dve trećine svog mandata i u tom vremenskom periodu nije uspeła gotovo ništa da uradi. Iz razgovora sa nekadašnjim članovima i zaposlenim u Komisiji stiče se utisak da se oni nisu često sastajali i da nisu imali jasno definisan plan aktivnosti. Vidimo i da do samog kraja svog postojanja Komisija nije ni zahtevala od osnivača sredstva za implementaciju planiranih aktivnosti.¹⁷⁸

Moglo bi se zaključiti da najozbiljniji problem predstavlja pitanje stvarnih motiva za osnivanje Komisije. Prema nekim ocenama, Komisija je bila osnovana da bi amortizovala pritiske međunarodne zajednice na SRJ da sarađuje sa MKSJ-om¹⁷⁹ ili da učini nešto po pitanju suočavanja sa prošlošću, osudi i distanciranju od prethodnog režima.¹⁸⁰ Mnoge nevladine organizacija za ljudska prava videle su osnivanje ove komisije i kao pokušaj tadašnjeg predsednika SRJ da ubedi međunarodnu zajednicu da u procesima tranzicije pravde u SRJ treba dati prednost Komisiji spram suđenja pred MKSJ.¹⁸¹ Fokus na utvrđivanje uzroka rata i istraživanje događaja tokom decenije koja je prethodila sukobima, uz zadatak Komisije da uspostavlja dijalog, između ostalog, sa međunarodnom zajednicom i njenim telima i institucijama, tumačen je kao usmerenost na pravdanje uloge srpske strane pred međunarodnom zajednicom. Komisija je trebalo da posluži kao način da se popravi „formirana slika o Srbiji i Srbima“ (što je prema pismu Vojina Dimitrijevića i bilo navedeno u prvim radnim dokumentima Komisije) a da se zločini koje je tokom sukoba počinila srpska strana, prikriju, relativizuju ili zaborave.¹⁸²

Razlozi za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima (REKOM) Organizacije koje su pokrenule ovu inicijativu (FHP, IDC i Documenta) kao i većina učesnika konsultacija i debata snažno podržavaju krivična suđenja za ratne zločine ali su istovremeno svesni njihovih objektivnih ograničenja poput vremena potrebnog za sprovođenje dokaznog postupka, obezbeđenje i strah svedoka, starost i umiranje svedoka i počinilaca. Postojećom dinamikom sudovi u regionu bili bi u mogućnosti da do kraja 2020. okončaju postupke protiv najviše 1.200 počinilaca ratnih zločina što nije dovoljno da se obezbedi potpuni pregled izvršenih zločina, vraćanje ljudskog dostojanstva žrtvama i poverenja među etničkim zajednicama u regionu.¹⁸³ Blizu dve trećine zvaničnika i službenika institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji smatra da treba da osnovati takvo regionalno telo ili

¹⁷⁴ *Ibid*, IW, Razgovor sa R. Bigovićem, *Supra* n. 173.

¹⁷⁵ Ovi troškovi su se mahom svodili na sendviče i sokove koje su konzumirali na sastancima, IW, Razgovor sa G. Ristić, *Supra* n. 174.

¹⁷⁶ ICTJ, Godišnji izveštaj za 2001/2002.

¹⁷⁷ IW, Razgovor sa Slavoljubom Đukićem; IW, Razgovor sa Gordanom Ristić; IW, Razgovor sa Radovanom Bigovićem;

¹⁷⁸ *Ibid*, Predlog budžeta je bio formulisao tek pred kraj postojanja Komisije

¹⁷⁹ FHP, Izveštaj o tranzicionoj pravdi 1999-2005; BG Centar, Izveštaj za 2001., *Supra* n. 108.

¹⁸⁰ ICTJ, SCG, *Supra* n. 162.

¹⁸¹ FHP, Izveštaj, *Supra* n. 180.

¹⁸² D. Ilić, Komisija, *supra* n. 106.

¹⁸³ *Ibid*.

komisiju.¹⁸⁴ Komisija bi mogla obezbediti verodostojan, objektivan i zvaničan zapis o prošlosti koji je zemljama u regionu potreban da bi se moglo suprotstaviti izmišljenim i preuveličanim prikazima, relativizaciji i minimiziranju, ali i da pomogne u pronalaženju nestalih. Takođe, radu tužilaštava u regionu ona bi mogla pomoći prikupljanjem, korišćenjem, organizovanjem i čuvanjem dokaza koji mogu da se koriste za pokretanje i vođenje krivičnih postupaka. REKOM bi mogla obezbediti javnu platformu za žrtve i otvoriti prostor u javnosti koji za njih do sada nije postojao.

Inicijativa za osnivanje REKOM je proizašla iz dugotrajnih širokih konsultacija što je u saglasnosti sa preporučenim Principima za osnivanje delotvorne komisije za istinu.¹⁸⁵ Ona daje dobru osnovu za potencijalno kvalitetnu teritorijalnu i personalnu zastupljenost ovog tela. Takođe, ovako široko postavljena platforma za osnivanje umanjuje mogućnost njene zavisnosti od neke političke struje ali i od spoljnih uticaja uopšte. Činjenica da je ova inicijativa potekla iz građanskog društva širom regiona gotovo da eliminiše mogućnost postojanja jednostranih (skrivenih) političkih motiva za osnivanje. Ovakvo regionalno zvanično telo imalo bi dobar potencijal da njegovi nalazi imaju jasan legitimitet.

(b) Analiza Forenzičkih istraživanja i identifikacija prepreka

Budući da se sukobi nisu odvijali na teritoriji Srbije, te da grobnice predstavljaju izuzetak a ne pravilo nije bilo očekivano da će država usvojiti generalni plan forenzičkih istraživanja uključujući ekshumacije. Domaći propisi ne poznaju specifične procedure vezane za forenzičke radnje u otkrivanju masovnih zločina, odnosno ratnih zločina, već se na ove slučajeve primenjuju standardna pravila krivičnog postupka, što obzirom na veoma ograničene potreba za ovakvim istraživanjima ne predstavlja bitno ograničenje.

Uviđaj preduzima organ koji vodi postupak,¹⁸⁶ pri čemu može zatražiti pomoć raznih stručnjaka ili veštaka¹⁸⁷ čime je ostavljeno dovoljno prostora za njegovo kvalitetno obavljanje.¹⁸⁸ Nadležni opštinski ili gradski organ izdaje nalog doktoru medicine da utvrdi uzrok smrti koja je nastupila izvan zdravstvene ustanove i dužan da snosi troškove ove procedure.¹⁸⁹ Ukoliko je leš već zakopan određuje se ekshumacija u cilju njegovog pregleda i obdukcije.¹⁹⁰ Kada se veruje ili sumnja da je smrt nastupila kao posledica ili u vezi sa krivičnim delom uvek se vrši pregled i obdukcija leša radi utvrđivanja vremena i uzroka smrti.¹⁹¹ Veoma je pozitivnu što zakon ostavlja ovako širok prostor za iniciranje sprovođenja obdukcije i da je porodici umrlog data mogućnost da zahteva njeno izvođenje.¹⁹² Značajna je i uloga koju zakon daje porodici umrlog i mogućnost da ima uvid u postupak.¹⁹³

¹⁸⁴ Percepcijska studija Zvaničnici i službenici institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji, koju je prema projektu koji je IW razvio u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji realizovala agencija Argument a realizaciju podržali FOS i OEBS.

¹⁸⁵ Ažurirani Set Principa, *Supra* n. 5.

¹⁸⁶ ZKP, *Supra* n. 123., čl. 123

¹⁸⁷ *Ibid.*, čl. 125.

¹⁸⁸ Zakon pruža veoma široko spektr mogućnosti za određivanje pojedinca ili ustanove koja treba da izvrši veštačenje kao i mogućnost da se pod određenim uslovima a u cilju postizanja što kvalitetnijeg veštačenja, ono poveri stranom fizičkom ili pravnom licu ili licu sa boravištem u inostranstvu. ZKP, *Supra* n. 123., čl. 127.

¹⁸⁹ Zakona o zdravstvenoj zaštiti (ZZZ), *Sl. glasnik R.Srbije*, br. 17/92, 26/92, 50/92, 52/93, 53/93, 67/93, 48/94, 25/96 i 18/02, čl. 219.

¹⁹⁰ *Ibid.*, čl. 220.

¹⁹¹ ZKP, *Supra* n. 123., čl. 136.

¹⁹² Uzimanje otisaka prstiju leša, analiza DNK uzorka i poređenje dobijenog DNK profila sa DNK profilom nestalog lica ili drugog lica, krvnih srodnika lica za koje se pretpostavlja da bi mogao biti identifikovan, i dr. ZZZ, *Supra* n. 190., čl. 222.

¹⁹³ Kada se utvrdi uzrok i vreme smrti obaveštava se u najkraćem mogućem roku punoletan član porodice umrlog koji ima pravo na pristup telu uz prisustvo doktora medicine koji je utvrdio vreme i uzrok smrti o čemu se onda sačinjava pismena beleška koju potpisuje član porodice. [ZZZ, *Supra* n. 190., čl. 221.] Članovi porodice u svojstvu oštećenog ili oštećenog kao tužioca u postupku imaju pravo da razmatraju spise i razgledaju predmete koji služe kao dokaz, ali im se to pravo može privremeno uskratiti, ukoliko je predviđeno njihovo svedočenje, dok ne budu saslušani kao svedoci. [ZKP, *Supra* n. 123., čl. 60.] Takođe, članovi porodice mogu dobiti kopije obdukcionog izveštaja putem Zahteva za slobodan pristup, pod uslovom da ti izveštaji nisu iz nekog razloga proglašeni službenom ili državnom tajnom. Oštećeni i njegov punomoćnik imaju pravo da ukazuju na sve činjenice i da predlažu dokaze koje smatraju važnim kako za sam postupak tako za svoj

Pitanje troškova je dobro rešeno opštim pravilima krivičnog postupka budući da troškovi forenzičkih istraga predstavljaju deo troškova krivičnog postupka.¹⁹⁴ Prema tome, kada su u pitanju dela koja se gone po službenoj dužnosti (što je slučaj sa delima koja su predmet ovog izveštaja), troškove je dužan da unapred isplati organ koji vodi postupak, a potom se oni naplaćuju od osobe kojoj je u presudi ili rešenju o obustavljanju postupka, naloženo da naknadi troškove. Oštećeni ili njegova porodica mogu snositi troškove postupka samo izuzetno u situacijama u kojima oni svojom svesnom odlukom, poput kašnjenja ili odustajanja, stiču ovu obavezu.¹⁹⁵

Dosadašnja forenzička istraživanja u slučajevima ratnih zločina su uglavnom bila korektno izvedena. Proces je bio u dobroj meri transparentan, predstavnicima međunarodnih organizacija i civilnog društva je odobreno da prisustvuju i imaju uvid u metodologiju koju primenjuju i tok procesa.

Domaće forenzičke institucije nisu bile u potpunosti spremne a posebno ne adekvatno opremljene za ovakve poduhvate ali su međunarodne organizacije (MKSJ, ICMP, MKCK i OEBS) uspele da blagovremeno pribave potrebnu opremu.¹⁹⁶ U Srbiji u početku nije bilo uslova za sprovođenje DNK analize te je Institut za sudsku medicinu u Beogradu u saradnji sa MKSJ-om prve uzorke iz grobnice sa uzorcima rodbine nestalih koje su prikupili Institut i ICMP predao Nacionalnom institutu za toksikologiju [Instituto Nacional do Toxicologia] u Madridu koji je izvršio analizu i izveštaj predao Institutu i Kancelariji Tužilaštva MKSJ.¹⁹⁷

Proces ekshumacija su pratili predstavnici MKSJ-a, ICMP-a, OSCE-a, i FHP-a.¹⁹⁸ Prema oceni FHP-a ekshumacije i obdukcije tela pronađenih u masovnim grobnicama u Srbiji su obavljene efikasno i u kratkom roku. Međutim, osnovnu zamerku FHP vidi u činjenici da Institut za sudsku medicinu u Beogradu nije utvrđivao uzrok smrti lica pronađenih u masovnoj grobnici u Batajnici¹⁹⁹ što umanjuje značaj rezultata ekshumacije u suđenjima za ratne zločine. Forenzičari UNMIK Kancelarije za nestala lica i sudsku medicinu [Office on missing persons and forensics] (OMPF), koji su obdukciju ovih tela vršili nekoliko dana kasnije konstatovali da je na osnovu uočljivih prostrelnih rana, utvrđeno da je smrt u najvećem broju slučajeva prouzrokovana metkom ispaljenim u glavu ili grudi. Tim stručnjaka VMA, koji je vršio obdukcije na lokaciji Perućac, je u pojedinim slučajevima utvrdio da je smrt nastupila ispaljivanjem projektila u potiljak.²⁰⁰

Nema podataka o pritiscima na forenzičare vezanih sa njihovim angažovanjem na ovim slučajevima.²⁰¹ Postupak ekshumacija, identifikacija i repatrijacija neidentifikovanih tela koja su

eventualni imovinsko pravni zajtev, i da javnom tužiocu predlažu preduzimanje pojedinih istražnih radnji. [ZKP, čl. 277.] Takođe, oštećeni može uputiti pritužbu neposredno višem javnom tužiocu ukoliko smatra da je nadležni javni tužilac odgovoran za odugovlačenje postupka ili druge nepravilnosti ili pak predsedniku suda ako smatra da je za ovakve nepravilnosti odgovoran nadležni istražni sudija. [ZKP, čl. 59. i 282.]

¹⁹⁴ ZKP, *Supra* n. 123., čl. 224.

¹⁹⁵ Porodice žrtava u svojstvu oštećenih ili oštećenih kao tužilaca, kao i drugi učesnici u postupku dužni su da, bez obzira na ishod postupka, snose troškove koje su prouzrokovali svojom krivicom kao i odgovarajući deo paušalnog iznosa troškova postupka. Privatni tužilac, odnosno oštećeni kao tužilac je dužan da naknadi troškove (Uključujući nužne izdatke okrivljenog i njegovog branioca kao i nagradu za branioca) ako je postupak završen oslobađajućom presudom, presudom kojom se optužba odbija ili rešenjem o obustavi postupka, osim ako je obustave, odnosno odbijanja optužbe došlo zbog smrti okrivljenog. Ako je postupak obustavljen usled odustanka od tužbe, okrivljeni i privatni tužilac, odnosno oštećeni kao tužilac, mogu se poravnati u pogledu njihovih međusobnih troškova, a ukoliko ima više privatnih tužilaca, odnosno oštećenih kao tužilaca, oni će troškove snositi solidarno. Ukoliko oštećeni odustane od predloga za gonjenje snosiće ukupne troškove osim ako okrivljeni izjavi da će ih sam snositi.; ZKP, *Supra* n. 123., čl. 224., 226. i 228.

¹⁹⁶ IW, Razgovor sa A. Kron, *Supra* n. 131.; IW, Razgovor sa D. Dunjićem i O. Stojković, *Supra* n. 131.; ICMP, Izveštaj o forenzičkom monitoringu u vezi s iskopavanjem i prikupljanjem ljudskih posmrtnih ostataka sa nekoliko povezanih lokacija u Batajnici, SCG, avgust - decembar 2002., april 2004.

¹⁹⁷ MKSJ, Tužilac protiv S. Miloševića, *Supra* n. 17., Transkripti, svedočenje Vilijama Fultona [William Fulton], 28.05.2002., str. 5674-5675

¹⁹⁸ Lična beleška autorke izveštaja Lj. Hellman koja je prisustvovala ekshumaciji kao predstavnik Misije OEBS-a u Srbiji.

¹⁹⁹ Izveštaji o smrti lica: 2BA/002, 2BA/004, 2BA/018, 2BA/026, 2BA/062, 2BA/077, 2BA/082, 2BA/098, 2BA/110, 2BA/114, 2BA/118, 2BA/128, 2BA/132, 2BA/138, 2BA/161, 2BA/167, 2BA/171, 2BA/184, 2BA/200, 2BA/211, 2BA/212, 2BA/216, 2BA/221, 2BA/229, 2BA/233, 2BA/241, 2BA/242, 2BA/243, 2BA/247, 2BA/248, 2BA/251, 2BA/254.

²⁰⁰ FHP, izveštaj Sudbina nestalih Albanaca na Kosovu, Beograd 2005.

²⁰¹ IW, Razgovor sa D. Dunjićem O. Stojković, *Supra* n. 131.

rečnim tokovima dospela na teritoriju SRJ kao i niza sporazuma o saradnji u postupcima ratnih zločina koje je Srbija potpisala sa susednim zemljama svakako predstavljaju pozitivne korake. Ipak, trba imati u vidu da prema nekim informacijama²⁰² na području Srbije postoji još neotkrivenih grobnica ali pokretanje postupka njihovog otkrivanja je u nadležnosti organa gonjena. Ministarstvo pravde Srbije zaključilo je 2004. sa OEBS-om Memorandum o razumevanju u skladu sa Strategijom pružanja podrške u jačanju kapaciteta organa pravosuđa i policije u Srbiji koju je OEBS usvojio 2003. Glavna komponenta Strategije je olakšavanje regionalne saradnje u predmetima ratnih zločina u skladu sa međunarodno priznatim standardima. U skladu sa tim pokrenut je niz inicijativa od kojih je jedna od najznačajnijih tzv. Palički proces, odnosno serija regionalnih sastanaka visokih predstavnika pravosuđa i nadležnih ministarstava u cilju razmatranja konkretnih modaliteta saradnje u postupcima za ratne zločine. Proces je započeo 2004. i u okviru njega su uobličeni neki konkretni mehanizmi za poboljšanje saradnje i potpisani ranije navedeni memorandumi između Tužioca za ratne zločine i Republičkog javnog tužioca Srbije sa državnim tužiocima Hrvatske i BiH.

(c) Analiza arhiva i arhivske građe i identifikacija prepreka

Propisi koji regulišu ovu oblast nisu kodifikovani i mnogi su izrazito zastareli. Osnovni zakon u ovoj oblasti je Zakon o arhivskoj građi SRJ iz 1998. koji se danas primenjuje kao zakon republike Srbije.²⁰³ Ministarstvo Kulture Srbije pripremiolo je Prednacrt Zakona o Arhivskoj građi i arhivskoj službi, ali do zaključenja ovog izveštaja novi zakon nije usvojen.²⁰⁴ Arhivska građa postaje dostupna javnosti najkasnije 30, a u posebno propisanim slučajevima, 50 godina od njenog nastanka dok republički organi po potrebi mogu odrediti i kraće rokove.²⁰⁵ Pre isteka rokova ova građa se naziva operativnim dokumentima i ostaje u institucijama koje su njihovi tvorci.²⁰⁶

Prekršajna odgovornost predviđena je za propuste u sređivanju, registraciji i čuvanju kao i za nezakonito pribavljanje arhivske građe za sebe ili za drugo lice i za nju su predviđene novčane kazne.²⁰⁷ Prisvajanje, prikrivanje, veće oštećenje ili uništavanje arhivske građe ili registarskog materijala ili njihovo iznošenje bez adekvatnog odobrenja predstavlja krivično delo za koje je propisana zatvorska kazna u trajanju od 3 meseca do 5 godina.²⁰⁸ Ovako određeno krivično delo je nepotpuno i nije stepenovano otežavajućim okolnostima, odnosno nije dat poseban značaj arhivskoj građi institucija poput vojske, policije, obaveštajnih i bezbednosnih službi, arhiva koji mogu sadržati značajne informacije vezane za povrede ljudskih prava i humanitarnog prava.

Procedure za korišćenje usvaja svaki arhiv posebno i one su često komplikovane i spore. Najčešće se svode na podnošenje obrazložene molbe za korišćenje arhiva²⁰⁹, u članjivanje u čitaonicu,²¹⁰ najavljivanje dolaska istraživača.²¹¹ U slučaju nekih arhiva velika ovlašćenja su data direktorima koji mogu samostalno da utvrđuju način evidentiranja, obrade, čuvanja,

²⁰² Bivši predsednik Skupštine Vojvodine Nenad Čanak izjavio je da u Srbiji postoji 17 masovnih grobnica. Vreme, P. Karanović, *Tajna tereta u Majdanu*, br. 852, 3. maj 2007.; E-Novine, B. Tončić, Intervju: Azem Vlasi, *Srbija zagorčava život Kosovu*, 30.08.2008., dostupno na veb sajtu E-novina: <<http://www.e-novine.com/sr/intervju/clanak.php?id=16483>>, posećen 01.09.2008.

²⁰³ Zakon o arhivskoj građi, *Supra* n. 132.

²⁰⁴ Ministarstvo Kulture Srbije, Propisi, Dostupno na zvaničnoj prezentaciji Ministarstva kulture Srbije: <<http://www.kultura.sr.gov.yu/?jez=sc&p=56>>, posećen 27.08.2008.

²⁰⁵ Zakon o arhivskoj građi, *Supra* n. 132. čl. 21.

²⁰⁶ *Ibid.*, čl. 14., IW, Razgovor sa direktorkom Arhiva Beograda, Brankom Prpom, I. Stojanović, istraživač FHP-a angažovan na IW projektu, 03.04.2008.

²⁰⁷ *Ibid.*, čl. 32. i 33.

²⁰⁸ *Ibid.*, čl. 31.

²⁰⁹ Arhiv Srbije, veb stranica: <<http://www.archives.org.yu/>>, posećena 17.09.2008.

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ Istorijski arhiv Beograda, veb stranica: <<http://www.arhiv-beograda.org/>>, posećena 17.09.2008.

korišćenja, zaštite i dostavljanja dokumenata drugim nadležnim državnim organima.²¹² Tužilaštvo MKSJ-a često je nailazilo na ozbiljne probleme u pribavljanju dokumenta i pristupu arhivama u Srbiji²¹³ čak i kada su u pitanju bile informacije koje su se ticale srpskih žrtava,²¹⁴ dok se značajna dokumentacija nekontrolisano nalazi u rukama privatnih lica.²¹⁵ Direktor centralnog državnog arhiva tvrdi da ova institucija nema potrebne kapacitete da klasifikuje građu kojom raspolaže, ali je i zabrinut zbog nedostatak kontrole nad upotrebom državnih arhiva za potreba krivičnog gonjenja lica odgovornih za ratne zločine pred MKSJ.²¹⁶

Demokratska vlada koja je smenila Miloševićev režim nije uspela da spreči uništavanje arhiva. Informacija o uništavanju dokumentacije RDB-a je dospela u javnost, ali nas to ne uverava da je u pitanju jedina arhivska građa koja je uništena. Komisija Generalštaba VJ je najmanje dve godine koristila veliku količinu zvaničnih dokumenata vezanih za zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije u svrhu odbrane lica optuženih pred MKSJ. Nije poznato koliko važnih dokumenata iz različitih zvaničnih arhiva su iznela privatna lica poput generala Delića. Prema navodima direktora Arhiva Srbije, Miroslava Perišića, pre nekoliko godina iz ovog arhiva je ukradena dokumentacija čiji je deo pronađen na pijaci u Beču. U arhivu Ministarstva inostranih poslova 2002. izgoreo je deo dokumentacije kao i da danas država ne može da pronađe gde je arhiviran tekst Dejtonskog sporazuma koji je potpisan 1995. Sredinom avgusta 2008. u depou Arhiva Srbije pronađen je veliki broj dokumenata iz perioda od 17. do 20. veka neprocenjive istorijske vrednosti za čije se postojanje nije znalo.²¹⁷

Istina je da vlasti u Srbiji iskazuju zainteresovanost za arhive MKSJ-a, ali je upitno šta su stvarni motivi. Na nedostatak istinske volje da se sistematski priđe tom problemu ukazuje sa jedne strane Poverenik za informacije od javnog značaja koji podseća na nepostojanje adekvatnih zakona koji bi omogućili korišćenje tog arhiva i kada bi se on našao u Srbiji, a sa druge strane činjenica da se kopiranjem te dokumentacije, njenim prebacivanjem u zemlju i stavljanjem na raspolaganje pravosudnim organima bavi jedino nevladina organizacija FHP.

Postoje informacije da zbog slabih kapaciteta arhivi nisu u stanju da blagovremeno sistematizuju pristiglu građu,²¹⁸ međutim, znamo da arhivi sami formiraju predloge svojih budžeta, a nemamo informaciju da su neki od njih tražili bitno veća sredstva od onih koja su im odobrena, već naprotiv, da su dobijali onoliko koliko su predlagali.²¹⁹ Arhivi raspolažu, u odnosu na ukupan državni budžet i budžete drugih institucija, sasvim solidnim sredstvima.²²⁰ Preko polovine zaposlenih ima visoku ili višu spremu. Unutrašnje uređenje arhiva je individualno, ali one uglavnom imaju direktora, upravni i nadzorni odbor, odeljenja podeljena sledstveno grupisanoj građi, i druge zaposlene. Arhivi su solidno opremljeni, poseduju kompjutersku i drugu potrebnu opremu za rad i bezbednost građe.²²¹ Arhiv Srbije redovno organizuje arhivske tečajeve koji predstavljaju jedan od osnovnih vidova obrazovanja arhivskih stručnjaka. Redovno se održavaju i tematska arhivska savetovanja i uspostavlja međunarodna saradnja i razmena iskustava sa drugim srodnim institucijama u drugim zemljama.²²² Stiče se utisak da kapaciteti arhiva ne predstavljaju centralni problem, već činjenica da se građa koja se odnosi na period sukoba mahom ne nalazi u njima, da ne postoje sistematizovani podaci o tome šta je

²¹² Uredba o načinu evidentiranja, obrade, čuvanja, korišćenja, zaštite i dostavljanja drugim nadležnim državnim organima informacija i dokumenata o poslovima iz nadležnosti BIA, Sl. glasnik RS, br. 68/02, čl. 8.

²¹³ Vidi npr. MKSJ, Saopštenje za javnost, Obračanje tužioca Brammertza SB UN-a, 04.06.2008.

²¹⁴ Vidi npr. MKSJ, Saopštenje za javnost, Obračanje tužiteljke Karle Del Ponte Savezu bezbednosti UN-a, 30.10.2002.

²¹⁵ BLIC, M. Ivanović, Ž. Jevtić - V. Z. Cvijić, General Delić dostavlja vojni dokumenta Tribunalu, 09.05.2008.

²¹⁶ Bg2, Perišić: Dosijei BIA još nedostupni, 21. 11. 2007., dostupno na veb sajtu Bg2: <http://www.bg2.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=11&dd=21&nav_id=273188&nav_category=11>, posećen 12.05.2008.

²¹⁷ BLIC, M. Graf, Pronađen i najstariji spis, 29.08.2008.

²¹⁸ Bg2, Perišić: Dosijei BIA još nedostupni, *Supra* n. 217.

²¹⁹ IW, Razgovor sa B. Prpom, *Supra* n. 207.

²²⁰ Arhiv Srbije godišnje raspolaže sredstvima u iznosu od blizu milion evra, dok gradski arhivi imaju oko sto hiljada evra godišnje. Informacije o sredstvima kojima raspolažu arhivi u Srbiji je putem zahteva za pristup informacijama od javnog značaja prikupio Č.Lazić, istraživač YIHR angažovan na projektu IW u periodu od aprila do avgusta 2007.

²²¹ Ibid., IW, Razgovor sa B. Prpom, *Supra* n. 207.

²²² Arhiv Srbije, O arhivu, dostupno na veb sajtu Arhiva Srbije: <<http://www.archives.org.yu/index.html>>, posećen 17.05.2008.

sadržano u dokumentaciji koja će biti dostupna istekom propisanog vremenskog perioda, kao ni garancije bezbednosti arhivske građe.

Ne postoje transparentni kriterijumi za uključivanje ili isključivanje informacija iz arhive ili registra, ili izmena ili objavljivanje takve informacije, ali i pored toga nema podataka o direktnoj političkoj kontroli ili ometanju rada ovih institucija. Ipak, čini se da je prisutan određeni stepen samo-cenzure rukovodstava ovih institucija, odnosno da rukovodstva mnogih arhiva ne žele da traže veća sredstva i podnose ambicioznije planove da ne bi iritirali nadležna ministarstva i tako zadržali svoj položaj.²²³ Pravo na davanje saglasnosti na opšte akte, postavljanje direktora i slične vidove kontrole nad radom različitih zvaničnih arhiva imaju različite državne institucije. Tako nad Arhivom Srbije nadležnost ima Ministarstvo Kulture, nad Vojnim arhivom Ministarstvo odbrane, nad lokalnim arhivima opštinske vlasti.²²⁴

Pitanje dostupnosti arhiva vezanih za period sukoba '90.-ih još nije istinski otvoreno jer nije proteklo 30 godina. Dokumentacija vezana za ovaj period još uvek se nalazi u arhivima organa i institucija koje su ih sačinile u formi operativne dokumentacije. U takvoj situaciji nije moguće doći ni do pouzdanih informacija koji bi arhivi zaista mogli sadržati relevantne podatke. Tokom perioda istraživanja pokušali smo, putem zahteva za slobodan pristup koje smo uputili svim poznatim civilnim arhivima u Srbiji, da saznamo da li sadrže ovakvu građu ali smo dobili negativne odgovore.²²⁵ Od Vojnog arhiva smo dobili informaciju da ova institucija upravo preuzima "u skladu sa naređenjima ministra odbrane arhivsku građu iz perioda 1991. do 1999. godine" ali još ne postoje podaci o tome na šta se konkretno odnose postojeći dokumenti.²²⁶

Poznato nam je da tzv. „Predsednički arhiv“ koji je pripadao nekadašnjem saveznom predsedniku, koji se nalazio u zgradi Palate federacije, sadrži potencijalno značajnu građu. Dozvolu za pristup ovom arhivu imala su dvojica članova Komisije za istinu i pomirenje, profesor Mihajlo Vojvodić i Ljubomir Dimić, koji su za potrebe svojih istraživanja kopirali dokumentaciju koja su se odnosila na raspad SFRJ. Period rata ih tada nije interesovao ali im je poznato da su se takve informacije nalazile u tom arhivu.²²⁷ Arhiv Srbije je krajem 2007. preuzeo dokumenta i dosjee od BIA²²⁸, ali ova građa još uvek nije sređena. Direktor Arhiva Srbije navodi da neće biti u mogućnosti još veoma dugo da srede svoju arhivu.²²⁹

MKSJ je prikupio ogromnu količinu dokumentacije u kojoj su sadržane detaljne informacije o skoro svim značajnim događajima na području bivše SFRJ tokom '90-tih godina što njihov arhiv čini dragocenim,²³⁰ i veoma je značajno da on postane dostupan organima gonjenja i pravosudnim institucijama u regionu, porodicama žrtava, medijima, istraživačima, i svima koji su zainteresovani za proučavanje događaja vezanih za ratove u bivšoj Jugoslaviji.²³¹ Arhiv MKSJ-a može biti veoma značajan faktor postizanja stabilnosti u regionu jer putem dokazanih i

²²³ IW, Razgovor sa B. Prpom, *Supra* n. 207.

²²⁴ Dopis Ministarstva kulture Srbije upućen na osnovu zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja istraživačima YIHR angažovanim na IW projektu, april 2007.

²²⁵ Dopisi Vojnog arhiva upućen YIHR na osnovu zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja istraživačima YIHR angažovanim na IW projektu, oktobar 2007.

²²⁶ *Ibid.*

²²⁷ IW, Razgovor sa Ljubomirom Dimićem, bivšim članom Komisije za istinu i pomirenje, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na IW projektu, 10.06.2008.

²²⁸ Više od 300.000 dokumenata i oko 50.000 dosjeka građana.

²²⁹ Bg2, Perišić: Dosjei BIA još nedostupni, *Supran* n. 217

²³⁰ Izlaganje Florans Artman [Florence Hartmann] na Konferenciji za štampu Upravnog odbora FHP-a, *Sudbina nestalih i budućnost Haške arhive*, 17.06.2008., dostupno na veb sajtu FHP-a: < <http://www.hlc-rdc.org/Outreach/Konferencije-okrugli-stolovi-seminari/Konferencija-za-stampu-Upravnog-odbora-Fonda-za-humanitarno-pravo/1042.sr.html> >, posećen 24.06.2008.

²³¹ Izlaganje Nataše Kandić, izvršne direktorke FHP-a na skupu *Rasprava o budućnosti arhive Haškog tribunala* koji je organizovao FHP 21.03.2008., snimak dostupan na veb sajtu You Tube: <<http://youtube.com/watch?v=ISX7dj2ICos>>, posećen 17.05.2008.

dokumentovanih činjenica može da utiče na ujednačenje novije istorije u regionu. Na taj način, ovaj arhiv bi mogao doprineti stvaranju garancija da se zločini neće ponoviti.²³²

Više od trećine zvaničnika i službenika institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji takođe veruju da arhive MKSJ treba učiniti dostupnim pravosudnim institucijama svih zainteresovanih država na prostoru bivše Jugoslavije a većina veruje da ova arhiva ne treba da bude smeštena u bilo kojoj od zemalja bivše Jugoslavije.²³³ Vidimo da postoji saglasnost oko potrebe da se ovi arhivi učine dostupni javnosti, i to na lak i jednostavan način, da moraju biti adekvatno obezbeđeni i stručno uređeni i organizovani.²³⁴ Iz ugla svake profesije poseban značaj ima neki aspekt potencijalnog rešenja, pa je tako za pravosuđe značajno da u arhiv budu uvršćeni i interni izveštaji koje su tužioci i sudska veća koristili da sumiraju određene faze istraga, grupe dokaza i slično jer bi bez toga za njih praktično bilo izgubljeno dragoceno petnaestogodišnje iskustvo MKSJ-a.²³⁵ Za MUP je pak jedino važno da im bude obezbeđen nesmetan i potpun pristup arhivu.²³⁶

Sledeće pitanje, koje je veoma značajno za Srbiju, jeste na koji način će biti izvršena klasifikacija kojom će se odrediti šta će od dokumentacije sadržane u toj arhivi biti javno a šta ne.²³⁷ Veliki deo ove arhive je očito javan i dosta toga je već dostupno posredstvom veb sajta MKSJ.²³⁸ Ipak, moraju biti klasifikovani i zaštićeni na adekvatan način iskazi i dokumenta vezana za zaštićene svedoke, zatim pitanje mogućnosti korišćenja ove dokumentacije u novim postupcima i konačno na koji način će se brinuti o zaštiti podataka o ličnosti koja je takođe neefikasno rešena. Čini se da je jasno da pitanje klasifikacije mora velikim delom biti prepušteno pravosuđu, ali problem predstavlja činjenica da jedinstveno rešenje ne postoji, čak ni okvirno.²³⁹ Prvi koraci u rešavanju pitanja arhiva MKSJ u Srbiji načinjeni su, kao i većina pitanja vezanih za procese tranzicije pravde, u nevladinom sektoru. Tako je FHP na osnovu sporazuma sa Sekretarijatom MKSJ a uz podršku američkog Kongresa u februaru 2005. započeo sa kopiranjem arhive MKSJ. Cilj projekta je prebacivanje javnog dela ove arhive u FHP kako bi bila korišćena za pokretanje krivičnih postupaka, društvenog dijaloga o prošlosti i stvaranja uslova da se ova dokumentacija učini dostupnom najširoj javnosti.²⁴⁰

(i) Analiza prava na slobodan pristupa informacijama od javnog značaja i identifikacija prepreka Ovim zakonom uređuje se pravo građana na pristup informacijama od javnog značaja kojima raspolažu organi javne vlasti, radi ostvarenja i zaštite interesa javnosti da zna, slobodnog demokratskog poretka i otvorenog društva.²⁴¹ Pravo javnosti da zna je zakonska pretpostavka i teret dokazivanja da ta pretpostavka nije ispunjena leži na organu vlasti,²⁴² što definitivno predstavlja pozitivno rešenje. Značajna je i anti-diskriminaciona odredba ovog zakona koja garantuje dostupnost ovog prava svima pod jednakim uslovima, bez obzira na državljanstvo, prebivalište, boravište, odnosno sedište, ili lično svojstvo kao što je rasa, veroispovest, nacionalna i etnička pripadnost, pol i slično.²⁴³ Prava iz ovog zakona mogu se ograničiti samo izuzetno u zakonom propisanim slučajevima²⁴⁴ i propisana ograničenja sasvim su prihvatljiva i u

²³² Izlaganje Florans Artman, *Supra* n. 237.

²³³ Percepcijska studija, *Supra* n. 185.

²³⁴ Izlaganje F. Artman, *Supra* n. 231 ; Izlaganje Dragana Popovića, YIHR, *Rasprava o budućnosti arhive*, FHP, Transfer haške arhive, dostupno na veb sajtu FHP-a: <<http://www.hlc-rdc.org/Outreach/Konferencije-okrugli-stolovi-seminari/Konferencija-za-stampu-Upravnog-odbora-Fonda-za-humanitarno-pravo/1042.sr.html>>, posećen 19.05.2008.

²³⁵ Izlaganje Miroslava Alimpića, Istražnog sudijske Okružnog suda u Novom Sadu, *Rasprava o budućnosti arhive*, FHP, *Supra* n. 232.

²³⁶ Izlaganje Gorana Markovića, Služba za otkrivanje ratnih zločina MUP-a Srbije, *Rasprava o budućnosti arhive*, FHP, *Supra* n. 232.

²³⁷ Izlaganje Rodoljuba Šabića, poverenika za informacije od javnog značaja, *Rasprava o budućnosti arhive*, FHP, *Supra* n. 232.

²³⁸ Izlaganje Silvije Panović-Durić, Pravni savetnika Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu; Izlaganje Matiasa Hellmana, Predstavnik sekretarijata ICTY u Beogradu, *Rasprava o budućnosti arhive*, FHP, *Supra* n. 232.

²³⁹ Izlaganje Silvije Panović-Durić, Pravnog savetnika Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, *Rasprava o budućnosti arhive*, FHP, *Supra* n. 232.

²⁴⁰ *Rasprava o budućnosti arhive*, FHP, *Supra* n. 232.

²⁴¹ Zakon o slobodnom pristupu, *Supra* n. 146., čl. 1.

²⁴² *Ibid.*, čl. 4.

²⁴³ *Ibid.*, čl. 6.

²⁴⁴ Pravo na pristup može se uskratiti 1) ukoliko je to neophodno u demokratskom društvu radi zaštite od ozbiljne povrede pretežnijeg interesa zasnovanog na ustavu ili zakonu; 2) ako tražilac zloupotrebljava ovo svoje pravo (npr. ukoliko je traženje nerazumno, učestalo, kada se ponavlja zahtev za istim ili već dobijenim informacijama ili kada se traži preveliki broj informacija), organ vlasti nije obavezan da pruži uvid u

skladu sa međunarodnim standardima. Zaštita ovog prava obezbeđuje se u postupku pred Poverenikom i u postupku pred VSS-om. Pred VSS-om vodi se upravni spor u slučajevima kada nije moguće podneti žalbu Povereniku ili protiv rešenja Poverenika.²⁴⁵ Žalba Povereniku se međutim ne može izjaviti protiv rešenja Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade, VSS-a, Ustavnog suda i Republičkog javnog tužioca. Protiv ovih rešenja može se pokrenuti samo upravni spor.²⁴⁶ Ova odredba predstavlja veoma ozbiljno ograničenje primene ali i značaja ovog zakona. Koliko je ovakva odredba zakona „neprirodna“ najbolje potvrđuje činjenica da ni samo Republičko tužilaštvo nije svesno ove činjenice, te je u zvaničnom odgovoru kojim odbija da istraživačima YUCOM-a angažovanim na IW projektu pruži traženu informaciju daje pouku da imaju pravo da ulože žalbu Povereniku.²⁴⁷ Izvršenje rešenja i zaključaka Poverenika, u slučaju potrebe, obezbeđuje Vlada,²⁴⁸ što se u praksi nije pokazalo kao naročito delotvorno. Brojni su primeri izigravanja prava na slobodan pristup informacijama od strane državnih organa. Najdrastičniji primer je svakako bio slučaj BIA koja je odbila da pruži tražene informacije YIHR i nakon presude VSS-a²⁴⁹ da bi im ovo pravo delimično bilo ostvareno nakon tri godine.²⁵⁰ Sa druge strane, Vlada koja je dužna da u slučaju potrebe obezbedi izvršenje rešenja i zaključaka Poverenika, u opisanom slučaju nije odgovorila na svoju zakonsku obavezu. Drugi problem se ogledao u nepostojanju zakona o klasifikaciji tajnih podataka koji ostavlja široko diskreciono pravo državnim organima u određivanju šta će se smatrati tajnim podacima, odnosno državnim ili poslovnim tajnom. Trenutno postoji snažan pritisak organizacija civilnog društva za usvajanje ovog zakona.²⁵¹

Prema rezultatima Percepcijske studije²⁵² među ispitanicima preovladava mišljenje da Poverenik i njegova kancelarija nemaju adekvatne resurse i kapacitete što se ogleda pre svega u nedostatku osoblja, te veruju da je i služba kao celina preopterećena.²⁵³ Samog Poverenika, kao instituciju, zakonski okvir i konkretne rezultate, većina ispitanika vidi kao pozitivne, ali je primetno da mnogi uočavaju i određenu slabost ove institucije, odnosno njenu nemoć da postigne određene rezultate. Neki vide problem u zakonskom okviru, neki u nedovoljno oštrom stavu same institucije, ali se sve svodi na isto – da je u pitanju dobra i potrebna institucija koja bi trebalo da ima veću „snagu“. ²⁵⁴ Još prilikom osnivanja kancelarije Poverenika, zbog neažurnosti Vlade u obezbeđenju uslova za rad, ona je formirana tek nakon više od pola godine.²⁵⁵ Tokom 2005. i 2006. Poverenik je uz mnogo napora, posredstvom amandmana usvojenih u Skupštini, iz budžetskih rezervi obezbedio dovoljna sredstva za funkcionisanje Službe, da bi tek 2007. sredstva za rad kancelarije bila obezbeđena Zakonom o budžetu Srbije za 2007.²⁵⁶ Ipak, uprkos usvojenom budžetu i pribavljenju saglasnost Ministarstva finansija²⁵⁷ o

traženu informaciju; 3) u slučaju da se ostvarivanjem prava na pristup može povrediti nečije pravo na privatnost, pravo na ugled ili neko drugo pravo lica na koje se tražena informacija lično odnosi, organ vlasti može uskratiti da omogući uvid u informaciju tražiocu osim ako lice o kome se radi na to pristane, ako se radi o ličnosti, pojavi ili događaju od interesa za javnost, a naročito ako se radi o nosiocu državne i političke funkcije i ako je informacija važna s obzirom na funkciju koju to lice vrši i ako se radi o licu koje je svojim ponašanjem, naročito u vezi sa privatnim životom, dalo povoda za traženje informacije. Zakon o slobodnom pristupu, Supra n. 146., čl. 8., 13. i 14.

²⁴⁵ Zakon o slobodnom pristupu, Supra n. 146., čl. 22. i 27.

²⁴⁶ Ibid., čl. 22.

²⁴⁷ Dopis Republičkog javnog tužilaštva upućen istraživačima YUCOM-a angažovanim na IW projektu avgust 2007.

²⁴⁸ Zakon o slobodnom pristupu, Supra n. 146., čl. 28.

²⁴⁹ DANAS, I.P., BIA ignoriše Vrhovni sud, 31.05.2006.

²⁵⁰ BLIC, Plata direktora BIA 150 hiljada dinara, 04.10.2008., DANAS, Broj prisluškivanih u Srbiji ostaje tajna, 06.10.2008.

²⁵¹ Koalicija za slobodan pristup informacijama od javnog značaja, Narodnoj skupštini predato 72.000 potpisa za usvajanje dva predloga zakona!, dostupno na veb sajtu Koalicije: <http://www.spikoalicija.org/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1&limit=4&limitstart=8>, posećen 03.10.2008.

²⁵² Percepcijska studija, Supra n. 185.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Izveštaj o radu Poverenika za informacije od javnog značaja za 2007., Dostupno na veb sajtu poverenika:

<<http://www.poverenik.org.yu/dokumentacija.asp?ID=6>>, posećen 12.10.2008.

²⁵⁶ Zakon o budžetu R. Srbije 2007, Sl. glasnik R. Srbije br. 58/07.

²⁵⁷ Saglasnost Ministarstva finansija R. Srbije br. 11-00-243/2007-01, 25.05.2007.

kadrovskom planu, kancelarija Poverenika nije bila faktički u mogućnosti da zaposli još planiranih pet službenika.²⁵⁸

S druge strane, uprkos svim opisanim teškoćama, kancelarija Poverenika uspeva da raspoložive kapacitete i mogućnosti iskoristi tako da na najbolji mogući način zaštiti pravo građana na slobodan pristup. Prema oceni brojnih organizacija za zaštitu ljudskih prava Poverenik predstavlja najefikasniju, najtransparentniju i najrevnosniju demokratsku instituciju u Srbiji.²⁵⁹ Od osnivanja, odnosno od ispunjenja uslova za početak rada sredinom 2005. Poverenik je do kraja 2007. rešio preko 2400 žalbi zbog povrede prava na slobodan pristup. Ono što daje osnova za zabrinutost pak, jeste da se stiče utisak da su zavidni rezultati koje postiže ovo telo u velikoj meri produkt ličnih kvaliteta i angažovanja samog Rodoljuba Šabića koji obavlja ovu odgovornu funkciju, a manje produkt čvrsto i kvalitetno postavljene institucije.

²⁵⁸ Izveštaj o radu Poverenika za 2007., *Supra* n. 256.

²⁵⁹ Otvoreno pismo narodnim poslanicima YIHR I CUPS-a koje je podržala Koalicije NVO povodom čl. 5. Predloga Ustavnog Zakona

5 PRAVO NA PRAVDU

I Pregled dosadašnjeg procesa ostvarivanja prava na pravdu

a) Uslovi za postizanje pravde za žrtve na međunarodnom nivou

(i) Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ)

Uspostavljanje ovog ad hoc suda je imalo za cilj da izvede pred lice pravde osobe odgovorne za pomenute zločine i time doprinese sprečavanju njihovog daljeg vršenja i uspostavljanju i očuvanju mira.²⁶⁰ Nadležnost MKSJ-a je da utvrđuje isključivo individualnu krivičnu odgovornost²⁶¹ za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991.²⁶², odnosno teške povrede Ženevskih konvencija od 1949, kršenje zakona i običaja ratovanja, genocid i zločine protiv čovečnosti.²⁶³ Osnovi individualne krivične odgovornosti prema Statutu MKSJ su direktna i komandna odgovornost.²⁶⁴ MKSJ čine Sudska veća,²⁶⁵ Tužilac i njegova kancelarija (Tužilaštvo)²⁶⁶, i Sekretarijat.²⁶⁷ Strategija okončanja MKSJ-a Saveta bezbednosti usvojena je 2003.²⁶⁸ čime je predviđeno da će svoj rad postepeno finalizirati do kraja 2010. Predviđeno takođe je da će se MKSJ fokusirati na procesuiranje predmeta protiv počilaca na najvišim nivoima kao i da će istovremeno pomagati jačanju kapaciteta domaćih pravosudnih sistema u regionu i njihovom osposobljavanju da preuzmu krivično gonjenje i suđenje preostalim počiniocima. Domaćem pravosuđu, kada se za to steknu uslovi, tužilaštvo MKSJ prebacuje predmete koji su istraženi ali nikada nije podignuta optužnica pred MKSJ kao i manji broj predmeta u kojima je optužnica već podignuta.²⁶⁹ Pred MKSJ su do sada zaključeni postupci protiv 114 optuženih. Ovim predmetima obuhvaćeni su značajni zločini počinjenih tokom sukob u BiH, Hrvatskoj i na Kosovu.

(ii) Univerzalna jurisdikcija

Tokom '90-ih godina, dok su sukobi još bili u toku, pojedine zemlje sprovodile su krivične postupke protiv lica osumnjičenih za izvršenje ratnih zločina koja su se zatekla na njihovu

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Statut MKSJ usvojen 25.05.1993. Rezolucijom 827, izmenjen 13.05.1998 Rezolucijom 1166 SB UN, čl. 6.

²⁶² Ibid., čl. 8.

²⁶³ Ibid., čl. 1.-5.

²⁶⁴ Ibid., čl. 7.

²⁶⁵ Sudska veća su zadužena za suđenje, izricanje presuda i kazni, izdavanje različitih naloga i donošenje odluka o mnogim drugim praktičnim pitanjima neophodnim za rad MKSJ-a. Postoje tri pretresna i jedno žalbeno veće. Žalbeno veće je zajedničko za MKSJ i MKSR.

²⁶⁶ Tužilac i njegova kancelarija zaduženi su za vođenje istraga i krivično gonjenje.

²⁶⁷ Sekretarijat pruža podršku radu sudskih veća i tužilaštva.

²⁶⁸ SB UN-a, Rezolucija 1503 usvojena na 4817. sednici, 28.08.2003.

²⁶⁹ Ibid.

teritoriji. Tako je u Francuskoj vođen postupak protiv Elvir Javora²⁷⁰, u Švajcarskoj protiv Gorana Grabeca za zločine u Prijedorskim logorima, u Austriji protiv Duška Cvjetkovića za ubistvo civila u selu Kućice u BiH, u Holandiji protiv Darka Kneževića, u Švedskoj protiv Siniše Jažića za ubistvo bošnjačkih civila²⁷¹, u Danskoj protiv Refika Sarića, u Nemačkoj protiv Đurađa Kušljića,²⁷² Maksima Sokolovića,²⁷³ Nikole Jorgića,²⁷⁴ i Ninoslava Đajića.²⁷⁵ Jedine dve parnice koje su vođene izvan zemlje, za štetu nastalu izvršenjem zločina, pokrenute su na zahtev žrtava koje su boravile u SAD u skladu sa njihovim Statutom o deliktima stranaca [The Alien Torts Statute] (ATS) protiv Radovana Karadžića.²⁷⁶

(iii) Međunarodni sud pravde

MPS je osnovan 1945. Poveljom UN kao osnovni sudski organ UN-a sa sedištem u Palati mira u Hagu sa mandatom da rešava u sporovima iniciranim od strane država i davanje pravnog mišljenja o određenim spornim pitanjima. BiH je pred ovim telom 1993. podnela tužbu protiv tadašnje SRJ za genocid. MPS je 2006. doneo presudu kojom je Srbiju proglasio krivom za nespriječavanje i nekažnjavanje genocida ali je oslobodio optužbi za učešće u planiranju i izvršenju.²⁷⁷ Pred ovim sudom je trenutno u toku postupak koji je protiv Srbije, takođe za kršenje Konvencije o genocidu, pokrenula Hrvatska 1999.²⁷⁸

b) Uslovi za postizanje pravde za žrtve na domaćem nivou

Domaći propisi su još u vreme sukoba bili pretežno usklađeni sa međunarodnim standardima.²⁷⁹ Nakon okončanja sukoba i pada Miloševićevog režima Srbija je ratifikovala Rimski Statut²⁸⁰, Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava²⁸¹ kao i niz drugih dokumenata Saveta Evrope²⁸². Nakon procesa harmonizacije domaćih propisa sa Rimskim Statutom aktuelnim Krivičnim zakonikom (KZS) na adekvatan način su obuhvaćena sva krivična dela koja u ovoj oblasti predviđa međunarodno pravo. Međutim, budući da je važeći KZS usvojen nakon završetka sukoba²⁸³ ostala su otvorena pitanja primene na zločine počinjene tokom 'go-ih krivičnog dela zločina protiv čovečnosti i instituta komandne odgovornosti, ali su oba danas u većoj ili manjoj meri prevaziđena. Opštu zaštitu svedoka u krivičnom postupku predviđa važeći Zakonik o krivičnom postupku (ZKP) prema kome je sud dužan da svedoka i oštećenog zaštititi od uvrede, pretnje i svakog drugog napada.²⁸⁴

²⁷⁰ Informacija o predmetu *Affaire Elvir Javor*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/affaire_elvir-javor_111.html>, posećen 11.08.2008.

²⁷¹ Informacija o predmetu *Siniša Jažić*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <<http://www.trial-ch.org/en/trial-watch.html>>, posećen 11.08.2008.

²⁷² Informacija o predmetu *Đurađ Kušljic*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/djuradj_kusljic_140.html>, posećen 11.08.2008.

²⁷³ Informacija o predmetu *Maksim Sokolovic*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/maksim_sokolovic_139.html>, posećen 11.08.2008.

²⁷⁴ Informacija o predmetu *Nikola Jorgic*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/nikola_jorgic_283.html>, posećen 11.08.2008.

²⁷⁵ Informacija o predmetu *Novislav Djajic*, dostupno na veb sajtu Trial Watch: <http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/facts/novislav_djajic_135.html>, posećen 11.08.2008.

²⁷⁶ *Doe v. Karadzic*, 866 F. Supp. 734, 738 (S.D.N.Y. 1994); *Kadic v. Karadzic*, 70 F.3d 232 (2d Cir. 1995), cert. denied, 518 U.S. 1005 (1996)

²⁷⁷ MSP, Presuda, BiH protiv SCG, Supra n.1.

²⁷⁸ MSP, Hrvatska protiv Srbije, [ICJ, Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)], 02.07.1999.

²⁷⁹ U vreme sukoba go-ih Srbija je bila vezana, između ostalog, Haškim Konvencijama iz 1899. i 1907., Ženevskim konvencijama iz 1949. sa Dopunskim protokolima iz 1977., Konvencijom o ne-zastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, Konvencijom protiv torture, Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima kao i Bečkom konvencijom o ugovornom pravu. Prema tada važećem Ustavu, potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava predstavljala su sastavni deo unutrašnjeg prava a država je bila obavezna da ispunjava obaveze preuzete međunarodnim ugovorima. Današnji Ustav Srbije predviđa neposrednu primenu opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava i potvrđenih međunarodnih ugovora i navodi da oni čine sastavni deo pravnog poretka Srbije, ali dodaje da "potvrđeni međunarodni ugovori moraju biti u skladu sa Ustavom" čime se otvara pitanje rešavanja problema eventualne neusklađenosti nekog prihvaćenog međunarodnog ugovora sa Ustavom u svetlu poštovanja osnovnih principa međunarodnog prava, odnosno Bečke konvencije.

²⁸⁰ Rimski statut međunarodnog krivičnog suda, 17. jul 1998., stupio na snagu 01.07.2002., Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 5/2001.

²⁸¹ Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Sl. list SCG, Međ. ugovori, br. 13/03;

²⁸² Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međunarodnom važenju krivičnih presuda, Sl. list SCG, Međ. ugovori, br. 13/02; Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima sa Dodatnim protokolom, Sl. list SCG, Međ. ugovori, br. 10/01; Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o ekstradiciji sa dodatnim protokolima, Sl. list SCG, Međ. ugovori, br. 10/01; Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o prenosu postupaka u krivičnim stvarima, Sl. list SCG, Međ. ugovori, br. 10/01

²⁸³ Krivični zakonik R. Srbije (KZS), Sl. glasnik R. Srbije, br. 85/05, 88/05 i 107/05

²⁸⁴ Zakonik o krivičnom postupku, Sl. list SRJ br. 70/01, 68/02, Sl. glasnik RS br. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07

(i) Svedok saradnik. Javni tužilac može, do završetka glavnog pretresa, predložiti sudu da se kao svedok sasluša pripadnik kriminalne organizacije protiv koga je podneta krivična prijava ili se vodi krivični postupak, pod uslovom da postoje olakšavajuće okolnosti na osnovu kojih se to lice može osloboditi od kazne ili mu se kazna može ublažiti.²⁸⁵

(ii) Zaštićeni svedok. Novim ZKP-om²⁸⁶ koji će u celosti stupiti na snagu 31. decembar 2008., uvodi se institut zaštićenog svedoka. Odredbe koje regulišu saslušanje, status, tajnost identiteta i podataka o zaštićenom svedoku već su stupile na snagu.²⁸⁷

(iii) Program zaštite učesnika u krivičnom postupku. Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku uređuje uslove i postupak za pružanje zaštite i pomoći učesnicima u krivičnom postupku i njima bliskim licima, koji su izloženi određenoj opasnosti.²⁸⁸ Može se sprovesti pre, u toku i nakon pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka.²⁸⁹

(iv) Jedinica za zaštitu učesnika u krivičnom postupku formirana je 2005. na osnovu Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku.²⁹⁰ Snažnu podršku osnivanju ove jedinice pružila su SAD posredstvom programa Stalnog savetnika Ministarstva pravde SAD i Službe maršala SAD.²⁹¹

(v) Uloga žrtvi i njihovih porodica u krivičnom postupku. Žrtve i članovi njihovih porodica se u domaćem pravnom sistemu označavaju termonom - oštećeni.²⁹² Njihov položaj regulisan je pretežno ZKP-om.

(vi) Položaj optuženika u krivičnom postupku. Prema KZS-u na optuženike se primenjuje niz standardnih prava - Ustav garantuje pravo na pravično suđenje, posebna prava okrivljenog²⁹³ i predviđa pravnu sigurnost u krivičnom pravu.²⁹⁴ KZS garantuje da se krivična dela i kazne mogu propisati samo zakonom kao i da se kazna može izreći samo ukoliko se utvrdi postojanje krivice.²⁹⁵

(vii) Državni organi nadležni za postupke protiv učinilaca ratnih zločina

Prva reformska vlada u Srbiji, pod jakim uticajem međunarodne zajednice, u svetlu usvajanja strategije okončanja rada MKSJ, donela je Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine (ZORZ) kojim je stvoren institucionalni okvir za otkrivanje, krivično gonjenje i suđenje za zločine počinjene tokom sukoba na prostoru bivše Jugoslavije '90-ih godina prošlog veka.²⁹⁶

²⁸⁵ ZKP, Supra n. 123., čl. 504.d

²⁸⁶ ZKP 2007., Supra n. 285.

²⁸⁷ Ibid., čl. 117.- 122.

²⁸⁸ Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, Sl. glasnik RS, br. 85/05, čl. 1.

²⁸⁹ Ibid., čl. 6.

²⁹⁰ Ibid

²⁹¹ Podrška uključuje sveobuhvatne programe profesionalnog usavršavanja i obuka, 25 radio kompleta i dve donacije za specijalizovanu opremu u iznosu od 75,000 dolara

²⁹² ZKP 2007., Supra n. 285.

²⁹³ Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 33. Posebna prava okrivljenog

²⁹⁴ Ibid., čl. 34., Pravna sigurnost u kaznenom pravu

²⁹⁵ KZS, Supra n. 284., čl. 1. i 2.

²⁹⁶ Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina, Sl. glasnik R. Srbije, br. 67/03, 135/04, 61/05 i 101/07, čl. 8.

(1) Istražni organi

(A) Služba za otkrivanje ratnih zločina nalazi se u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) i postupa po zahtevima Tužioca za ratne zločine, u skladu sa zakonom.²⁹⁷

(B) Tužilaštvo

Ustavom je javno tužilaštvo definisano kao samostalni državni organ koji na osnovu relevantnih domaćih propisa i potvrđenih međunarodnih ugovora goni učinioce krivičnih dela i preduzima mere za zaštitu ustavnosti i zakonitosti.²⁹⁸

Republičko javno tužilaštvo, na čijem čelu se nalazi Republički javni tužilac, je najviše javno tužilaštvo u republici.²⁹⁹

Državno veće tužilaca je samostalan organ čija je funkcija obezbeđenje i garantovanje samostalnosti javnih tužilaca i zamenika.³⁰⁰

Nadležnost vojnih pravosudnih organa koja je ranije postojala definitivno je ugašena i prebačena na civilne pravosudne organe Zakonom o preuzimanju nadležnosti vojnih sudova, vojnih tužilaštava i vojnog pravobranilaštva koji je stupio na snagu. 2005. Međutim, kada su u pitanju ratni zločini, isključiva nadležnost za otkrivanja, krivično gonjenje i suđenje data je specijalnim organima uspostavljenim ZORZ-om još 2003.

Tužilaštvo za ratne zločine osnovano na osnovu ZORZ-a 2003. ima isključivu nadležnost nad krivičnim gonjenjem za dela ratnih zločina. Na funkciju prvog tužioca za ratne zločine Narodna skupština izabrala je 2003. Vladimira Vukčevića.³⁰¹

(2) Sudstvo

Prema Ustavu Srbije sudska vlast je nezavisna, sudovi su samostalni organi, nezavisni u svom radu. Nadležnost, organizacija, uređenje i sastav sudova se uređuju zakonom što je učinjeno Zakonom o uređenju sudova.³⁰² U odnosu na ovaj osnovni zakon, ZORZ-a predstavlja lex specialis.

(A) Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu. Na osnovu ZORZ-a u Okružnom sudu u Beogradu osnovano je Veće za ratne zločine, nadležno da sudi u prvom stepenu u predmetima ratnih zločina.³⁰³

(B) Veće za ratne zločine VSS-a. Za postupke po žalbi nadležan je neposredno viši, odnosno VSS³⁰⁴ u kome je takođe u skladu sa ZORZ-om osnovano Veće za ratne zločine.

(C) Visoki savet sudstva je nezavisan, samostalan organ čija je funkcija obezbeđenje i garantovanje nezavisnosti i samostalnosti sudova i sudija. Nadležan je da bira i razrešava

²⁹⁷ Ibid.

²⁹⁸ Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 156

²⁹⁹ Ibid., čl. 157.

³⁰⁰ Ibid., čl. 164.

³⁰¹ Odluka o izboru tužioca za ratne zločine, RS broj 33 doneta na sednici Trinaestog vanrednog zasjedanja u 2003., održanoj 22.07.2003.; Veb sajt Vlade Srbije: <<http://www.arhiva.srbija.sr.gov.yu/vesti/2003-07/22/338345.html>> posećen 10.07.2007.

³⁰² Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 4., 142., 143.; Zakon o uređenju sudova (ZUS), Sl. glasnik R. Srbije, br. 63/2001, 42/2002, 27/2003, 29/04, 101/05, 46/06, čl. 1, čl. 3.

³⁰³ ZORZ, Supra n. 297., čl. 9., 10.

³⁰⁴ ZORZ, Supra n. 297., čl. 9., 10; ZUS, Supra n. 303.

sudije, predlaže Narodnoj skupštini sudije prilikom prvog izbora, predlaže predsednika VSS-a kao i sve predsednike sudova. Protiv njegovih odluka moguće je podneti žalbu Ustavnom sudu kada zakon to predviđa. U njegov sastav ulazi jedanaest članova i to predsednik VSS-a, Ministar pravde, predsednik nadležnog odbora Narodne skupštine i još osam članova koje bira Narodna skupština. Mandat članova koje bira Narodna skupština traje pet godina.³⁰⁵

(3) Posebna pritvorska jedinica

Za izdržavanje pritvora određenog u krivičnom postupku za krivična dela protiv učinilaca ratnih zločina, u skladu sa ZORZ-om, u Okružnom zatvoru u Beogradu obrazovana je Posebna pritvorska jedinica.

(4) Odnosi sa javnošću

I Veće i Tužilaštvo za ratne zločine imaju svoje glasnogovornike, dok Tužilaštvo ima i Službu za odnose sa javnošću. Svi oni su zaduženi da rad ovih institucija približe javnosti u Srbiji. Ovo je novi koncept u domaćem pravosudnom sistemu koji se, naročito kada su u pitanju ratni zločini, pokazao kao veoma značajan.

(5) Postupci

U postupku za krivična dela ratnih zločina primenjuju se posebne odredbe o postupku za krivična dela organizovanog kriminala.³⁰⁶ Do usvajanja ZORZ-a 2003.³⁰⁷ u Srbiji je bilo pokrenuto osam postupaka za ratne zločine. Prvo suđenje započelo je 1994. za zločine nad civilima u Zvorniku, BiH, dok su sva ostala suđenja bila vezana za zločine počinjene nad albanskim civilima na Kosovu 1999. Od usvajanja ZORZ-a donesene su tri pravosnažne presude (kojima su osuđena četiri počinioca sa srpske strane i jedan sa albanske), šest prvostepenih presuda (kojima je osuđeno dvadeset počinilaca sa srpske i jedan sa albanske strane) dok se u fazi glavnog pretresa nalazi 14 predmeta (koji se vode protiv 61 navodnog počinioca sa srpske i 1 sa albanske strane).³⁰⁸

II Identifikacija prepreka i ocena političke volje za ostvarivanje prava na istinu

a) Analiza uslova za postizanje pravde za žrtve na međunarodnom nivou i identifikacija prepreka

Daleko najznačajniju instituciju na međunarodnom nivou predstavlja MKSJ. Međunarodni sud zasnovan na mešovitom, anglosaksnskom i kontinentalnom sistemu, bio je u početku doživljavan u domaćoj stručnoj javnosti kao potpuno strano telo.³⁰⁹ Međutim, vremenom,

³⁰⁵ Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 153.-155.

³⁰⁶ ZORZ, Supra n. 297., čl. 13.

³⁰⁷ ZORZ, Supra n. 297.

³⁰⁸ Tužilaštvo za ratne zločine R. Srbije, Predmeti, dostupno na Veb stranici Tužilaštva: <http://www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/PREDMETI_LAT.htm>, posećena 03.10.2008.

³⁰⁹ Vidi npr.: FHP, Konferencija: Informacije o MKSJ-u i načini saradnje, Beograd, mart 2000.; FHP i Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, Konferencija: Komandna odgovornost u domaćem i međunarodnom pravu, Beograd (SCG) i Zagreb (Hrvatska), maj 2003.

modifikacijama normativnih okvira i sa jedne i sa druge strane kao i brojnim konsultacijama između domaćih i međunarodnih pravnih stručnjaka ove razlike su postale veoma malo značajne. Danas, predstavnici domaćeg pravosuđa i drugih zvaničnih institucija koje su nosioci procesa tranzicione pravde u zemlji većinom smatraju da je normativni okvir u kome funkcioniše ovo telo relativno pristojan, primenjiv i zadovoljavajući.³¹⁰ Suđenja pred ovim sudom su otvorila prostor za procesuiranje ratnih zločina na prostoru bivše SFRJ. Na taj način MKSJ je uticao na region a time i na Srbiju u više aspekata.

Prvo, otvorio je pitanje zločina i njihovog procesuiranja. Bez ovih suđenja bilo bi mnogo manje prostora u javnosti za postepeno saznavanje i suočavanje sa zločinima koji su se dogodili. Sudska istina koju je definisao MKSJ predstavlja značajnu prekretnicu u kazivanju istine u celom Regionu.³¹¹ Paralelno sa tim, MKSJ je istraživao, prikupljao dokumentaciju, otkrivao činjenice o zločinima i otkrivao mnoge grobnice čime je ubrzan proces otkrivanja sudbine nestalih lica u ovim ratovima. Ovaj proces daje mogućnost za otvaranje postupaka pred domaćim pravosuđem ali i za postavljanje temelja nove istorije koja bi u nekom trenutku morala ponovo postati jedinstvena za ceo region. Izlazna strategija MKSJ-a ubrzala je proces uspostavljanja uslova za procesuiranje ratnih zločina pred domaćim pravosudnim institucijama, a suđenja koja su se odvijala pred MKSJ-om poslužila su kao model na kome su se izgradili i procesi u regionu. Velika i značajna novina koju MKSJ unosi u domaće pravosuđe je otvorenost prema javnosti. Služba za informisanje javnosti MKSJ-a inspirisala je osnivanje sličnih institucija u domaćim pravosudnim sistemima.³¹² Podizanjem optužnica MKSJ je još u veoma ranoj fazi uspeo da ukloni sa javne i političke scene mnoge značajne kreatore zločina.³¹³

Ono što se može zameriti radu MKSJ-a jeste nedovoljna orijentisanost prema potrebama žrtava.³¹⁴ Prema mnogim ocenama MKSJ nije uspeo da adekvatnom kaznenom politikom odgovori na težinu zločina. Propustima u kreiranju izlazne strategije MKSJ je uspeo da značajno oslabi svoje kapacitete u završnim godinama svoga rada kada se odvijaju neki od najznačajnijih procesa. Prinuđen je da se oslanja na saradnju država u regionu i međunarodnih organizacija koje pak imaju obavezu da mu pružaju pomoć kako u obavljanju osnovnog mandata, tako i u pitanjima preseljenja osetljivih svedoka ili izdržavanja kazni.³¹⁵ SRJ je 2002./SCG 2003. usvojila Zakon o saradnji sa MKSJ. Ovim zakonom je detaljnije uređeno pitanje saradnje i izvršenje obaveza koje proizlaze iz Rezolucije 827³¹⁶ i Statuta MKSJ na osnovu koga nadležni državni organi odlučuju o ustupanju krivičnog postupka i predaji optuženih MKSJ.³¹⁷ Radi poboljšanja kvaliteta saradnje 2002. je osnovan Nacionalni savet za Saradnju sa MKSJ.³¹⁸ Iako nedostaju jasno vidljivi rezultati rada tog tela, bivša tužiteljka MKSJ Karla Del Ponte pohvalila je to telo za pomoć u dobijanju određenih dokumenata.³¹⁹ Prema oceni predstavnika sekretarijata MKSJ u Srbiji, postojanje Nacionalnog saveta jeste doprinelo funkcionalnijoj saradnji uz napomenu da je sfera saradnje kojom se bavi ovaj organ MKSJ inače najmanje sporna.³²⁰ Svakako je značajna aktivnost Saveta u postupcima oslobađanja svedoka obaveze čuvanja državne i službene tajne kao i dostavljanju brojnih dokumenata na zahtev MKSJ-a. Međutim, stiče se utisak i da je fokus ove institucije, bar kada su u pitanju izjave dostupne u javnosti, u značajnoj meri usmeren ka pravdanju i demantovanju optužbi za nesaradnju koje povremeno dolazile od strane MKSJ,³²¹ uveravanju javnosti u Srbiji da država u potpunosti odgovara svim svojim obavezama, i

³¹⁰ Percepcijska studija, *Supra* n. 185.

³¹¹ Vidi: izlaganje Nataše Kandić, promocija izveštaja D. Orentliher, Media Centar, Beograd, jul 2008.

³¹² *Ibid*

³¹³ D. F. Orentliher, *Sužavanje prostora za poricanje: Uticak MKSJ na Srbiju*, [D.F.Orentlicher Shrinking the Space for Denial: The Impact of the ICTY in Serbia], Centar za tranzicione procese, Beograd, maj 2008. str. 20.

³¹⁴ *Ibid*, str. 15.

³¹⁵ Statut MKSJ, *Supra* n. 262., čl. 29.

³¹⁶ *Ibid*

³¹⁷ Zakon o saradnji SRJ sa MKSJ, Sl. list SRJ br. 18/2002. i Sl. list SCG br. 16/2003

³¹⁸ Odluka o obrazovanju Nacionalnog saveta za saradnju sa MKSJ, Sl. list SRJ br. 23/04., str. 217.

³¹⁹ Percepcijska studija, *Supra* n. 185.

³²⁰ IW, Razgovor sa Matias Hellmanom, predstavnikom sekretarijata MKSJ u Srbiji.

³²¹ Radio Slobodna Evropa(RFE), Ljajić nezadovoljan Brammertzovim izveštajem, 04.06.2008.

kritikovanjem rada MKSJ, a naročito presuda izrečenih optuženima za zločine nad licima srpske nacionalnosti.³²²

Kada je u pitanju MSP, prvi problem predstavlja činjenica da se procesi koji su pokrenuti pred ovim sudom odnose isključivo na Konvenciju o Genocidu³²³ budući da je za predmetni period to bio jedini način da se pokrene postupak protiv Srbije koja prihvata nadležnost MPS za rešavanje sporova tek od 1999. Okončanje procesa vođenog prema tužbi BiH protiv Srbije imalo je, na žalost, samo negativne posledice po pitanju suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji jer je ojačalo one snage u društvu, uglavnom koncentrisane na vlasti, koje su propagirale negiranje veze Srbije sa zločinima počinjenim u susednim zemljama uprkos tome što je u obrazloženju presude MSP-a posvećeno dosta pažnje upravo objašnjavanju činjenice da nalaz ovog suda da nema dokaza da je Srbija direktno učestvovala u izvršenju genocida u Srebrenici ne znači da nije učestvovala u izvršenju drugih zločina na teritoriji BiH, ali da sam MSP nema nadležnost da o tome raspravlja. Konačno, suđenja u trećim zemljama na osnovu univerzalne jurisdikcije ostala su gotovo potpuno nepoznata javnosti u Srbiji pa time i bez značajnijeg uticaja.³²⁴

b) Analiza uslova za postizanje pravde za žrtve na domaćem nivou i identifikacija prepreka

Kao što je već rečeno, neusklađenost domaćih propisa sa međunarodnim standardima ogleda se pre svega u činjenici da su, budući da je važeći KZS usvojen nakon završetka sukoba³²⁵ ostala otvorena pitanja primene na zločine počinjene tokom '90-ih krivičnog dela zločina protiv čovečnosti i komandne odgovornosti. I ako su oba ova instituta i u vreme sukoba bila deo pravnog sistema Srbije putem ratifikovanih međunarodnih ugovora³²⁶ pa čak i prisutni u nekim drugim domaćim propisima³²⁷, mogućnost njihove primene na ovaj period dovodi u pitanje odredba sadržana kako u tadašnjem tako i u novom Ustavu koja zahteva da krivična dela i primenjive kazne budu predviđeni zakonom u vreme izvršenja dela.³²⁸ U svetlu ove odredbe, primena ovih instituta na zločine počinjene u prošlosti mogla bi predstavljati kršenje ustavnog principa zabrane ex post facto zakona³²⁹. Pitanje primene zločina protiv čovečnosti rešeno je usvajanjem ZORZ-a koji organima koji se osnivaju istim zakonom daje nadležnost otkrivanja, krivičnog gonjenja i suđenja kako za odgovarajuća krivična dela predviđena domaćim zakonom tako i za dela koja predviđa Statut MKSJ-a³³⁰ a koja su počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991., bez obzira na državljanstvo počinioca ili žrtve. Jedino ograničenje ostaje u tome što je zločin protiv čovečnosti preuzet iz Statuta MKSJ vezan za oružani sukob za razliku od novog Krivičnog zakonika Srbije koji preuzimajući definiciju iz Rimskog Statuta ne predviđa ovaj uslov³³¹. Istom odredbom ZORZ-a pruženo je i rešenje za problem zločina koje su vršili državljani Srbije ili lica sa dvojnim državljanstvom (Srbije i neke od susednih zemalja) na teritoriji i nad građanima susednih država.

³²² GLAS JAVNOSTI (Tanjug), Ljajić: skandalozno oslobađanje Haradinaja, 05.04.2008.; KURIR, Ljajić: Oslobođenje Haradinaja i Orića otežava saradnju, 05.07.2008.

³²³ Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948), Sl. list SFRJ, Međ. ugovori, br. 56/50 i 69/50

³²⁴ MSP, Presuda, BiH protiv SCG, Supra n.1.

³²⁵ KZS, Supra n. 284.

³²⁶ Ženevske konvencije i Dopunski protokol I, Supra n. 280.

³²⁷ Uputstvo o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ, Sl. vojni list, br. 10/88., t. 21.

³²⁸ Ustav Srbije 1990, Supra n. 38., čl. 23.; Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 34.

³²⁹ Ustav Srbije 1990, Supra n. 38., čl. 121.; Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 34.

³³⁰ Statut MKSJ, Supra n. 262., čl. 5 Zločin protiv čovečnosti kako je predviđen Statutom MKSJ vezan je za oružani sukob. za razliku od odredbe novog Krivičnog zakonika Srbije koji preuzimajući definiciju ovog dela iz Statuta MKS, ne predviđa ovaj uslov.

³³¹ KZS, Supra n. 284.

U slučaju komandne odgovornosti, uprkos dugim raspravama koje su na ovu temu vođene kako u zemlji tako i u regionu nije postignut jasan konsenzus³³² a domaće pravosuđe izbegava izričitu primenu ovog instituta na period sukoba i ako se u suštini ne spori da za to postoje zakonski uslovi.³³³ Domaći propisi sadrže niz instituta kao što su izvršenje krivičnog dela nečinjenjem³³⁴, saizvršilaštvo³³⁵, podstrekivanje³³⁶, pomaganje³³⁷, i organizovanje zločinačkog udruženja³³⁸, koji mogu dobrim delom kompenzovati primenu komandne odgovornosti³³⁹ te tužilaštvo često pribegava primeni ovih principa ili pak korišćenju same komandne odgovornosti na neeksplicitan način.³⁴⁰

Zastarelost krivičnog gonjenja i izvršenja kazni za ove zločine zabranjena je Ustavom.³⁴¹ Nosioci najviših funkcija u zemlji zaštićeni su imunitetom koji ih štiti od svakog vida odgovornosti vezane za obavljanje funkcije ali uz odobrenje nadležnih institucija ova lica takođe mogu odgovarati za zločine.³⁴² Domaći zakoni ne predviđaju izvršenje naređenja pretpostavljenog kao moguću odbranu ili olakšavajuću okolnost za dela koja su predmet ovog istraživanja ukoliko je lice koje naređenje izvršava svesno da radnja izvršenja naređenja predstavlja krivično delo. Na predmetni period odnosi se niz zakona o amnestiji ali se njima ne predviđa amnestija za dela koja se ovde istražuju. Međutim, Predsednik republike ima ovlašćenje davanja pomilovanja za krivična dela predviđena domaćim propisima. Pomilovanje se daje tačno određenom licu i može se odnositi bilo na oslobođenje od krivičnog gonjenja bilo na potpuno ili delimično oslobođenje od izvršenja kazne, ublažavanje kazne, davanje rehabilitacije, umanjeње, skraćenje ili potpuno ukidanje pravne posledice osude, skraćivanje trajanja ili ukidanje mere bezbednosti. Što se učestalosti primene ovog instituta tiče, u prethodnih pet godina predsednik republike je pomilovao 18 osoba osuđenih na kazne zatvora od 5 godina ili više, od čega je 17 pomilovanih osoba bilo optuženo za ubistvo. Treba primetiti međutim da se značajan vid de facto amnestije krije zapravo u uvedenom institutu svedoka saradnika.

Uz snažnu podršku međunarodne zajednice usvojen je zakon i osnovane specijalizovane institucije za procesuiranje ratnih zločina³⁴³ čime su stečeni bazični uslovi za ozbiljniji početak procesuiranja ratnih zločina. Značajne zamerke se mogu izneti na položaj tužilaca. Naime, Ustavom 2006. tužilaštvo je praktično postalo deo izvršne vlasti umesto deo sistema sudske vlasti kao do tada a stalnost tužilačke funkcije je ukinuta. Time je značajno umanjena njihova samostalnost. Dalje, iako je položaj optuženika zadovoljavajuće regulisan položaj oštećenih u krivičnom postupku nije na zavidnom nivou. U slučaju da se radi o krivičnom delu za koje se goni po službenoj dužnosti i da tužilac nije odustao od krivičnog gonjenja prava oštećenog su veoma ograničena. Najveći nedostatak je taj što oštećeni ne može da se žali na presudu i što u postupku zavisi od javnog tužioca. Procedura određivanja statusa zaštićenog svedoka ne obezbeđuje potrebnu brzinu postupka niti garantuje visok stepen bezbednosti svedoku čiji identitet na početku procedure, dakle u jednom delu postupka, nije zaštićen.³⁴⁴

Nakon pada Miloševićevog režima i otvaranjem prostora za vođenje postupaka kako za ratne zločine tako i za organizovani kriminal, u Srbiji je, uz podršku međunarodne zajednice, počeo da se razvija sistem zaštite svedoka, uvedena je institucija svedoka saradnika, zaštićenog

³³² FHP, Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu, Beograd, maj 2003.

³³³ HRW, Nedovršen posao – Veće za ratne zločine, jun 2007.

³³⁴ Osnovni krivični zakon (OKZ), Sl. list SRJ, br. 35/92, 16/93, 37/93, 24/94, 61/2001, čl.30; KZS, Supra n. 284., čl.15

³³⁵ OKZ, Supra n. 335., čl.22; KZS, Supra n. 284., čl.33

³³⁶ OKZ, Supra n. 335., čl.23; KZS, Supra n. 284., čl.34

³³⁷ OKZ, Supra n. 335., čl.24; KZS, Supra n. 284., čl.35

³³⁸ OKZ, Supra n. 335., čl.26; KZS, Supra n. 284., čl.346

³³⁹ FHP, I.Rangelov, J.Ničić, Komandna odgovornost: savremeno pravo, 2004.

³⁴⁰ HRW, Nedovršen posao, Supra, n. 334.

³⁴¹ Krivično gonjenje i izvršenje kazne za ratni zločin, genocid i zločin protiv čovečnosti ne zastareva, Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 34.

³⁴² Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 119., 134., 103. i 138.

³⁴³ ZORZ, Supra n. 297.

³⁴⁴ Zasnovano na analizi YUCOM-a, L.Pelić i M.Antonijević.

svedoka, usvojen program zaštite učesnika u krivičnom postupku,³⁴⁵ osnovana Jedinica za zaštitu učesnika u krivičnom postupku.³⁴⁶ Na ovaj način su u dobroj meri poboljšani uslovi za procesuiranje ratnih zločina, ali je i dalje iz razloga što poverenja žrtava u institucije u Srbiji i dalje nije vraćeno, pa je uloga nevladinih organizacije u obezbeđenju prisustva pojedinih svedoka i dalje ključna.

Zvaničnici ovih institucija smatraju da su sredstva kojima raspolažu nedovoljna za adekvatno obavljanje njihovog posla.³⁴⁷ Ekspertskom analizom državnog budžeta i izdvajanja za ove institucije utvrđeno je takođe da su u odnosu na celokupan državni budžet sredstva kojima raspolažu ove institucije ipak značajna. Naime, u 2005., u odnosu na 2004., kao početnu godinu analize, rast sredstava iznosio je 35%, što je u odnosu na rast rashoda Republike Srbije od 11% najveći rast u odnosu na sve ostale pravosudne organe. Već 2006., u odnosu na 2005., taj rast je još značajniji, i iznosi 61%. U 2007. i 2008., taj procenat opada ali je i dalje znatno veći od rasta ukupnih rashoda Republike Srbije.³⁴⁸ Ono što otežava preciznost analize sredstava kojima raspolažu ove institucije je i nejasno definisan i broj zaposlenih koji često varira. Budžet se naime računa prema zvaničnoj sistematizaciji radnih mesta prema kojoj je predviđeno više zaposlenih nego što ih realno ima.³⁴⁹

Rezultati studije percepcije zvaničnika i službenika ovih institucija i organizacija pokazuju da više od dve trećine ispitanika navodi da se suočavaju sa različitim i brojnim problemima u svom svakodnevnom radu. Najčešće se navodi problem nedovoljnog broja zaposlenih, stručnog i pomoćnog osoblja te preopterećenost poslovima i nedostatak vremena, zatim nedostatak prostora, sudnica i opreme i uz sve to budžetske restrikcije. Najznačajniji finansijski problemi postoje u oblasti troškova za dolazak i smeštaj žrtava iz država regiona, veštačenja, organizovanje stranih institucija za veštačenja i saradnja sa državama regiona koja takođe podrazumeva visoke troškove.³⁵⁰ Uredbom o platama lica koje vrše funkciju i obavljaju poslove u tužilaštvu za ratne zločine i posebnim organizacionim jedinicama državnih organa u postupku za ratne zločine uređeno je da zaposlenih u ovim institucijama imaju pravo na platu u dvostrukom iznosu u odnosu na plate njihovih kolega na odgovarajućim poslovima u drugim oblastima pravosuđa.³⁵¹ Među zaposlenima u ovim institucijama ne postoji generalno nezadovoljstvo visinom plata koje primaju.³⁵²

Tokom istraživanja problem sa kojim smo se suočili bile su na neadekvatan način organizovani i neažurirani sistemi zavođenja predmeta i sudske statistike.³⁵³ Problem resursa očito nije rešen na adekvatan način. Vidimo da sa jedne strane država izdvaja značajna sredstva, međunarodna zajednica pruža donacije, ali su rezultati samo delimični. Naime, uspešno je eliminisano nekadašnje nezadovoljstvo ličnim materijalnim položajem koje je u ranijem periodu bilo prisutno među zaposlenima u pravosuđu. Međutim, sredstva za rad, prevashodno sprovođenje istraga nisu adekvatna, ili, što se čini mnogo realnijim nisu na adekvatan način raspoređena i organizovana. Kada su ljudski resursi u pitanju stiže se utisak da je dosta bilo uloženo u

³⁴⁵ Zakon o programu zaštite, *Supra* n. 289., čl. 1.

³⁴⁶ *Ibid*

³⁴⁷ IW, Razgovor sa Brunom Vekarićem, portparolom Tužilaštva za ratne zločine u Srbiji u Srbiji, Č. Lazić, istraživač YIHR angažovan na projektu IW, 12.06.2008.

³⁴⁸ IW, S. Petronijević, Analiza budžeta, Beograd, februar 2008

³⁴⁹ IW, Razgovor sa B. Vekarićem, *Supra* n. 348.

³⁵⁰ Percepcijska studija, *Supra* n. 185.

³⁵¹ Uredba o platama lica koje vrše funkciju i obavljaju poslove u tužilaštvu za ratne zločine i posebnim organizacionim jedinicama državnih organa u postupku za ratne zločine, *Sl. Glasnik RS* br. 97/03 i 67/05, čl. 2. i 3.

³⁵² Percepcijska studija, *Supra* n. 185.

³⁵³ Beleške i analiza istražiteljke FHP angažovane na projektu IW B. Vujošević, mart 2006.

treninge i obuku relevantnih predstavnika pravosuđa. Prema rezultatima percepcijske studije preovlađuje zadovoljstvo ostvarenim obukama, ali većina ispitanika veruje da bi im bili potrebni i dodatni treninzi ili ponovljeni treninzi koje su ranije imali.³⁵⁴

Ozbiljan problem predstavlja činjenica da su zvaničnici i službenici specijalnih institucija zaduženih za procesuiranje ratnih zločina izloženi permanentnim pritiscima i pretnjama. Tužilaštvo za ratne zločine, i posebno sam tužilac Vukčević, dobijaju preteća pisma, u parlamentu poslanici SRS-a drže vatrene govore protiv tužioca za ratne zločine i iznose informacije o tome gde se nalaze i gde rade bliski članovi njegove porodice. Portparol tužilaštva je zbog ovakve propagande fizički napadnut u tržnom centru.³⁵⁵ Pretnjama su izloženi i predstavnici drugih pravosudnih institucija. Prema rezultatima percepcijske studije pritisci i pretnje su ozbiljni, mahom lični, najčešće dolaze od izvršilaca ratnih zločina, njihovih porodica, prijatelja i ljudi koji su sa njima povezani ali često dolaze i od strane medija. Neki ispitanici navode da su bili izloženi pretnjama od predstavnika izvršne vlasti i članova SRS-a.³⁵⁶

Nevezano za problem pritisaka, stiče se utisak da se u okviru predmeta koji se otvaraju mogu izdvojiti dva značajna nedostatka: jedan je pitanje rasvetljavanja konteksta događaja i veza sa višim komandnim nivoima pa i samom državom; drugi problem predstavlja što se sleđstveno tome, ne otvaraju postupci protiv lica koja su se nalazila na višim nivoima komandnog lanca.

³⁵⁴ Percepcijska studija, *Supra* n. 185.

³⁵⁵ IW razovor sa B. Vekarićem, *Supra* n. 348.

³⁵⁶ Percepcijska studija, *Supra* n. 185.

I Pregled dosadašnjeg procesa ostvarivanja prava na reparacije

Činjenica da država odbija da prihvati odgovornost za zločine koje su njene oružane snage, oružane snage pod njenom kontrolom ili oružane snage koje je podržavala izvršile, uglavnom nad građanima susednih država, ostavlja veoma malo prostora za otvaranje pitanja pružanja reparacija žrtvama na državnom nivou. Ipak, možemo govoriti o mogućnostima i procesima koji su se odvijali i odvijaju nevezano od ovakavog stava države. Tu ubrajamo inicijative organizacija civilnog društva³⁵⁷, putem kojih pojedine žrtve ostvaruju svoje pravo na materijalne reparacije korišćenjem postojećih zakonskih mogućnosti koje ostavlja pravni sistem Srbije; zatim nekoliko izolovanih gestova pružanja simboličkih reparacija od strane državnika, i konačno sporovi pred MSP-om protiv Srbije. Mogućnost da žrtva pokrene parnicu za pružanje materijalnih reparacija pred sudom treće zemlje pruža jedino Statut o deliktima stranaca SAD-a koji su iskoristile žrtve iz BiH u parnicama vođenim protiv Radovana Karadžića.³⁵⁸

II Identifikacija prepreka i ocena političke volje za ostvarivanje prava na reparacije

a) Materijalne reparacije

U Srbiji nije usvojen program pružanja reparacija žrtvama teškog kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava za koja su odgovorni pripadnici srpskih oružanih snaga. Uprkos tome, pravni sistem ostavlja žrtvama izvestan prostor za ostvarivanja prava na materijalne reparacije. Krivično zakonodavstvo predviđa mogućnost isticanja ztv. imovinskopravnog zahteva za žrtve krivičnih dela (oštećenima) ili druga lica koja po nekom osnovu steknu pravo da podnesu ovaj zahtev (npr. naslednici žrtve). Žrtvama stoji na raspolaganju i klasična tužba za nadoknadu štete predviđena Zakonom o obligacionim odnosima (ZOO)³⁵⁹. U okviru ovog zahteva žrtva ili drugo ovlašćeno lice može tražiti da mu se nadoknadi šteta, vrati oduzeti predmet ili poništi neki pravni posao.³⁶⁰ Međutim, o ovom zahtevu sud će raspraviti u okviru krivičnog procesa samo ukoliko to ne bi predstavljalo znazno odugovlačenje.³⁶¹ U suprotnom, žrtva ili drugo ovlašćeno lice, se upućuje na parnicu nakon čega može u roku od šest meseci pokrenuti

³⁵⁷ U ovoj oblasti veoma je značajna aktivnost FHP-a, vidi: FHP, Reparacije, Novčane, dostupno na veb sajtu FHP-a: <<http://www.hlc-rdc.org/PravdaReforma/REPARACIJE/Reparacije-Novcane/index.1.sr.html>>, posećen 22.og.2008.

³⁵⁸ Doe v. Karadzic; Kadic v. Karadzic, Supra n. 277.

³⁵⁹ Zakon o obligacionim odnosima (ZOO), Službeni list SFRJ, br. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89, Službeni list SRJ, br. 31/93, 22/99, 23/99

³⁶⁰ ZKP, Supra n. 123., čl. 232. 2.

³⁶¹ Ibid., čl. 232. 1.

parnični postupak³⁶². I ako je ovakav princip sasvim opravdan u smislu racionalizacije standardnog krivičnog postupka, žrtvama ratnih zločina se na ovaj način, inače dug i komplikovan put do ostvarivanja prava još više otežava, a mnoge od njih nisu ili neće doživeti da ih ostvare. To ukazuje na jasnu potrebu postojanja posebnog programa za reparacije koji bi bio prilagođen specifičnim okolnostima ovakvih predmeta. Dodatnu prepreku u ostvarivanju prava na reparaciju predstavlja i činjenica da se u sklopu krivičnog postupka pojedini imovinskopравни zahtevi, poput zahteva za iseljenje iz stana, ili bilo kog koji proističe iz ličnihopravnih ili porodičnihopravnih odnosa, ne mogu postaviti već se oštećeni automatski upućuje na parnicu. Pozitivna je naravno mogućnost da u slučaju kada da je okrivljeni oslobođen optužbe u krivičnom postupku ili je postupak iz nekog razoga obustavljen ili se sud oglasio nenadležnim oštećeni može i dalje prijaviti imovinskopравни zahtev u parničnom postupku.³⁶³ Žrtve imaju na raspolaganju i određenu zaštitu koju pruža ZOO koji se predviđa pravo osobe kojoj je pričinjena materijalna ili nematerijalna šteta, da u roku od pet godina od nastanka te štete, odnosno tri godine od saznanja za nastupanje pokrenuti parnicu za nadoknadu³⁶⁴. Ukoliko je šteta naneta izvršenjem krivičnog dela na pravo na pokretanje parnice primenjuju se rokovi zastarelosti samog krivičnog dela³⁶⁵, što bi kada su u pitanju dela koja su predmet ovog izveštaja značilo da pravo žrtve da pokrene parnicu za nadoknadu štete ne zastareva. U Srbiji su takođe na snazi stari zakoni koji regulišu sistem materijalne podrške ratnim veteranima, invalidima, članovima njihovih porodica i porodica stradalih boraca, zatim civilnim invalidima rata, članovima njihovih porodica i porodica civilnih žrtava rata.³⁶⁶ Na žalost, ove odredbe nisu primenjive na žrtve ratova 90.-tih za koje su odgovorne srpske oružane snage jer je njihova primena ograničena na žrtve za čije je stradanje odgovoran „neprijatelj“.³⁶⁷

Pored zakonskih ograničenja, žrtve u ostvarivanju prava na materijalne reparacije nailaze i na brojne prepreke u praksi koje nisu direktno vezane za postojeći pravni okvir. Prema oceni FHP koji zastupa mnogobrojne žrtve u parnicama za ostvarivanje reparacija mogu se izdvojiti sledeći problemi sa kojima se žrtve susreću u praksi. Prvi predstavlja sudska praksa kojom su postavljeni visoki kriterijumi za dokazivanje i kvalitet samih dokaza koje žrtve moraju priložiti da bi ostvarile svoje pravo što je u slučaju teških kršenja ljudskih prava i humanitarnog prava koja su se odvijala u mahom u okviru oružanih sukoba teško ostvarivo. Ozbiljan problem predstavlja i praksa koja se primenjuje u odnosu na rokove zastarelosti. Naime, i ako ZOO predviđa da se na štete nastale izvršenjem krivičnih dela primenjuju rokovi zastarelosti za sama dela, odnosno u slučaju predmetnih dela – princip nezastarevanja, VSS je 2004. usvojio pravno shvatanje kojim se odbacuje primena dužih rokova u postupcima u kojima su žrtve kršenja ljudskih prava tužile Srbiju zbog postupaka njene vojske i policije.³⁶⁸ Iste godine Međunarodna mreža pomoći (IAN), Beogradski centar za ljudska prava i FHP su podneli inicijativu za izmenu ovog pravnog shvatanja, ali VSS do danas tu inicijativu nije razmatrao.³⁶⁹ Prema oceni FHP-a, prepreku u ostvarivanju prava na reparaciju predstavlja nepoverenje i strah od odmazde samih žrtava koje žive u sredinama u kojima su počinioi slobodni i često ugledni i moćni građani, policajci i tužioci koji su napredovali u službi. Takođe, i pored besplatne pravne pomoći koju žrtvama pružaju pojedine organizacije za ljudska prava, veliki broj žrtava i dalje nije u mogućnosti da zbog nedostatka finansijskih sredstava pokrene parnicu za nadoknadu štete.³⁷⁰ Na osnovu svog dosadašnjeg iskustva sa postupcima ostvarivanja materijalnih reparacija za žrtve, FHP zaključuje da su sudije bile pretežno zaštitnički orjentisane prema državi te da su

³⁶² KZS, Supra n. 284., čl. 93.

³⁶³ ZKP, Supra n. 123., 237., 3. i 4.

³⁶⁴ ZOO, Supra n. 360., čl. 376.

³⁶⁵ Ibid., čl. 377.

³⁶⁶ Zakoni koji uređuju ovu oblast su: Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca (Objavljen u Sl. listu SRJ, br. 24 od 15. maja 1998, 29/98, 25/2000), Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, (Objavljen u Sl. glasniku R.Srbije, br. 54/89; 137/04) Zakon o civilnim žrtvama rata (Objavljen u Sl. glasniku R.Srbije, br. 52/96)

³⁶⁷ Član 2 Zakona o pravima civilnih invalida rata (Objavljen u "Sl. glasniku RS", br. 52/96)

³⁶⁸ Pravno shvatanje Građanskog odeljenja Vrhovnog suda Srbije utvrđeno na sednici 10.02.2004.

³⁶⁹ Zasnovano na analizi FHP, S. Orlović, septembar 2008.

³⁷⁰ Ibid.

žrtvama dodeljivale niže iznose za naknadu štete koju bi trebalo da im isplati država nego što je to činjeno u drugim slučajevima.³⁷¹ FHP zamera i Republičkom javnom pravobranilaštvu neadekvatno i ponižavajuće postupanje prema žrtvama, dok se pravosuđu uopšte zamera neopravdano odugovlačenje ovih postupaka koji prosečno traju po pet godina.

b) Međudržavni sporovi pred MSP

Pred MSP su pokrenuta dva postupka protiv Srbije (SCG/SRJ) za kršenje Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Pored svega što je već ranije rečeno o ovim postupcima treba dodati i da je Srbija uložila velike napore da prikrije sve ključne dokaze koji bi mogli da dovedu do gubitka procesa³⁷² ali da ni sam MSP nije pokazao preveliki spretnost da od ovog slučaja učini veliki presedan.

c) Parnice pred sudom treće zemlje

Ovakav slučaj zabeležen je samo u dva postupka koja su protiv Radovana Karadžića vođeni u SAD prema njihovom specifičnom ATS-u Koji omogućava stranom državljaninu da podnese tužbu protiv drugog stranog državljanina ukoliko se ona optuženom može predati u US.³⁷³

d) Simbolične reparacije

Kao ni u slučaju materijalnih reparacije, čini se da ni u ovoj oblasti nema niti je bilo jedinstvenog državnog stava ili plana. I ako su u ovoj oblasti zabeležene pojedine aktivnosti državnih organa, čini se da su u pitanju bili samo akti pojedinaca. Prvo izvinjenje za zločin u Vukovaru i drugim mestima u Srbiji, izrekao je, nakon pada Miloševića, Ministar inostanih poslova Goran Svilanović posle susreta sa Hrvatskim šefom diplomatije Toninom Pučicom krajem 2001.³⁷⁴ Tadašnji prerdrednik SCG Svezozar Marović i Hrvatski predrednik Stjepan Mesić su septembra 2003. u Beogradu uputili u ime građana svojih zemalja međusobna izvinjenja za sva zla ili štetu koje su građani dve zemlje činili jedni drugima, naglasivši da krivica za počinjene zločine mora biti pojedinačna.³⁷⁵ Svetozar Marović se iste godine izvinio i građanima BiH „za svako zlo ili nesreću koju je bilo ko u BiH pretrpeo zbog SCG”.³⁷⁶ Zbog mnogobrojnih kritika kojima je bio izložen u zemlji zbog ovih poteza predrednik Marović se konačni izvinio i svim građanima Crne Gore koji su se protivili ratu i zločinima. Predrednik Srbije Boris Tadić je 2004. u Sarajevu izrekao izvinjenje koje je u odnosu na prethodne bilo znatno ograničenije, uzdržanje i sa, moglo bi se reći previše rezervi. Izvinjenje je upućeno svima nad kojima su zločine počinili pripadnici drpskog naroda ali je predrednik Tadić istakao da su za te zločine odgovorni samo pojedinci a ne i narod u celini i dodao da očekuje i izvinjenje onih koji su zločine činili nad pripadnicima Srpskog naroda. Mnogo veći utisak od samog izvinjenja ostavio je odlazak predrednika Tadića na obeležavanje desetogodišnjice od zločina u Srebrenici koje se i ako bez govora i priznavanja odgovornosti, često tumačio kao svojevrsno priznanje odgovornosti Srbije. Konačno, 2007. u intervjuu Hrvatskoh televiziji, Boris Tadić se izvinio i građanima Hrvatske, ali što je veoma značajni i predtavlja bitan pomak u odnosu na pstala dela, preuzeo odgovornost.³⁷⁷ Međutim, ni jedno od dosadašnjih izvinjenja nije široko prihvaćeno kao iskreno i predstavljaju manifestacije bez posledica. Kada su komemoracije u pitanju, tu takođe vidimo potpuni izostanak svake inicijative od strane držae. Pojedini izolovani slučajevi poput 11. jula – Dana

³⁷¹ Ibid.

³⁷² K. Del Ponte, Lov, *Supra* n. 142.

³⁷³ Doe v. Karadzic; Kadic v. Karadzic, *Supra* n. 277.

³⁷⁴ NIN, Z. Stanivuković, *Rečnik bolje budućnosti*, G. Svilanović, *Strah i zločin*, 20.12.2001., br. 2660.

³⁷⁵ BLIC, I.C., *Izvinjenja za budućnost*, 11.09.2003.

³⁷⁶ GLAS JAVNOSTI, J. Mitić, *Visoka cena izvinjenja*, 15.11.2003.

³⁷⁷ BLIC, T. Spaić, *Izvinjenja još nisu dobrodošla*, 06.08.2008.

sećanja na bošnjačke žrtve zločina u Srebrenici na inicijativu Bošnjačkog nacionalnog saveta³⁷⁸
ili skup posvećen žrtvama Srebrenice koji je održan u Skupštini Vojvodine.³⁷⁹

³⁷⁸

B92, Malkić: Bez genocida nad Srbima, 04.07.2005., dostupno na veb sajtu B92: <
http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2005&mm=07&dd=04&nav_id=171922 >, posećen 03.10.2008.

³⁷⁹

S. Orlović, *Supra* n. 370.

I Pregled dosadašnjeg procesa ostvarivanja garancija neponovljivosti zločina

U periodu neposredno nakon pada Miloševićevog režima pitanje institucionalnih reformi i pokušaj uklanjanja sa dužnost osoba umešanih u izvršenje teških zločina i ozbiljnih povreda ljudskih prava prema međunarodnom pravu ili njihovom sprečavanju u daljem zauzimanju zvaničnih funkcija bilo gotovo automatski otvoreno što je dovelo do niza pokušaja sprovođenja procesa sličnih lustraciji ili vetingu.

a) Posebne mere garantovanja neponovljivosti zločina

(i) Razrešenja u pravosuđu

Ministarstvo pravde Srbije pokušalo je da samostalno sprovede kadrovsku reformu pravosuđa te je tako tokom prve polovine 2001., razrešeno oko sto predsednika sudova,³⁸⁰ dok je jedan broj nosilaca pravosudnih funkcija razrešen na sopstveni zahtev.³⁸¹ Ovaj postupak je u stručnoj javnosti kritikovan zato što se o ovim pitanjima Opšta sednica VSS nije izjasnila, kao i što smena predsednika sudova nije bila praćena značajnijim sistemskim promenama, te pravo izbora predsednika sudova nije predato njihovim kolegama sudijama već je zadržano u rukama parlamenta.³⁸² Kasnije iste godine Ministarstvo pravde iniciralo je pred VSS-om postupak razrešenja 118 sudija opšte nadležnosti³⁸³ a pred Vladom je pokrenuo inicijativu za prestanak sudijske funkcije 69 prekršajnih sudija koji su sudili u procesima vođenim protiv nezavisnih medija primenom restriktivnog Zakona o informisanju.³⁸⁴ Ministarstvo je objavilo imena sudija prema kojima je iniciran postupak razrešenja³⁸⁵ što je izazvalo veoma negativnu reakciju predstavnika pravosuđa. I ako se može reći da je u javnosti u tom trenutku preovladavalo mišljenje da su temeljne reforme unutar pravosuđa neophodne, način na koji je postupilo Ministarstvo mahom je ocenjen kao neadekvatan.³⁸⁶

³⁸⁰ Tadašnji Ustav Srbije predviđao je da predsednike sudova bira neposredno parlament. Razrešeni predsednici sudova zadržavaju sudijsku funkciju. Mnogi od njih su prosto smenjeni nakon isteka mandata, pet predsednika je razrešeno iz razloga objektivne odgovornosti za lošu organizaciju rada sudova, neki su podneli ostavke, dok su neki penzionisani. Ustav R. Srbije, *Sl. glasnik R. Srbije* br. 1b/90., čl. 73.; NIN, S: Ikončić, *Sudije na proveri*, 12. 06. 2001.; Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika sudova, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01, str. 2.; Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika Vrhovnog suda Srbije, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01, str. 2.; Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju od dužnosti Republičkog javnog tužioca, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01, str. 4.

³⁸¹ Narodna Skupština R. Srbije, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika Opštinskog suda u Kragujevcu, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01, str. 2.; Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju od sudijske dužnosti sudija Opštinskog suda u Nišu i Opštinskog suda u Preševu, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01, str. 3.; Narodna Skupština RS, Odluka o prestanku funkcije nosiocima javnotužilačke funkcije, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01, str. 4.; Bg2, *Vesti, Zasedanje skupštine Srbije*, 14.02.2001., dostupno na veb sajtu Bg2: <http://www.bg2.net/info/vesti/index.php?yyyy=2001&mm=02&dd=14&nav_category=1&nav_id=21087>, posećen 29.04.2008.

³⁸² HERETICUS, V. Rakić-Vodinić, *Neuspešan pokušaj lustracije u Srbiji*, br. 2003-2, 10.12.2003., dostupno na veb sajtu časopisa Hereticus koji izdaje Centar za unapređivanje pravnih studija: <<http://www.hereticus.org/arhiva/2003-2/neuspesan-pokusaj-lustracije-u-srbiji.html>>, posećen 04.05.2008.

³⁸³ 58 sudija zbog prekršajanja izbornih rezultata, učešća u montiranim političkim procesima i uzimanja više stanova i stambenih kredita, a 60 sudija zbog neefikasnosti.

³⁸⁴ Na osnovu ovog zakona usvojenog 1998., za vreme režima Slobodana Miloševića, izrečene su mnogobrojne visoke novčane kazne koje su neke od ovih medija finansijski potpuno uništile., Zakon o javnom informisanju, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 36/98, str. 890., NEZAVISNA SVETLOST, V. Didanović, *Sudije na stubu srama*, br. 321, 17 - 24. 11. 2001., dostupno na veb sajtu Nezavisne Svetlosti: <<http://www.svetlost.co.yu/arhiva/2001/321/321-2.htm>>, posećen 04.05.2008.

³⁸⁵ ABA/CEELI, *Indeks reforme sudstva za Srbiju, maj 2002.* str. 25, NEZAVISNA SVETLOST (Internet izdanje), V. Didanović, *Sudije na stubu srama*, 24.11.2001., dostupno na veb sajtu Nezavisne svetlosti: <<http://www.svetlost.co.yu/arhiva/2001/321/321-2.htm>>, posećen 29.04.2008.

³⁸⁶ NEZAVISNA SVETLOST, V. Didanović, *Sudije na stubu srama*, *Supra*, n. 385.

VSS je početkom 2002. doneo odluku o razrešenju samo jednog od 118 sudija, dok je Ministarstvo pravde razrešilo 21 sudiju za prekršaje.³⁸⁷

(ii) Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (poznat kao Zakon o lustraciji)³⁸⁸

Zakon o lustraciji usvojen je 2003. na predlog poslanika GSS-a a prema nacrtu beogradske nevladine organizacije CUPS.³⁸⁹ Usvajanju zakona oštro su se suprotstavljali poslanici DSS-a, SRS-a i SPS-a koji nisu prisustvovali glasanju.³⁹⁰ Početak primene zakona karakterisali su problemi sa izborom svih članova Lustracione Komisije, neobezbeđeni uslovi za početak rada ovog tela kao i njen neuspeh da u skladu sa svojim mandatom sprovede postupak lustracije prilikom predsedničkih i vanrednih parlamentarnih izbora tako i na inicijative građana. Nakon promene odnosa snaga u parlamentu, Zakon o lustraciji je izgubio političku podršku tako da do njegove implementacije do danas nije došlo.

(iii) Lustracione odredbe u pojedinim zakonima

Zakonu o univerzitetu.³⁹¹ Ovim zakonom bilo predviđeno preispitivanje postupaka za izbor nastavnika i saradnika koji su sprovedeni u vreme važenja Zakona o univerzitetu iz 1998.³⁹² kojim je bila ukinuta autonomija univerziteta i tokom čije je primene oko 200 nastavnika i saradnika izgubilo posao iz razloga političke nepodobnosti ili neposlušnosti.³⁹³ Tokom 2002. sprovedeni su postupci preispitivanja koji su bili inicirani u zakonom predviđenom roku od 60 dana.

Zakon o sudijama.³⁹⁴ Izmenama zakona o sudijama usvojenim 2002. uvedena je tzv. „lustraciona odredba“³⁹⁵ kojom su kao posebni razlozi za razrešenje sudija navedeni nesavesno vršenje dužnosti, učešće u prekrajanju izborne volje građana, učešće u političkim i montiranim suđenjima i grubo kršenje ljudskih prava.³⁹⁶ Ova odredba je primenjivana do 1. jula 2003. do kada je zakonom bila predviđena mogućnost pokretanja postupka razrešenja.

(iv) Veting

Inicijativa za sistemsko sprovođenje temeljne provere (vetinga) u Srbiji nikada nije pokrenuta na državnom nivou ali su organizacije civilnog društva u više slučajeva javno zahtevano sprovođenje vetinga što je u nekim slučajevima dalo pozitivne rezultate. Proces vetinga pokretao je najčešće FHP, ali su značajne inicijative u nekim slučajevima pokrenuli i Bg2, LDP i MKSJ. Od ukupno pet pokrenutih zahteva za veting dva su okončane udaljavanjem određenih lica sa pozicije koju su zauzimali³⁹⁷, dok tri pokušaja nisu dala rezultate³⁹⁸.

(v) Raspuštanje i reintegracija

U Srbiji vlasti nikada nisu u potpunosti obelodanile istinu o srpskim jedinicama koje su učestvovala u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije.³⁹⁹ U dostupnim izvorima stalno se

³⁸⁷ HERETICUS, V. Rakić-Vodinić, Neuspešan pokušaj lustracije *Supra* n. 383.

³⁸⁸ Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Zakon o lustraciji), *Sl. glasnik RS*, br. 58/03, str. 1.

³⁸⁹ Nataša Mičić, Dragor Hiber, Miloš Lučić, Ljubiša Kesić, Šandor Melank i Sima Radulović; BLIC, „Nije bilo političke volje za moralno pročišćenje“

³⁹⁰ Informacija sadržana u dopisu br. 9-75/08 od 30.08.2008. koji je istraživačima YUCOM-a angažovanim na IW projektu u ime Narodne skupštine R. Srbije uputila Aleksandra Šašo, lice ovlašćeno za postupanje po zahtevima, kao odgovor na zahtev podnet po osnovu Zakona o Slobodanom pristupu informacijama od javnog značaja.; Bg2, Kažiprst, Lustracija u Srbiji, 06.06.2003. dostupno na veb sajtu Bg2: <http://www.bg2.net/info/emisije/kaziprst.php?yyyy=2003&mm=06&nav_id=110761>, posećen 26.04.2008.

³⁹¹ Zakon o univerzitetu, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 21/02

³⁹² Zakon o univerzitetu, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 20/98

³⁹³ VREME, S. Ast, Zakon o univerzitetu: Akademska amnezija, br. 590, 25. 04.2002.

³⁹⁴ Zakona o sudijama, *Sl. glasnik R. Srbije*, br.63/01, 42/02, 27/03, 29/04, 44/04, 61/05 i 101/05

³⁹⁵ BG Centar, *Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003.*, Beograd 2004., str. 199

³⁹⁶ Zakon o sudijama, *Supra* n. 395., čl. 79a

³⁹⁷ FHP, Veting, dostupno na veb sajtu FHP-a: <<http://www.hlc-rdc.org/PravdalReforma/Vetting/index.1.sr.html>>, posećen 08.11.2008.

³⁹⁸ *Ibid.*

³⁹⁹ Najznačajnije su svakako bile dve najveće jedinice tzv. „Knindže“ koje se kasnije ustaljuju pod nazivom „Crvene beretke“, zatim „Srpska dobrovoljačka garda“ poznata i kao „Tigrovi“. Među brojnim manjim jedinicama izdvajaju se „Škorpioni“ koji su u javnosti poznati po svirepim zločinima za koje su brojni bivši pripadnici ove jedinice danas osuđeni. Uprkos brojnim dokazima, stručnim analizama, svedočenjima očevidaca ali i bivših pripadnika tih formacija koji nesumnjivo pokazuju da su ove jedinice osnivala, obučavala, finansirala ali i direktno kontrolisala RDB Srbije, država je ostala pri zvaničnoj poziciji da su u pitanju paravojne formacije. Značajnu grupaciju oružanih

prepliću informacije o aktivnostima različitih paravojnih, policijskih i vojnih formacija i njihovim pripadnicima bez jasnog razgraničenja. Zvanična dokumentacija o njihovom osnivanju i rasformiranju gotovo da ne postoje. To objašnjava činjenica da je Srbija stajala na poziciji da ona ne učestvuje u sukobima u BiH i Hrvatskoj te da lokalne jedinice koje su ratovala u susednim državama nisu imale nikakve dodirne tačke sa tadašnjim vlastima u Srbiji. Kada su pak sukobi na Kosovu u pitanju, ove jedinice nisu učestvovala samostalno već su njihovi pripadnici stavljeni u službu policijskih snaga o čemu smo dobili i zvaničnu informaciju od MUP-a Srbije.⁴⁰⁰ Država nije pokrenula ozbiljnije programe za pružanje pomoći i podrške ratnim veteranima te se ovom problematikom bave mahom organizacije civilnog društva, udruženja ratnih veterana i neke međunarodne organizacije. Kada su pripadnici pomenutih jedinica u pitanju, prema javno dostupnim informacijama vidimo da su mnogi od njih optuženi ili osuđeni pred domaćim, međunarodnim ili stranim sudovima – bilo za ratne zločine bilo za organizovani kriminal. Neki se danas bave privatnim biznisom ili da rade za neke američke ili britanske kompanije u Iraku, Sudanu i slično.⁴⁰¹ Jedan broj pripadnika JSO je integrisan u druge jedinice MUP-a Srbije.⁴⁰² Sudbina većine pripadnika ovih jedinica nije poznata. Ipak, čini se da većinu tih ljudi čine osobe bez zanimanja, bez perspektive i žive na ivici siromaštva.⁴⁰³

b) Opšte mere garantovanja neponovljivosti zločina

(i) Zaštita ljudskih prava na domaćem nivou

Srbija je vezana svim značajnim univerzalnim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima od kojih je većinu potpisala još SFRJ.⁴⁰⁴ Nakon petooktobarskih promena obnovljeno je ili ostvareno članstvo u značajnim međunarodnim organizacijama (UN, OEBS, Savet Evrope) i potpisan i ratifikovan niz međunarodnih sporazuma o ljudskim pravima i međunarodnoj saradnji u krivičnim stvarima.⁴⁰⁵ Nakon odvajanja Crne Gore 2006.⁴⁰⁶, Srbija kao pravni naslednik SCG, odnosno njene prethodnice SRJ preuzela je sve ranije stečene međunarodne obaveze,⁴⁰⁷ ali je istovremeno u Srbiji prestala da se primenjuju Ustavna Povelja i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima SCG⁴⁰⁸ te je ostao na snazi stari Ustav Srbije iz 1990.⁴⁰⁹ koji

snaga predstavljaju i dobrovoljci koje su okupljale pojedine političke partije, među kojima je daleko najrelevantnija SRS, koji su upućivani na ratište posredstvom MUP-a Srbije, često u različite jedinice, ali zadržavali lojalnost prema svojim partijama koje su zadržavale faktički kontrolu nad njima. Po završetku ratova u Hrvatskoj i BiH, 1996. od pripadnika „Crvenih Beretki“ i „Tigrova“ formirana je Jedinica za specijalne operacije (JSO) RDB-a Srbije. JSO je rasformirana 2003. nakon što su njeni pripadnici izvršili atentat na premijera Srbije. To je ujedno i jedina jedinica o čijem rasformiranju postoje zvanični podaci. Odluka o raspuštanju Jedinice za specijalne operacije MUP-a, Sl. glasnik R. Srbije br. 31/03., 25.03.2003.

⁴⁰⁰ R. Srbija, MUP, Direkcija policije, Uprava kriminalističke policije, Služba za otkrivanje ratnih zločina, dopis 03/4-2 broj 230-9179/07 od 23.11.2007. upućen YUCOM-u po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja koji je uputila istraživač Lena Pelić angažovana na projektu IW

⁴⁰¹ IW, Razgovor sa Filipom Švarmom, novinarom, I. Stojanović, istraživač FHP-a angažovan na IW projektu, 06.05.2008.

⁴⁰² IW, Razgovor sa Nenadom Milićem, nekadašnjim zamenikom Ministra unutrašnjih poslova Vlade Srbije, Č. Lazić, istraživač YIHR-a angažovan na IW projektu, 06.04.2008.

⁴⁰³ IW, Razgovor sa Jovanom Dulovićem, novinarom, I. Stojanović, istraživač FHP-a angažovan na IW projektu, 15.04.2008.

⁴⁰⁴ Nakon raspada SFRJ, SRJ je u preambuli svog ustava iz 1992. proklamovala neprekinuti subjektivitet Jugoslavije a Savezna skupština je dala izjavu da će poštovati sve međunarodne obaveze koje je prihvatila bivša SFRJ. Vidi: BG Centar, Ljudska prava u Jugoslaviji 2000, Beograd 2001.

⁴⁰⁵ Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta MKS, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 5/01, str. 3; Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima, sa Dodatnim protokolom, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 10/01, str. 14; Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o ekstradiciji, sa Dodatnim protokolima, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 10/01, str. 24; Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o prenosu postupka u krivičnim stvarima, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 10/01, str. 36; Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međunarodnom važenju krivičnih presuda, sa dodacima, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 13/02, str. 32.; Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Sl. list SCG, Međ. ugovori, br. 9/03, str. 16.; Zakon o ratifikaciji konvencije o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja, izmenjene i dopunjene Protokolom 1 i Protokolom 2 uz Konvenciju, Sl. list SCG, Međ. ugovori, br. 9/03, str. 7.

⁴⁰⁶ Odluka o proglašenju nezavisnosti Republike Crne Gore, Sl. list Republike Crne Gore, br. 36/06 od 03.06.2006.

⁴⁰⁷ Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna gora, Sl. list SCG, br. 00-1/014, str. 1., 14.01.2003., čl. 63.; BG Centar 2003., Supra n. 396., str. 41.

⁴⁰⁸ Ibid.

⁴⁰⁹ Ustav R. Srbije 1990., Supra n. 38.

nije poznao institute zaštite nacionalnih manjina, ustavne žalbe niti ombudsmana.⁴¹⁰ Novi Ustav Srbije usvojen je 2006. u neadekvatno sprovedenoj proceduri koji je predvideo značajno manje garancije zaštite ljudskih prava.⁴¹¹

(ii) Zaštitnik građana (Ombudsman)

Osnivanje institucija ombudsmana u Srbiji odvijalo se postepeno i sporo. Najpre je 2002. ustanovljen pokrajinski ombudsman⁴¹² i otvorena mogućnost za osnivanje lokalnih ombudsmana, zatim je 2005. zakonom osnovan republički ombudsman, da bi godinu dana kasnije institucija ombudsmana konačno bila uvedena i u Ustav Srbije.⁴¹³

- Građanski branilac/Zaštitnik građana (lokalni ombudsman). Usvajanjem Zakona o lokalnoj samoupravi 2002./2007.⁴¹⁴ predviđena je mogućnost uvođenja institucije građanskog branioca (od 2007. - zaštitnika građana) u jedinicama lokalne samouprave.⁴¹⁵ Potencijalnom zaštitniku građana dat je mandat da štiti individualna i kolektivna prava i interese građana na taj način što kontroliše rad uprave i javnih službi. Na teritoriji Srbije postoje 192 opštine odnosno 29 okruga, a do danas je na lokalnom nivou obrazovano ukupno 14.
- Pokrajinski građanski branilac (Ombudsman). Zakonom o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine iz 2002. predviđeno je da organi autonomne pokrajine ustanovljavaju i uređuju funkciju pokrajinskog ombudsmana.⁴¹⁶ Skupština Vojvodine je 2002. donela Odluku⁴¹⁷ kojom je ustanovljen Pokrajinski ombudsman kao nezavisan i samostalan organ koji se stara o zaštiti i unapređenju ljudskih prava i sloboda svake osobe.⁴¹⁸ Za pokrajinskog Ombudsmana sa velikim zakašnjenjem, izabran je dr Petar Teofilović i obezbeđen radni prostor.⁴¹⁹
- Zaštitnik građana na republičkom nivou (Republički ombudsman). Zakon o zaštitniku građana usvojen je 2005.⁴²⁰ a izmenjen i dopunjen 2007.⁴²¹ Odredbe o zaštitniku građana unete su se u novi Ustav Srbije.⁴²² Posle problematične procedure u kojoj nije bilo više od jednog kandidata uz ponavljanje postupka, što je sve trajalo oko godinu dana, Skupština jer u junu 2007. za Republičkog ombudsmana izabrala Sašu Jankovića koji je stupio na dužnost u julu da bi tek krajem iste godine bili obezbeđeni potpuni uslovi za rad njegove kancelarije.⁴²³

(ii) Ustavni sud

Ustav Srbije definiše Ustavni sud kao samostalan i nezavisan državni organ koji štiti ustavnost i zakonitost i ljudska i manjinska prava i slobode čije su odluke konačne, izvršne i opšteobavezujuće.⁴²⁴ Ima nadležnost, između ostalog, da odlučuje o saglasnosti zakona i drugih opštih akata sa Ustavom, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i

⁴¹⁰ D. Pavlović, *Novi Ustav Srbije*, Prva ruka, 09.03.2005., str. 3. i 14., dostupno na veb sajtu The International Policy Fellowships (IPF) programa: <http://www.policy.hu/pavlovic/Bibliografija/Ustavna_%20reforma_2005.pdf>, posećen 07.05.2008.

⁴¹¹ BG Centar, *Ljudska prava u Srbiji 2007.*, Beograd 2008., str. 40.-41.; IW, YIHR; HLC, YUCOM, Helsinški odbor, *Analiza nepravilnosti tokom referenduma o potvrdjivanju predloga ustava Srbije, 2006*; 28 domaćih i stranih nevladinih organizacija potpisalo je Saopštenje pod nazivom *Stop snižavanju nivoa zaštite ljudskih prava*, u kome se kritikuje zaštita ljudskih prava predviđena novim Ustavom Srbije, 25.10.2006., dostupno na veb sajtu jedne od peticije, YIHR: <http://www.yihr.org/sao.php?id=123&lang=_bhs>, posećen 07.05.2008.

⁴¹² Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 6/02, str. 1., čl. 56.; Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Sl. list AP Vojvodine*, br. 23/02 i 5/04

⁴¹³ Odbor za ljudsk prava, A. Milijašević, *Institucija Ombudsmana/Građanskog branioca u Srbiji – Prvi korak*, Valjevo, novembar 2006., dostupno na veb sajtu Odbora za ljudska prava: <<http://www.odbor.org.yu/Institucija%20Ombudsmana.htm>>, posećen 07.05.2008.

⁴¹⁴ Zakon o lokalnoj samoupravi, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 9/02; 129/07

⁴¹⁵ *Ibid.*, čl. 126.

⁴¹⁶ Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti, *Supra* n. 413.

⁴¹⁷ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Supra* n. 419.

⁴¹⁸ *Ibid.*, čl. 1 i 2

⁴¹⁹ R. Srbija, AP Vojvodina, Pokrajinski Ombudsman, zvanična prezentacija, dostupno na veb sajtu Pokrajinskog Ombudsmana: <<http://www.ombudsmanapv.org/onama.html>>, posećen 07.05.2008.

⁴²⁰ Zakon o zaštitniku građana, *Sl. list R. Srbije*, br. 79/05

⁴²¹ Zakon o zaštitniku građana, *Sl. list R. Srbije*, br. 54/07

⁴²² Ustav R. Srbije 2006., *Supra* n. 40.

⁴²³ Bg2, *Ombudsman položio zakletvu*, 23.07.2007., dostupno na veb sajtu Bg2:

<http://www.bg2.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=07&dd=23&nav_id=256505&nav_category=11>, posećen 22.04.2008.

⁴²⁴ Ustav Srbije 2006, *Supra* n. 40., čl. 166.

potvrđenim međunarodnim ugovorima; i drugo.⁴²⁵ Kada je 2006. tadašnji predsednik Ustavnog suda Srbije Slobodan Vučetić stekao uslov za penziju, rad ovog suda, koji je do tada već gotovo dve godine radio u sastavu od sedam umesto devet sudija⁴²⁶, bio je praktično blokiran. Postojeći propisi nisu predviđali instituciju zamenika ili vršioca dužnosti predsednika suda u slučaju da njemu iz bilo kog razloga prestane mandat, a sednicu suda može da sazove jedino predsednik.⁴²⁷ Blokada suda završena je tek nakon više od godinu dana kada je 2007. usvojen Zakona o Ustavnom sudu⁴²⁸ i u skladu sa novom procedurom izabrano deset od predviđenih petnaest sudija,⁴²⁹ a za predsednicu izabrana sudija dr. Bosu Nenadić.⁴³⁰

Ocena ustavnosti i zakonitosti opštih akata. Postupak ocenjivanja ustavnosti i zakonitosti mogu pokrenuti državni organi, organi teritorijalne autonomije ili lokalne samouprave, najmanje 25 narodnih poslanika kao i sam Ustavni sud odlukom dvotrećinske većine svih sudija.⁴³¹ Takođe, svako pravno ili fizičko lice ima pravo na inicijativu za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti.⁴³²

Ustavna žalba. Novim Ustavom⁴³³ i usvajanjem Zakona o Ustavnom sudu 2007. po prvi put, ili preciznije prvi put nakon više od četiri decenije,⁴³⁴ u pravni sistem Srbije uvedena je ustavna žalba.⁴³⁵ Predviđena je mogućnost izjavljivanja ustavne žalbe protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zagarantovane Ustavom. Može se izjaviti samo ukoliko su iscrpljena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za zaštitu ovih prava i sloboda.⁴³⁶

(iii) Zaštita prava nacionalnih manjina

Kao što je ranije rečeno, Ustav definiše Srbiju kao državu „srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive“⁴³⁷ čime propagira da država štiti prava nacionalnih manjina i garantuje im posebnu zaštitu u cilju ostvarivanja potpune ravnopravnosti i očuvanja identiteta.⁴³⁸ Predviđeno je da se pored prava koja se garantuju svim građanima, nacionalnim manjinama jemče dodatna individualna ili kolektivna prava, te da se u cilju ostvarivanja prava na samoupravu u kulturi, obrazovanje i službenu upotrebu jezika i pisma, pripadnici nacionalnih manjina mogu izabrati svoje nacionalne savete.⁴³⁹ Kao posebna prava koja se garantuju pripadnicima nacionalnih manjina Ustav navodi zabranu diskriminacije⁴⁴⁰ i nasilne

⁴²⁵ Ibid. čl. 167.

⁴²⁶ Ustav Srbije 1990, Supra n. 38., čl. 126.

⁴²⁷ Zakon o postupku pred Ustavnim sudom i pravnom dejstvu njegovih odluka, Sl. glasnik R. Srbije, br. 32/91, 67/93 i 101/05, čl. 43.

⁴²⁸ Zakon o Ustavnom sudu, Sl. glasnik R. Srbije, br. 109/2007

⁴²⁹ Za izbor preostalih pet od predviđenih 15 sudija još se čeka na formiranje Visokog sveta sudstva, Državnog veća tužilaca i Vrhovnom kasacionog suda.; TANJUG, *Za petnaest dana odlučivanje o ustavnim žalbama*, 09.04.2008.

⁴³⁰ Ustavni sud, *Vesti, Izbor predsednika Ustavnog suda*, dostupno na veb sajtu Ustavnog suda:

<http://www.ustavni.sud.sr.gov.yu/vesti/lat_vesti_full.php?idvesti=32>, posećen 24.04.2008.

⁴³¹ Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 168.; Zakon o Ustavnom sudu, Supra n. 429., čl. 50.

⁴³² Ibid., čl. 168.

⁴³³ Ibid.

⁴³⁴ Napomena: Vrsta Ustavne žalbe je postojala u Srbiji u periodu od 1963. do 1974. kada je Ustavom Socijalističke R. Srbije iz 1963., čl. 229. bilo predviđena nadležnost Ustavnog suda Srbije da neposredno odlučuje “o zaštiti prava samoupravljanja i drugih osnovnih sloboda i prava utvrđenih ovim ustavom”, Sl. glasnik SRS, br. 14/63., str. 257.; na saveznom nivou Ustavna žalba je postojala i od usvajanja Ustava SRJ 27. aprila 1992., Ustav SRJ, Sl. list SRJ, br. 1/92., čl. 124. a zatim i u skladu sa Ustavnom poveljom državne zajednice SCG, međutim ova žalba je u praksi bila potpuno nedelotvoran pravni lek., BG Centar, *Ljudska prava u Srbiji 2006*, Beograd 2007, str. 38.

⁴³⁵ Zakon o Ustavnom sudu, Supra, n. 429.

⁴³⁶ Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 170.

⁴³⁷ Ibid., čl. 1.

⁴³⁸ Ibid., čl. 14.

⁴³⁹ Ibid., čl. 75.

⁴⁴⁰ Ibid., čl. 76.

asimilacije⁴⁴¹, ravnopravnost u vođenju javnih poslova⁴⁴², pravo na očuvanje posebnosti⁴⁴³, pravo na udruživanje i na saradnju sa sunarodnicima⁴⁴⁴

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina⁴⁴⁵ (Zakon o zaštiti manjina) usvojen je 2002. kao savezni zakon SRJ. Kad je 2003. SRJ prestala da postoji Ustavnom poveljom tada formirane Državne zajednice SCG bilo je predviđeno da će se do usvajanja novih zakona, zakoni SRJ primenjivati kao zakoni država članica ukoliko njihove skupštine ne odluče drugačije.⁴⁴⁶ Skupština Srbije odlučila je da će se Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina primenjivati kao okvirni zakon, a da će se paralelno sa njim nizom posebnih zakona detaljnije regulisati različite oblasti.⁴⁴⁷

Zakon o lokalnoj samoupravi usvojen je 2007. i njime se uređuju svi aspekti vezani za osnivanje i ostvarivanje prava i dužnosti jedinica lokalne samouprave.⁴⁴⁸

Program zakonodavne reforme u oblasti ljudskih prava za Republiku Srbiju⁴⁴⁹ usvojen je 2006. u okviru projekta Inicijativa podrške Ministarstvu za ljudska i manjinska prava koji je podržalo Ministarstvo spoljnih poslova Danske a koji su sprovodili Ministarstvo za ljudska i manjinska prava državne zajednice SCG, Danski institut za ljudska prava i Evropski centra za Manjinska pitanja. Program sadrži detaljan pregled postojećih zakonodavnih rešenja, primenjivih međunarodnih dokumenata, zatim probleme i praznine u zakonodavstvu izdvojene putem analize „pravo po pravo“, odnosno upoređivanjem pojedinačnih prava sa Ustavom Republike Srbije, važećim zakonodavstvom i međunarodnim standardima na osnovu čega su predložena određena rešenja.⁴⁵⁰

(iv) Zvanične institucije za zaštitu prava manjina

Savet Republike Srbije za nacionalne manjine osnovan je 2004. Uredbom Vlade koja je naknadno dva puta menjana i dopunjavana.⁴⁵¹ Njegovo osnivanje bilo je predviđeno Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.⁴⁵² Svrha obrazovanja Saveta za nacionalne manjine je očuvanje, unapređenje i zaštita nacionalnih, etničkih, verskih, jezičkih i kulturnih posebnosti pripadnika nacionalnih manjina.⁴⁵³

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. Razdruživanjem Državne zajednice SCG prestalo je da postoji i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava koje je do tada funkcionisalo na nivou Državne zajednice. Vlada Srbije je potom osnovala Službu za ljudska i manjinska prava⁴⁵⁴ koja je trebalo da preuzme ulogu koju je imalo nekadašnje Ministarstvo, ali i da od nekadašnjeg Ministarstva preuzme potreban broj zaposlenih, prava, obaveze, predmete, opremu, sredstva za rad i arhivu.⁴⁵⁵ Petar Lađević koji je do tada obavljao funkciju sekretara Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine.⁴⁵⁶ Kada je nakon vanrednih parlamentarnih

⁴⁴¹ Ibid., čl. 78.

⁴⁴² Ibid., čl. 77.

⁴⁴³ Ibid., čl. 79.

⁴⁴⁴ Ibid., čl. 80.

⁴⁴⁵ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Sl. list SRJ, br. 11/02 i 57/02

⁴⁴⁶ Ustavna povelja SCG, Supra n. 408.

⁴⁴⁷ BG Centar, Ljudska prava u SCG 2005, Beograd 2006, str. 213.

⁴⁴⁸ Zakon o lokalnoj samoupravi, Supra n. 415., čl. 1.

⁴⁴⁹ Ministarstvo za ljudska i manjinska prava državne zajednice Srbija i Crna Gora, Program zakonodavne reforme u oblasti ljudskih prava – Pregled za Republiku Srbiju, 19.05.2006.

⁴⁵⁰ Ibid., str. 7.

⁴⁵¹ Uredba o obrazovanju Saveta R. Srbije za nacionalne manjine, Sl. glasnik R. Srbije, br. 104/04; Uredba o izmeni i dopuni Uredbe o obrazovanju Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine, Sl. glasnik R. Srbije, br. 117/05; Uredba o izmenama Uredbe o obrazovanju Saveta R. Srbije za nacionalne manjine, Sl. glasnik R. Srbije, br. 49/06.

⁴⁵² Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, Sl. list SRJ, br. 11/02

⁴⁵³ Uredba o obrazovanju Saveta za nacionalne manjine, Supra n. 458., čl. 1.

⁴⁵⁴ Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, Sl. glasnik R. Srbije, br. 55/05 i 71/05–ispravka

⁴⁵⁵ Ibid., čl. 7.

⁴⁵⁶ Vlada R. Srbije, Kadrovska rešenja, 142. sednica Vlade Srbije, 22.06.2006., dostupno na veb sajtu Vlade Srbije: <http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/dokumenti_pregled.php?id=43279> , posećen 18.04.2008.

izbora održanih u maju 2008. konstituisana nova Vlada, posle kraće neizvesnosti i pritiska javnosti, ponovo je оформljeno Ministarstvo za ljudska i manjinska prava na čijem čelu se nalazi ministar Svetozar Čiplić.⁴⁵⁷

Nacionalni saveti nacionalnih manjina Republike Srbije. Zakon o zaštiti manjina predviđa mogućnost da pripadnici nacionalnih manjina osnivaju nacionalne savete radi ostvarivanja svojih prava na samoupravu u oblasti upotrebe jezika i pisma, obrazovanja, informisanja i kulture.⁴⁵⁸

Saveti za međunacionalne odnose. Zakon o lokalnoj samoupravi predviđa da se u nacionalno mešovitim jedinicama lokalne samouprave⁴⁵⁹, osnivaju saveti za međunacionalne odnose, kao samostalna radna tela u čiji sastav ulaze predstavnici srpskog naroda i predstavnici nacionalnih manjina koje čine više od 1% stanovništva date teritorije. Savet je nadležan za razmatranje pitanja ostvarivanja, zaštite i unapređivanja nacionalne ravnopravnosti u skladu sa zakonom i statutom. Ukoliko postoje, nacionalni saveti nacionalnih manjina daju predlog za izbor članova saveta iz redova te nacionalne manjine.

(v) Prosveta – period sukoba i druge teme vezane za pitanja tranzicione pravde u okviru nastavnog plana i programa

U Srbiji nisu usvojeni posebni propisi kojima se predviđaju uvođenje tema sukoba na prostoru bivše Jugoslavije i zločina počinjenih u okviru njih kao i ni u vezi sa periodom režima Slobodana Miloševića.⁴⁶⁰ Ministarstvo prosvete je izbeglo da nam pruži precizne informacije o zastupljenosti ovih tema u nastavnom planu i programu,⁴⁶¹ pa smo stoga pristupili analizi udžbenike koje je Ministarstvo prosvete odobrilo a koji sadrže značajan broj informacija vezanih za predmetne teme. Analiza je ukazala na ispravnost veoma rasporstranjene teze o neadekvatnom prikazu događaja iz nedavne prošlosti. Udžbenici sadrže izrazito jednostran prikaz nedavne prošlosti sa jasnim akcentom na negiranje i relativizaciju zločina koji su se dogodili. Ne postoje zvanični napor da se nove generacije upoznaju sa ulogom Srbije u proteklom rativoma izuzev niza aktivnosti usmerenih u tom pravcu koje su razvile organizacije za ljudska prava poput HOS-a.⁴⁶²

⁴⁵⁷ Bg2, ZES povukao sporni amandman, 02.07.2008., dostupno na veb sajtu Bg2: <http://www.bg2.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=07&dd=02&nav_id=306592>, posećen 18.08.2008.; BLIC, Nova vlada za brži put u Evropu, 08.07.2008.

⁴⁵⁸ Pravilnik o načinu rada skupština elektora za izbor saveta nacionalnih manjina, Sl. list SRJ, br. 41/02, čl. 9.

⁴⁵⁹ Nacionalno mešovitim jedinicama lokalne samouprave, u smislu čl. 98. Zakona o lokalnoj samoupravi, smatraju se jedinice lokalne samouprave u kojima pripadnici jedne nacionalne manjine čine više od 5% od ukupnog broja stanovnika ili svih nacionalnih manjina čine više od 10% od ukupnog broja stanovnika prema poslednjem popisu stanovništva u Republici Srbiji.

⁴⁶⁰ Vidi: *Doneti zakoni i Ostala akta*, dostupno na veb sajtu Narodne Skupštine Srbije: <<http://www.parlament.sr.gov.yu/content/lat/index.asp>>, posećen 27.05.2008. kao i *Propisi*, dostupno na veb sajtu Ministarstva prosvete i sporta Srbije: <<http://www.mps.sr.gov.yu/code/navigate.php?id=473>>, posećen 17.05.2008.

⁴⁶¹ Istraživači YUCOM-a angažovani na IW projektu, Lena Pelić i Milan Antonijević, su uputili zahtev za slobodan pristup informacijama Ministarstvu prosvete R. Srbije u kome su traženi podaci o tome kako i na koji način je u nastavni plan osnovnog i srednjeg obrazovanja uključen period sukoba, političkih represija i teških zločina i povreda međunarodnog prava. Ministarstvo prosvete, je, mimo uobičajene procedure, umesto tražiocu uputilo odgovor kancelariji Poverenika u kome je navelo da takve podatke nema. YUCOM nije dobio nikakvo obaveštenje o tome. Poverenik je uputio Ministarstvu prosvete dopis u kome je zahtevao da dostave tražene podatke i još jednom razmotre podneti zahtev jer smatra da je malo verovatno da Ministarstvo prosvete ne sadrži tražene podatke. Kako u zakonskom roku YUCOM nije dobio odgovor na upućen zahtev, upućena je žalbu Povereniku nakon čega je Ministarstvo dostavilo samo spisak 117 pravilnika kojima je Ministarstvo uredilo nastavni plan ali ne i sadržaj samog nastavnog plana i programa što je bio predmet zahteva.

⁴⁶² HOS, veb sajt HOS-a: <www.helsinki.org.yu>, posećen 04.10.2008.

II Analiza garancija neponovljivosti zločina i identifikacija prepreka

a) Analiza posebnih mera garancija neponovljivosti i identifikacija prepreka

(i) Lustracija

U Srbiji je započeto izvođenje lustracije na više načina – usvajanjem opšteg zakona o lustraciji,⁴⁶³ uvođenjem specifičnih lustracionih odredbi u više različitih zakona⁴⁶⁴ i sprovođenjem niza razrešenja u pravosuđu koja se oslanjaju na postojeće propise.⁴⁶⁵ Sam Zakon o lustraciji predstavlja korektan zakonski osnov, i ako se mogu izdvojiti neki propusti. Kako to primećuje i Beogradski centar za ljudska prava, nije preciziran autoritarni period na koji se zakon odnosi, tako da je njegova primena konfuzno proširena i na sadašnjost i budućnost čime se može izgubiti smisao lustracije kao instrumenta za prevazilaženje autoritarne prošlosti.⁴⁶⁶ Uzimanje datuma usvajanja Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima-a za početak primene otvara problem potrebe razgraničenja perioda nekadašnjeg jednopartijskog sistema i perioda nakon uspostavljanja višepartijskog sistema u okviru koga je postojao još autoritarniji režim.⁴⁶⁷ Nije precizno određen ni karakter prinude, pretnje ucene i drugih oblika nedopuštenih pritisaka koji predstavljaju osnov za isključenje odgovornosti za kršenje ljudskih prava⁴⁶⁸ čime nije naglašeno da bi trebalo uzeti u obzir samo ozbiljne i srazmerne oblike pritiska. Slično tome, neprecizna je i odredba koja predviđa isključenje odgovornosti osobama koje su informacije dale prilikom saslušanja ili zadržavanja u policiju, zatvoru ili pritvoru, jer postoji mogućnost da lice koje se nađe u nekoj od predviđenih situacija sasvim dobrovoljno, na primer radi postizanja nekog ličnog cilja ili koristi, da BIA-i ili drugoj odgovarajućoj službi informacije kojima narušava nečije pravo na privatnost, što ne bi smelo predstavljati osnov za isključenje odgovornosti.⁴⁶⁹ U praksi su se kao problematične izdvojile odredbe ovog zakona kojima se suštinski ne mogu izreći nikakve zamerke. Takva je odredba kojom se propisuje da članovi Komisije za lustraciju iz redova narodnih poslanika moraju biti izabrani u parlament na različitim listama.⁴⁷⁰ Ova sasvim ispravna odredba je usled specifičnih okolnosti izbora koji su prethodili formiranju skupštine izazvala blokadu izbora članova Komisije. Drugi problem su istakli sami članovi komisije, a odnosi se na usklađenost rokova procesa lustracije⁴⁷¹ sa rokovima predviđenim izbornim zakonima.⁴⁷² Najozbiljniji problem u smislu zakonskog okvir predstavlja međutim zavisnost primenljivosti Zakona o lustraciji od usvajanja zakona o otvaranju dosijea tajnih službi do koga nije došlo, kao ni do punog otvaranja dosijea uopšte, a bez toga Komisija objektivno ne bi mogla da obavlja svoj posao.⁴⁷³

Sa druge strane, nekadašnja tzv. „lustraciona odredba“ u Zakonu o sudijama⁴⁷⁴ zasnivala se na veoma neprecizno definisanom tekstu i opisu povreda prava,⁴⁷⁵ dok je Zakon o univerzitetu mnogo precizniji zato što je jasno fokusiran na otklanjanje ili ublažavanje negativnih posledica nastalih dvogodišnjom primenom prethodnog zakona. „Lustraciona odredba“ Zakona o univerzitetu usvojena je posle dugih rasprava u parlamentu u veoma

⁴⁶³ Zakon o lustraciji, *Supra* n. 389.

⁴⁶⁴ Zakon o univerzitetu, *Supra* n. 392.

⁴⁶⁵ Odluka o razrešenju predsednika sudova *Supra* n.381; Odluka o razrešenju predsednika Vrhovnog suda, *Supra* n.381 ; Odluka o razrešenju Republičkog javnog tužioca, *Supra* n. 381.

⁴⁶⁶ BG Centar, 2003, *Supra* n. 396., str. 198.; YUCOM, Bilten br. 2: „Lustracija“, Januar 2004.

⁴⁶⁷ YUCOM, „Lustracija“, *Supra* n. 467.

⁴⁶⁸ Zakon o lustraciji, *Supra* n. 389., čl. 8.

⁴⁶⁹ BG Centar, 2003, *Supra* n. 396., str. 389.

⁴⁷⁰ Zakon o lustraciji, čl. 23., *Supra* n. 388.

⁴⁷¹ *Ibid.*, čl. 15. i 16.

⁴⁷² Zakon o izboru narodnih poslanika u Narodnu skupštinu Republike Srbije, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 35/00, čl. 26.

⁴⁷³ YIHR, Izveštaj br. 10, Program zaštite ljudskih prava, Vladavina prava- put ka demokratskom razvoju
Primena tranzicionih zakona u Srbiji, str. 15-18., Beograd 10.06.2005.

⁴⁷⁴ Zakon o sudijama, *Supra* n. 395., čl. 79a

⁴⁷⁵ BG Centar, 2003, *Supra* n. 396., str. 200.

blagoj i pre svega neobaveznoj formi koja se prema ocenama nekih stručnjaka ne bi mogla ni definisati kao lustracija⁴⁷⁶. Predviđeno je da se lustracija može ali i ne mora sprovesti, i sve to samo u ograničenom vremenskom periodu. Ovakvim rešenjem otklonjene su gotovo sve zamerke upućene ovoj odredbi iznete tokom skupštinske rasprave. Njime su takođe prećutno amnestirani rektori, dekani, upravni odbori koji su dozvolili ili organizovali prisustvo policije i primenu represije nad studentima i profesorima.⁴⁷⁷ Sa druge strane, primena zakona je izazvala mnoge nedoumice i prema izveštavanju medija otvorio rasprave da li su cenu lustracije na univerzitetu platili samo pogrešni ljudi.⁴⁷⁸ Razrešenja u pravosuđu koja su u javnosti smatrana lustracijom nisu se zasnivala na definisanom zakonskom okviru što evidentno predstavlja značajan propust.

Često je kao najveći problem u odnosu na implementaciju Zakona o lustraciji predstavljen nedostatak sredstava i nedovoljan budžet.⁴⁷⁹ Ovaj problem bi imao mali ili nikakav značaj na preostale vidove lustracije primenjene u Srbiji budući da oni nisu zahtevali značajnija sredstva za implementaciju. Evidentno je da su za rad Komisije izdvojena veoma mala novčana sredstva⁴⁸⁰, ali ako se uzme u obzir da sve članove Komisije, izuzev istaknutih pravnih stručnjaka predstavljaju lica koja već primaju platu u državnim organima te nemaju pravo da primaju i platu za svoje angažovanje u Komisiji već imaju pravo samo na nadoknade određenih troškova što bi se moglo pokriti i iz postojećeg budžeta. Nejasno je međutim i zašto se svake godine izdvajaju sredstva iz budžeta za rad Komisije koja već godinama ne funkcioniše. Takođe je teško naći opravdanje zašto država nije obezbedila prostorije za rad Komisije, ako se uzme u obzir recimo činjenica da se u posedu Republike Srbije danas nalazi veliki broj neiskorišćenih prostorija koje su pripadale nekadašnjim saveznim institucijama, odnosno institucijama Državne zajednice SCG.⁴⁸¹

Jasan problem predstavlja i izostanak izbora članova Komisije iz reda narodnih poslanika čime se na nedvosmislen način demonstrira nedostatak političke volje za primenu zakona. Još prilikom njegovog usvajanja bilo je jasno polarisane partije koje su podržavale sprovođenje procesa lustracije i one koje su se ovom procesu suprotstavljale. Nakon izbora krajem 2003.⁴⁸² većinu u parlamentu dobile su partije koje nisu podržale usvajanje zakona u prethodnom sazivu parlamenta i koje su u svojim javnim izjavama zagovarale odustanak od sprovođenja ovog procesa.⁴⁸³ Što se same Komisije tiče i ako nije imala realnih prepreka, sastajala se sveg tri puta, od čega su dva sastanka predstavljale konstitutivne sednice.⁴⁸⁴ Nije sproveden ni jedan prethodni postupak uprkos mnogobrojnim predsedničkim, parlamentarnim i drugim izborima koji su u međuvremenu održavani, a za neprimenjivanje zakona od strane organa, organizacija i same Komisije nisu predviđene nikakve sankcije, čime se kako primećuje YUCOM-a umanjuje kako autoritet ovog, tako i autoritet zakona uopšte.⁴⁸⁵ Unutar Komisije su samo njena 2 člana zagovarala potrebu da se sprovede prethodni postupak lustracije. Razrešenja u pravosuđu, i ako više nego opravdana doprinela su posredno kompromitovanju ideje lustracije zbog svoje neuređene prirode.⁴⁸⁶

⁴⁷⁶ VREME, S. Ast, Interju - Prof. dr Vladimir Vodinelić: Neverovatna lakoća zaborava, br. 591., 02.05.2002.

⁴⁷⁷ Ibid.

⁴⁷⁸ DANAS, Z. Miladinović, Lustracija kao "naša posla", 17.07.2003., str.

⁴⁷⁹ DANAS, Budući poslanici proći će lustracionu proveru, 27.11.2003.

⁴⁸⁰ Zakon o budžetu R. Srbije za 2004., *Sl. glasnik R. Srbije* br.127/04, 2005. *Sl. glasnik R. Srbije* br.66/05, 2006. *Sl. glasnik R. Srbije* br. 106/05, 2007. *Sl. glasnik R. Srbije* br.58/07 i 2008., *Sl. glasnik R. Srbije* br.123/07

⁴⁸¹ GLAS JAVNOSTI, S. Jovičić, Zajednica SCG smeštena u 150.000 kvadrata, 05.01.2004., str.; POLITIKA, Kakav je to potencijal - "Palata Federacije" / "Palata Srbije" na Novom Beogradu, 06.10.2007.

⁴⁸² RIK, Izveštaj o rezultatima izbora za narodne poslanike u Narodnoj skupštini R. Srbije održanih 28. decembra 2003. godine, *Sl. glasnik R. Srbije* br. 131/03.

⁴⁸³ DSS, SRS, SPS i SNS, Vidi: DANAS, Vesna RAKIĆ-VODINELIĆ: Čudi me da je to prioritet SRS i DSS, 04.02.2004.

⁴⁸⁴ DANAS, Budući poslanici proći će lustracionu proveru, 27.11.2003.

⁴⁸⁵ YUCOM, „Lustracija“, Supra n. 467.

⁴⁸⁶ HERETICUS, V. Rakić-Vodinelić, Neuspešan pokušaj lustracije Supra n. 383.

Treba međutim uzeti u obzir i činjenicu da su ovim postupkom postignuti minimalni uslovi za funkcionisanje sudova u periodu neposredno nakon pada Miloševićevog režima. Sprovođenja lustracionih odredaba iz posebnih zakona imala su veoma ograničen domet koji nije odigralo značajnu ulogu ukupnom procesu tranzicione pravde, odnosno pružanja garancije neponovljivosti zločina.

(ii) Veting

Sa strane države nije učinjen ni jedan ozbiljan korak u pravcu omogućavanja sprovođenja procesa temeljene provere, odnosno vetinga. Nije usvojen adekvatan zakonski okvir, nisu pružena sredstva niti demonstrirana na bilo koji način politička volja za sprovođenje ovog procesa. Pokrenute inicijative i postignuti rezultati predstavljaju izolovane slučajeve i demonstraciju volje civilnog društva da sprovodi procese tranzicione pravde. Spremnost da odgovore na ovakve inicijative organizacija civilnog društva i pritiska javnosti državne institucije pokazale su samo u slučaju kada su se pritisku pridružila i institucija međunarodne zajednice. Nedostatak angažovanosti države na normativnom uređenju ove oblasti bi bio opravdan da je Zakon o lustraciji zaživeo u praksi. Naime, u tom slučaju bi se moglo reći da se država opredelila za jedan konkretan model, procenila da je njegova primena dovoljna i slično. U situaciji u kojoj usvojeni zakon ne funkcioniše, dok sa druge strane građansko društvo svojim angažovanjem nameće drugačiji model pristupa ovom problemu, očekivano bi bilo da država reaguje, iskoristi impuls koji dolazi iz civilnog sektora, eventualno otvori dijalog radi pronalaženja najadekvatnijeg najfunkcionalnijeg rešenja i pokuša da faktičku situaciju pravno uredi.

b) Analiza opštih mera garancija neponovljivosti i identifikacija prepreka

(i) Analiza institucije ombudsmana u Srbiji

I ako se država još 2002. obavezala da će u roku od godinu dana od pristupanja Savetu Evrope obrazovati instituciju ombudsmana, proces osnivanja je tekao veoma sporo i čini se sa dosta poteškoća koje jedva da su i danas prevaziđene. Vidimo da je i nakon donošenja zakona, koji su, čini se, usvajani obrnutim redom, proces uspostavljanja institucije tekao veoma sporo. Na nedostatak jasne strategije za uvođenje institucije ombudsmana ukazuje činjenica da su do 2007. ombudsmani na sva tri nivoa imali različite nazive, da bi se uvođenjem novog Zakona o lokalnoj samoupravi izjednačili nazivi republičkog i lokalnog ombudsmana (zaštitnik građana), dok je pokrajinski zadržao naziv ombudsman.⁴⁸⁷

Kada je lokalni zaštitnik građana u pitanju, problem predstavlja činjenica da zakon ne obavezuje jedinice lokalne samouprave da uvedu instituciju ombudsmana.⁴⁸⁸ Sledeći, čini se mnogo ozbiljniji, problem predstavlja odredba novog Zakona o lokalnoj samoupravi koja sužava nadležnost lokalnog ombudsmana da interveniše samo u slučaju povreda lokalnih propisa čime uloga ovih organa može biti značajno sužena.⁴⁸⁹ Time ova institucija postaje veoma malo značajna kao mera garancije neponovljivosti.

Kada je u pitanju pokrajinski ombudsman, njegov izbor a zatim i ostvarivanje uslova za rad su premašili zakonom propisane rokove. Pokrajinski ombudsman u javnosti izražava nezadovoljstvo sredstvima predviđenim dosadašnjim budžetom⁴⁹⁰, što imajući u vidu veoma ambiciozne i napredne programe ovog organa⁴⁹¹ čini se odgovara istini, ali ako uzmemo u obzir budžetski okvir u kome ovaj organ funkcioniše, uočljivo je i da su mogućnosti same

⁴⁸⁷ Izveštaj pokrajinskog ombudsmana za 2006., str. 10, Izveštaji pokrajinskog ombudsmana, Autonomna Pokrajina Vojvodina, Ombudsman, Zvanična prezentacija, dostupno na veb stranici Ombudsmana AP Vojvodina: < <http://www.ombudsmanapv.org/dokumenti.html> >, posećen 22.04.2008.

⁴⁸⁸ Zakon o lokalnoj samoupravi, *Supra* n. 415.

⁴⁸⁹ *Ibid.*

⁴⁹⁰ DANAS, A. Roknić, *Izbor ombudsmana na sledećoj sednici parlamenta*, 07.06.2007

⁴⁹¹ Izveštaji pokrajinskog ombudsmana, *Supra* n. 488.

pokrajine ograničene. Naime budžet pokrajinskog ombudsmana za 2008. odgovara polovini budžeta kojim raspolaže Izvršno veće Vojvodine za isti period.⁴⁹² Zabrinjavajuća je međutim činjenica, na koju i sam pokrajinski ombudsman često skreće pažnju u javnosti, da ni Statut Vojvodine⁴⁹³ niti Poslovnik Skupštine Vojvodine⁴⁹⁴ još uvek nisu dopunjeni odredbama koje se odnose na funkcionisanje pokrajinskog ombudsmana.⁴⁹⁵

Najozbiljniji problemi prilikom uspostavljanja institucije ombudsmana bili su vidljivi pri formiranju republičkog ombudsmana. Kao i pokrajinski, i njegov izbor i uspostavljanje kancelarije odigrali su se izvan zakonom propisanih rokova. Postupak imenovanja republičkog ombudsmana imao je značajne nedostatke.⁴⁹⁶ Predložen je samo jedan kandidat, nije bilo konsultovanja stručne javnosti.⁴⁹⁷ Nakon oštre reakcije nevladinih organizacija za ljudska prava, izbor istog kandidata je praktično samo odložen za godinu dana, a zatim ponovljen na isti način.⁴⁹⁸ Kako Venecijanska komisija primećuje, veliki propust Ustavnog rešenja koje se odnosi na instituciju Zaštitnika građana, predstavlja nedovoljan stepen njegove nezavisnosti u odnosu na Narodnu skupštinu.⁴⁹⁹ Republički zakon ne sadrži odredbe, koje sadrži pokrajinski, o tome da određeni broj zamenika treba da se bira iz redova nacionalnih manjina i manje zastupljenog pola.⁵⁰⁰ Zaštitnik građana nema mogućnost kontrole Skupštine, predsednika Republike, Vlade, Ustavnog suda, sudova i javnih tužilaštava čime je njegova mogućnost delovanja u pravcu zaštite ljudskih prava i sloboda, moglo bi se zaključiti, minimalizovana. Zakon takođe ozbiljno umanjuje mogućnost republičkog zaštitnika građana da ima uvid u sve potrebne podatke i dokumentaciju organa uprave, budući da njima ostavlja mogućnost da odbiju njegov zahtev za uvid u tajne podatke ukoliko je takav zahtev „u suprotnosti sa zakonom“.⁵⁰¹ Zaštitnik građana može pristupiti zaštiti prava samo ukoliko su iscrpljena sva druga zakonska sredstva, uz ostavljenu mogućnost da smo u izuzetnim slučajevima, prema oceni zaštitnika građana, ispunjenje ovog uslova može izostati.⁵⁰² Republički, kao ni pokrajinski zakon, ne predviđa zaštitu podnosioca predstavke od eventualne kasnije institucionalne odmazde zbog iniciranja postupka.⁵⁰³

Veoma pozitivna je odredba da pravo obraćanja zaštitniku građana imaju kako domaći tako i strani državljani i pravna lica, ukoliko se zaštita traži u odnosu na organe Republike Srbije.⁵⁰⁴

Međutim, vremensko ograničenje na povrede koje su nastupile nakon stupanja na snagu ovog zakona⁵⁰⁵ eliminiše mogućnost angažovanja ovog organa na pitanjima teških povreda ljudskih prava učinjenih u prošlosti. Na kraju treba napomenuti da izmene i dopune Zakona iz 2007. predstavljaju značajno poboljšanje. Za donošenje svih značajnih odluka predviđenih ovim zakonom propisano je da se donose većinom glasova svih narodnih poslanika,

⁴⁹² Odluka o budžetu AP Vojvodine za 2008, Sl. list AP Vojvodine, br. 03/08

⁴⁹³ Statut AP Vojvodine, Sl. list AP Vojvodine, br. 17/91

⁴⁹⁴ Poslovnik Skupštine AP Vojvodine, Sl. list AP Vojvodine, br. 23/2002, 30/2004 i 4/2008

⁴⁹⁵ DANAS, Izbor ombudsmana, Supra, n. 491.

⁴⁹⁶ Grupa NVO, Urušavanje kredibiliteta institucije Zaštitnika građana, 04.04.2006., dostupno na veb sajtu Beogradskog centra za ljudska prava: <<http://www.bgcentar.org.yu/index.php?p=130&search=ombudsmana&nid=125>>, posećen 24.04.2008.

⁴⁹⁷ Skupština Srbije, aktivnosti, 6. sednica odbora za ustavna pitanja

⁴⁹⁸ Skupština Srbije, aktivnosti, Druga sednica Odbora za ustavna pitanja

⁴⁹⁹ Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), Mišljenje o Ustavu Srbije usvojeno od strane Komisije na 70. plenarnoj sednici, 17.-18. mart 2007. par. 58., str. 13.

⁵⁰⁰ Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, Supra n. 419., čl. 6

⁵⁰¹ Zakon o zaštitniku, Supra n. 422., čl. 21.; YIHR, Izveštaj o primeni tranzicionih zakona, 2006, Beograd

⁵⁰² Zakon o zaštitniku, Supra n. 422., čl. 25.; YIHR, Izveštaj 2006, Supra n. 502.

⁵⁰³ YIHR, Izveštaj 2006, Supra n. 502.

⁵⁰⁴ Zakon o zaštitniku, Supra n. 422, čl. 1

⁵⁰⁵ Ibid., čl. 43.

zamenici zaštitnika građana su dobili imunitet jednak onom koji uživa sam zaštitnik; dok je zaštitnik građana dobio pravo predlaganja zakona iz svoje nadležnosti.⁵⁰⁶

(ii) Analiza institucije Ustavnog Suda, Ustavne žalbe i identifikacija prepreka

Novim Ustavom Srbije, Ustavni sud je postavljen kao jedna jaka i uticajna institucija sa, kako je ocenila Venecijanska komisija, uravnoteženim sastavom.⁵⁰⁷ Uvođenje u pravni sistem Srbije ustavne žalbe uz mogućnost pojedinca da izjavi ovu žalbu za povrede ljudskih prava je svakako veoma pozitivno.⁵⁰⁸ Međutim, iskustvo nekadašnje ustavne žalbe koja je postojala saveznom nivou, odnosno nivou državne zajednice, kao i niz problema koji prate osnivanje ove institucije u Srbiji, nalažu da se sa dodatnom pažnjom prati dalji razvoj ovog specifičnog pravnog leka za zaštitu ljudskih prava. Sam zakonski okvir koji je ponuđen generalno ostavlja mogućnost ustavnoj žalbi da postane delotvoran pravni lek. Kada je obim prava koji obuhvata u pitanju, donekle je nejasno zašto je u Ustavu navedeno da se ustavna žalba može podneti u slučaju povreda ili uskraćivanja ljudskih ili manjinskih prava i sloboda zajamčenih Ustavom,⁵⁰⁹ ali se ne pominju i ona koja su garantovana međunarodnim pravom. Ustavnu žalbu nije moguće podneti za povrede ljudskih prava opštim aktima, te je u tom slučaju jedina mogućnost pokretanje inicijative za zaštitu zakonitosti koju Ustavni sud nije obavezan da prihvati.⁵¹⁰ Od toga da li će ustavna žalba u praksi postati delotvoran pravni lek zavisi i da li će ona, kako je inicijalno zamišljeno predstavljati svojevrсни „filter“ za predstavke koje se podnose Evropskom sudu za ljudska prava.⁵¹¹ Istovremeno, nedelotvoran ili spor Ustavni sud može predstavljati i prepreku za kontrolu ustavnosti i zakonitosti što je ujedno njegova osnovna funkcija.⁵¹² Venecijanska komisija takođe upozorava da pravo Narodne Skupštine da odlučuje o prestanku dužnosti sudije Ustavnog suda čak i u veoma ograničenim slučajevima može biti problematično i odredbe o tome bi trebalo da budu preciznije definisane da bi se otklonila svaka opasnost od eventualnog ugrožavanja nezavisnosti sudstva.⁵¹³

(iii) Analiza zaštite prava manjina

Već iz samog uvida u normativni okvir ove oblasti stiče se utisak da država ne pridaje dovoljno pažnje pitanju nacionalnih manjina. Ovo je utoliko teže što je Srbija nedavno izašla iz perioda ratova i vladavine režima koji je svoju politiku zasnivao na nacionalizmu, međunacionalnoj netrpeljivosti i ksenofobiji. Činjenica da uprkos tome, sa jedne strane još uvek nema kodifikovanih normi koje se odnose na zaštitu manjina, da zakon o diskriminaciji još uvek nije usvojen, dok se sa druge strane, u okviru drugih zakona usvajaju problematična normativn rešenja poput Zakona o crkvama i verskim zajednicama, koja samo produbljuju problem.⁵¹⁴

Nakon razdvajanja Srbije i Crne Gore državno telo za zaštitu nacionalnih manjina nije se zadržalo na nivou ministarstva. Danas je u Srbiji ponovo uspostavljeno ministarstvo za ljudska i manjinska prava ali je njegovo postojanje bilo rezultat velikih pritisa pre svega manjinskih političkih stranaka i civilnog društva.⁵¹⁵ Izostanak rezultata u ovoj oblasti najbolje ilustruje primer Programa zakonodavne reforme u oblasti ljudskih prava za Republiku Srbiju iz 2006. koji je precizno detektovao normativne propuste u oblasti zaštite manjinskih prava a od kojih do danas gotovo ni jedan nije otklonjen.

⁵⁰⁶ Ibid.

⁵⁰⁷ Mišljenje Venecijanske Komisije, Supra n. 500., par. 80. i 83., str. 17. i 18.

⁵⁰⁸ Vidi: Mišljenje Venecijanske Komisije, Supra n. 500., par. 82., str. 18.

⁵⁰⁹ Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 170.

⁵¹⁰ Ibid., čl. 168., BG Centar, Ljudska prava 2006, Supra n. 435., str. 37.

⁵¹¹ Evropska konvencija, Supra n.282., čl. 35. predviđa da Sud može uzeti predmet u postupak tek kada se iscrpu svi unutrašnji pravni lekovi.

⁵¹² TANJUG, Za petnaest dana, Supra, n. 430.

⁵¹³ Ustav Srbije 2006, Supra n. 40., čl. 174.; Mišljenje Venecijanske Komisije, Supra n. 500., p. 84., str. 18.

⁵¹⁴ Zakon o crkvama i verskim zajednicama, Sl. glasnik R. Srbije br. 36/06

⁵¹⁵ DANAS, Ministarstvo za manjinska prava ipak u novoj uladi, 03.07.2008.

I Pravo na istinu

- a) Veoma rano je shvaćeno i još uvek postoji izražena svest o tome da suđenja za ratne zločine, i ako nesporno veoma značajna, nisu dovoljna kada je ostvarivanje prava na istinu u pitanju. Ograničenja koja nalaže rigidni sudski postupak ne predstavljaju adekvatnu platformu za žrtve i ne pružaju adekvatne informacije o zločinima počinjenim u nedavnoj prošlosti društvu kao celini. U svetlu dosadašnjeg razvoja procesa tranzicione pravde u zemlji ali i regionu, čini se da je komisija za istinu, kao komplementarni mehanizam suđenjima već veoma dugo figurira, ali do sada se ovom problemu nije pristupilo na dovoljno sistematski i istrajan način. Takođe, kompleksnost sukoba i situacije gde su žrtve, svedoci, počinioци, razmešteni na različitim mestima i državama u regionu ne dozvoljava da se ovom problemu priđe nacionalno već se regionalni pristup nameće kao jedina mogućnost.
- b) Da bi se ostvarilo pravo na istinu potrebno je da se osim glasa žrtava javnosti pruže i informacije koje poseduje država i njene institucije. U tom smislu, vidimo da je neophodno da se otvore i na adekvatan način učine dostupni javnosti dosije i arhivi ali i da se obezbedi njihova sigurnost.
- c) Budući da je Srbija jedina država na svetu koja je pred MSP-om osuđena za nepoštovanje Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, kao i da se u javnosti vodila veoma oštra debata koja je ostavila otvoreno pitanje značaja skrivenih zapisnika VSO-a – nameće se zaključak da država dužuje svojim građanima jasan odgovor na ovo pitanje koji se može dati samo otvaranjem i objavljivanjem sadržaja ovih dokumenata.
- d) Takođe, kao značajna i veoma delotvorna izdvaja se institucija Poverenika za slobodan pristup informacijama od javnog značaja ali je neophodno i njeno dalje osnaživanje.

II Pravo na pravdu

Kako u Srbiji tako i u regionu, ostvarivanje prava žrtava na pravdu je najvidljivije. Napredak u ovoj oblasti je direktna posledica snažnog angažovanja međunarodne zajednice kako uspostavljanjem ad hoc suda tako i pružanjem snažne podrške u izgradnji nacionalnih kapaciteta za procesuiranje ratnih zločina. U ovoj oblasti postoji najkvalitetniji normativni okvir razvijen po uzoru na međunarodne standarde. Uspostavljene su i funkcionalne institucije, bar na nivou pravosuđa. Ove institucije, i ako i dalje nemaju potpuno zadovoljavajuća sredstva i resurse na raspolaganju, u odnosu na nivo opremljenosti drugih zvaničnih institucija ipak raspolazu značajnim sredstvima, kako onim koja su obezbeđena iz državnog budžeta, tako i mnogobrojnim stranim donacijama.

- a) Ono što prvenstveno nedostaje u ovoj oblasti jeste izgradnja što potpunije nezavisnosti pravosudnih institucija. Jasan uticaj države vidi se kroz sistematsko prikrivanje veze između države, oružanih formacija i izvršenih zločina koje se provlači kroz postupke koji se odvijaju pred ovim institucijama. Stavljanje tužilaštva pod kontrolu izvršne vlasti ne govori u prilog postojanju volje da uspostavi nezavisni pravosudni sistem. Na osnovu rezultata istraživanja

može se izvući veoma jasan zaključak da su društveni uticaji i javni pritisci na pravosuđe veoma snažni kao i da država i društvo ne preduzimaju delotvorne mere da to spreče. U potpunosti izostaju pokušaji države da postavi mehanizme za suzbijanje ovog problema. Pravosuđe koje procesuirá isključivo direktne izvršioce zločina, ne pokreće istrage protiv viših komandnih nivoa i izbegava dokaze koji povezuju državne institucije sa zločinima, odnosno ukazuju na sistemsku povezanost države sa njima ne može doprineti na stvaran način suzbijanju nekažnjivosti. Ono ne može dovesti do utvrđivanja pune istine i do postizanje pravde za žrtve. Domaće institucije, još manjoj meri nego MKSJ vode računa o značaju koji ovi procesi imaju za žrtve. Izraženo je aktivno angažovanje organizacija civilnog društva u ovoj oblasti čime se ublažava nedostatak državne akcije. Potrebno je dakle osnaživanje samostalnosti pravosudnih institucija, ali pre svega organa gonjenja da bi se u okviru njihove delatnosti postigao iskorak ka otvaranju najosetljivijih pitanja koja se dotiču dosadašnje tabu teme u domaćem pravosuđu – pitanje srednjih i viših kreatora zločina, naredbodavaca, i najzad uloge države i njenih institucija.

- b) Drugi bitan zaključak odnosi se na dinamiku procesuiranja ratnih zločina na domaćem nivou. Jasno je da su se u početku, kada su se po prvi put susreli sa ovako specifičnim procesima i izazovima koje oni nose, oni odvijali sporo. Međutim, čini se da bi se u ovom trenutku trebalo potražiti rešenje koje bi, u skladu sa raspoloživim resursima i kapacitetima, dovelo do veće dinamike procesuiranja.
- c) Neodvojivo od prethodnog pitanje je pitanje bezbednosti kako zaposlenih u institucijama koje se bave procesuiranjem ratnih zločina tako i svedoka. Čini se da se ovaj problem može rešiti samo odlučnim i sveobuhvatnim merama koje bi uključile, kako klasične vidove zaštite, tako i niz preventivnih mera koje bi se pre svega odnosile na medije i kriminalizovanje govora mržnje.
- d) Konačno, vidimo da je potrebno preduzeti korake u pravcu poboljšanja položaj oštećenog i ojačanja njegove uloga u postouku.

III Pravo na reparacije

- a) Da bi uopšte bilo govora o istinski kvalitetnom pristupu pitanju pružanja reparacija država bi trebalo da se jasno odredi prema počinjenim zločinima, a takvo određenje bi svakako trebalo biti zasnovano na čvrstom i jasnom, širokom prihvatanju utvrđenih činjenica. Ovde opet vidimo potrebu za mehanizmom putem koga bi se na sistematičan način došlo do činjenica koje bi predstavljale zdrav osnov za izgradnju novog odnosa države i društva prema prošlosti.
- b) Paralelno sa tim, trebalo bi težiti ka stvaranju memorijala žrtvama ratova na prostoru bivše Jugoslavije kao i memorijala, spomenika i drugih vidova nematerijalnih reparacija žrtvama genocida u Srebrenici za čije je nesprečavanje i nekažnjavanje Srbija osuđena pred MSP-om. Pružanje ovih reparacija država duguje žrtvama genocida ali i svojim građanima.
- c) Konačno, da bi se omogućilo postizanje materijalnih reparacija u praksi u pojedinačnim slučajevima trebalo bi modifikovanjem domaćeg pravnog sistema težiti ka doprinošenju što većoj efikasnosti ovih procesa i njihovoj najširoj primeni.

IV Garancije neponovljivosti zločina

Stepen u kome su jedna država i jedno društvo u tranziciji uspeli da ostvare, odnosno uspostave garancije neponovljivosti zločina govori upravo o tome koliko je sam proces tranzicione pravde odmakao i koliko je uspešan. Naime, da bi društvo bilo svesno da je potrebno da žrtvama pruži ovakve garancije, kao i da sazna na koji način bi one trebalo da budu ostvarene, pretpostavka je da su ostali elementi tranzicione pravde ostvareni.

Prema tome, nedostaci u ovoj oblasti ukazuju na nedostatke u prethodnim fazama procesa. Čini se da putem ostvarivanja prava na pravdu, koje je evidentno najnaprednije u procesu suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji nije ostvareno dovoljno osvetljena i utvrđena konkretnih činjenica. Bez jasno definisane istine, bez svesti u društvu i u političkoj eliti ne može doći ni do jasnih reformi institucija putem procesa lustracije ili vetinga.

- a) Da bi država bila spremna da pruži garancije neponovljivosti ona mora, pre svega, da na jasan način izgradi svoj odnos prema prošlosti, što nas ponovo vraća na mehanizam za utvrđivanje i kazivanje istine koji je preko potreban.
- b) Garancije neponovljivosti zločina usmerene su pre svega prema novim generacijama i u tom smislu bi trebalo njima posvetiti veliku pažnju. Problem koji je ovde jasno izolovan je pitanje udžbenika istorije, ali je jasno da to predstavlja samo jedan u nizu mnogobrojnih aspekata koji utiču na ovu populaciju i u kojima su neophodne adekvatne intervencije.
- c) Takođe, uz usmeravanje energije u procesu pružanja garancija neponovljivosti zločina prema mladima, ne sme izostati ni proces pružanja adekvatnog sistema zaštite koji sa sobom nosi i izgradnju jedne naprednije kulture zaštite ljudskih prava. U tom smislu trebalo bi osnaživati nezavisne institucije u zemlji i postojeće mehanizme za zaštitu ljudskih prava. Velika podrška koja je došla od strane društva i civilnog sektora u pravcu osnaživanja Poverenika za slobodan pristup informacijama od javnog značaja, i snažna i pozitivna uloga koju je ova institucija dobila u sistemu zaštite ljudskih prava i procesu tranzicione pravde u zemlji pokazuju savršen model za dalje razvijanje sistema zaštite.

I Organizacijama civilnog društva

- a) Da se angažuju na zagovaranju osnivanja REKOM-a i da razvijaju svoje kapacitete i strategije za zagovaranje kao i za konstruktivno učešće u kreiranju REKOM-a. Jačenje spostevnih kapaciteta je neophodno i radi mogućnosti da na snažniji i kvalitetniji način utiče na kreiranje državne politike u oblasit zaštite ljudskih prava generalno.
- b) Da zagovaraju punu dostupnost dokumenata, arhiva, otvaranje dosijea, njihovu kvalitetnu klasifikaciju i uređenje kao i otkrivanje sadržine spornih zapisnika sa satanaka VSO-a. Istovremeno je neophodno i da zagovaraju i njihovo obezbeđenje i sprečavanje daljeg uništavanja i falsifikovanja.
- d) Da zagovaraju da REKOM bude obavezna da ponudi program pružanja reparacija žrtvama teških zločina prema međunarodnom pravu.
- e) Da zagovaraju uvođenja memorijala, dana sećanja i drugih oblika nematerijalnih reparacija.
- f) Da zagovaraju što adekvatnije rešenja za punu bezbednost i dostupnost arhiva MKSJ, odnosno njihovih kopija, zemljama u regionu.
- g) Da prate procese usvajanja, izmena i primene zakona relevantnih za proces suzbijanja nekažnjivosti.
- h) Da zagovaraju povećanja dinamike procesuiranja ratnih zločina pred domaćim pravosuđem kao i pridavanje veće pažnje specifičnosti ovih predmeta u smislu otkrivanja komandnih i organizacionih mreža u okviru koji su zločini planirani, organizovani, izvršeni i prikrivani, kao i dosledno procesuiranje lica svih nivoa odgovornosti.
- i) Da zagovaraju obezbeđenja veće sigurnosti žrtava, svedoka, predstavnika pravosuđa, organizacija za zaštitu ljudskih prava i drugih lica uključenih u procese procesuiranja ratnih zločina i utvrđivanja i otkrivanja činjenica, i doslednu primenu međunarodnih dokumenata o braniocima ljudskih prava.
- j) Da zagovaraju punu saradnje sa MKSJ-om i hapšenje i izručenje preostalih optuženika.
- k) Da istraže stepen informisanosti mladih o teškim zločinima prema međunarodnom pravu počinjenih u nedavnoj prošlosti i događajima vezanim za njih. U skladu sa tim saznanjima da zagovaraju reformu celokupnog obrazovnih sistema.
- l) Da zagovaraju vraćanje poverenja svih građana u zvanične institucije i stvaranje garancija neponovljivosti zločina različitih metodama među kojima je i izrada analitičkog preseka lica koja su bila na ključnim pozicijama u društvu u periodu sukoba.

II Državnim organima u Srbiji

- a) Da pokrenu parlamentarnu debatu i razmotre uslove za formiranje REKOM-a i time doprinesu kreiranju jasnog odnosa prema zločinima počinjenim u prošlosti i omoguće početak uspostavljanja stabilnog mira i demokratske vladavine prava u zemlji i regionu.
- b) Da omoguće punu dostupnost dokumenata i arhiva, otvaranje dosijea kao i otkrivanje sadržine spornih zapisnika sa satanaka VSO-a i time povrate poverenje svih građana u zvanične institucije.
- c) Da spreče dalje uništavanje i falsifikovanje arhiva i da obezbede njihovo uređenje, klasifikaciju i obezbeđenje.
- d) Da usvoje pravni okvir koji bi omogućio adekvatno pružanje reparacija žrtvama teških zločina prema međunarodnom pravu.
- e) Da uspostave memorijale, dane sećanja i pruže druge oblike nematerijalnih reparacija žrtvama zločina počinjenih tokom '90-ih.
- f) Da jačaju samostalnost i nezavisnost pravosudnih institucija kao i nezavisnih mehanizama za zaštitu ljudskih i manjinskih prava.
- g) Da stvore uslove za veću sigurnost žrtava, svedoka, predstavnika pravosuđa, organizacija za zaštitu ljudskih prava i drugih lica uključenih u procese procesuiranja ratnih zločina i utvrđivanja i otkrivanja činjenica i da dosledno primenjuju međunarodne dokumente o braniocima ljudskih prava
- i) Da ostvare punu saradnje sa MKSJ i uhapse i izručenje preostale optuženike.
- j) Da se zalaže za širu informisanost mladih o teškim zločinima prema međunarodnom pravu počinjenih u nedavnoj prošlosti, njihovom jasnom određenju prema njima i razvijanju svesti i sistema vrednosti zasnovanog na univerzalnom poštovanju demokratske vladavine prava i ljudskih prava, te da u skladu sa tim sprovedu reformu obrazovnog sistema.
- k) Da se zalažu za vraćanje poverenja svih građana u zvanične institucije

III Međunarodnoj zajednici

- a) Da podrži inicijativu za osnivanje REKOM-a i time doprinese kreiranju jasnog odnosa Srbije i drugih država u regionu prema zločinima počinjenim u prošlosti i omoguće početak uspostavljanja stabilnog mira i demokratske vladavine prava.
- b) Da podrži napore organizacija civilnog društva u cilju ostvarivanja pune dostupnosti dokumenata i arhiva, otvaranja dosijea; zagovaranju sprečavanja daljeg uništavanja i falsifikovanja arhiva i njihovog uređenja, klasifikacije i obezbeđenja; zagovaranju usvajanja pravnog okvira koji bi omogućio adekvatno pružanje reparacija žrtvama teških zločina prema međunarodnom pravu; zagovaranju uspostavljanja memorijala, dana sećanja i pružanja drugih oblika nematerijalnih reparacija žrtvama; zagovaranja jačanja samostalnosti i nezavisnosti pravosudnih institucija kao i nezavisnih mehanizama za zaštitu ljudskih i manjinskih prava; postizanja većeg stepena sigurnosti žrtava, svedoka, predstavnika pravosuđa, organizacija za zaštitu ljudskih prava i drugih lica uključenih u procese procesuiranja ratnih zločina i utvrđivanja i otkrivanja činjenica kao i primene međunarodnih dokumenata o braniocima ljudskih prava.
- c) Da insistira na punoj saradnji Srbije sa MKSJ-om i uhapšenju i izručenju preostalih optuženika.
- d) Da podrži organizacije civilnog društva u zagovaranju postizanja šire informisanosti mladih o teškim zločinima prema međunarodnom pravu počinjenih u nedavnoj prošlosti, njihovom jasnom određenju prema njima i razvijanju svesti i sistema vrednosti zasnovanog na univerzalnom poštovanju demokratske vladavine prava i ljudskih prava, i sprovođenja reforme obrazovnog sistema u skladu sa tim.
- e) Da podrži organizacije civilnog društva u nastojanjima da vrate poverenje svih građana u zvanične institucije

Skraćenice

ATS - Statutom o deliktima stranaca [The Alien Torts Statute]

BIA – Bezbednosno informativna agencija

BiH – Bosna i Hercegovina

CESID - Centra za slobodne izbore i demokratiju

DNK - Dezoksiribonukleinska kiselina

DOS - Demokratska opozicija Srbije

DS – Demokratska stranka

DSS – Demokratska stranka Srbije

EU – Evropska Unija

EZ – Evropska Zajednica

FHP – Fond za humanitarno pravo

GSS – Građanski savez Srbije

HOS – Helsinški komitet za ljudska prava u Srbiji

HRW – Human Rights Watch

IAN - Međunarodna mreža pomoći [International Aid Network]

ICMP - Međunarodna komisija za nestala lica [International Commission on Missing Persons]

ICNL - Međunarodni centar za neprofitno pravo [International Center for Not-for-Profit Law]

ICTJ – Međunarodni institut za pravdu u tranziciji [The International Center for Transitional Justice]

IDC – Istraživačko-dokumentacioni centar

IW - Impunity Watch

JNA - Jugoslovenska narodna armija

JSO – Jedinica za specijalne operacije

KOS - Kontra-obaveštajna služba

KZS – Krivični zakonik Srbije

LDP – Ljeralno demokratska partija

MKCK – Međunarodni komitet Crvenog krsta

MKS – Međunarodni krivični sud

MKSJ – Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju

MKSR - Međunarodni krivični sud za Ruandu

MO – Ministarstvo odbrane
 MSP – Međunarodni sud pravde
 MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova
 NATO – Severnoatlantski savez [The North Atlantic Treaty Organization]
 NBS – Narodna banka Srbije
 OEBS – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
 OMPF - Kancelarija za nestala lica i sudsku medicinu [Office on missing persons and forensics]
 OVK - Oslobodilačka vojska Kosova
 RDB - Resor državne bezbednosti
 REKOM – Regionalna komisija za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima
 RIK – Republička izborna komisija
 RS – Republika Srpska
 SAD – Sjedinjene Američke Države
 SB – Savet Bezbednosti
 SCG – Srbija i Crna Gora
 SFRJ - Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
 SPO – Srpski pokret obnove
 SPS – Socijalistička partija Srbije
 SRJ – Savezna Republika Jugoslavija
 SRS - Srpska radikalna stranka
 SZUP - Služba za zaštitu ustavnog poretka
 UN – Ujedinjene nacije
 UNMIK - Privremena administrativna misija Ujedinjenih nacija na Kosovu [United Nations Interim Administration Mission in Kosovo]
 VBA - Vojno bezbednosna agencija
 VCG – Vojska Crne Gore
 VJ – Vojska Jugoslavije
 VMA – Vojnomedicinska akademija
 VOA - Vojno-obaveštajna agencija
 VS – Vojska Srbije
 VSO – Vrhovni savet odbrane
 VSS – Vrhovni sud Srbije
 YIHR – Inicijativa mladih za ljudska prava [The Youth Initiative for Human Rights]
 YUCOM – Komitet pravnika za ljudska prava
 ZKP – Zakonik o krivičnom postupku
 ZOO – Zakon o obligacionim odnosima
 ZORZ - Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine

Učesnici u konsultativnom procesu kreiranja političke strategije na osnovu rezultata istraživanja

A. PREDSTAVNICI CIVILNOG DRUŠTVA

Adam Puscar - Queeria

Aleksandar Popov - Centar za regionalizam

Andrej Nosov, YIHR

Anja Potkonjak - Pravnici za demokratiju

Biljana Kovačević-Vučo, YUCOM

Boban Stojanović - Queeria

Dragan Popović, YIHR

Drago Kovačević - Srpski demokratski forum

Dženeta Agović - Impuls – Tutin

Ilda Habota - Sandžački odbor za ljudska prava

Indira Caković - Sandžački odbor za ljudska prava

Ivana Franović- Centar za nenasilnu akciju

Ivana Ristić - Žene za mir

Ivana Stelja - Pravnici za demokratiju

Jelena Bakalić - Međunarodna mreža pomoći – IAN

Jelena Cakić - Žene za mir

Jelena Nešić - Inicijativa za demokratsku tranziciju

Jelena Simić, FHP

Ljiljana Radovanović - Žene u crnom

Marija Gajicki - Vojvođanka – Novi Sad

Marija Radoman, HOS

Marko Veličković - Centar za razvoj civilnih resursa – Niš

Milan Antonijević, YUCOM

Mirjana Vojvodić - Odbor za građansku inicijativu – Niš

Nataša Kandić, FHP

Nedim Sejdinović - Nezavisno društvo novinara Vojvodine

Nenad Dimitrijević, FHP

Nenad Vukosavljević - Centar za nenasilnu akciju
Sandra Orlović, FHP
Sedat Vrcić - Flores – Sjenica
Sonja Biserko, HOS
Srđan Popović - Fraktal
Tamara Kaliterna – YIHR
Vladan Sudić - Građanska čitaonica Libergraf – Užice

PREDSTAVNICI MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA I VLADA

Bogdan Ivanišević, ICTJ
Goran Miletić, Švedski helsinški odbor
Ivan Jovanović, OEBS
Jelena Stevančević, OEBS
Ksenija Lazović, Ambasada SAD
Matias Hellman, MKSJ
Mihajlo Čolak, Fond za otvoren društvo

PREDSTAVNICI MEDIJA

Aleksandar Roknić -Danas
Aleksandar Trifunovic – Buka, Banjaluka, BiH
Boro Lazukić - RTV Panonija
Dinko Gruhonjic – Udruženje novinara Vojvodine
Dorotea Čarnic - Politika
Dragan Banjac - Oslobođenje
Dragan Gmizić - Vreme
Eugen Jakovcic – Cenzura, Split, Hrvatska
Gizela Stanjo - Mađar So
Gordana Perunović Fijat - Kikindske novine
Gordana Petrović - RTS
Ivan Benašić - TV Apolo
Ivana Jovanovic - BETA
Jelena Perković - Ruske slovo
Juraj Bartoš - Hlas ludu
Kristina Demetar Filipčev - Bečejski mozaik
Larisa Inić - Radio Subotica
Marija Obrenović - Svetlost
Miomira Melank – Kikindske
Miroslav Stajić - Dnevnik

Nenad Vulovic – Agencija FoNET
Nenad Živadinović - TV Kragujevac
Niku Čobanu - Libertatea
Noemi Sabo - Hrvatska riječ
Predrag Filipčev - Local press
Senada Kalić - TV Jedinstvo
Senka Vlatković - TV Bg2
Smiljana Milinkov - Radio 021
Svetlana Jajic – Radio Beograd
Tamara Kaliterna - Monitor
Vera Raškov - Tanjug
Vladimir Djokovic – Pancevac Press
Vojislav Novaković - TV Avala
Vuk Cvijić - Blic
Zlatko Romic – Suboticke novine
Željko Balaban - Zrenjaninske

PREDSTAVNICI DRŽAVNIH INSTITUCIJA

Ivana Ramić, Portparol Veća za ratne zločine
Jasna Janković-Šarčević, Služba za odnose sa javnošću Tužilaštva za ratne zločine
Jovan Ničić, Nacionalni savet za saradnju sa MKSJ
Nenad Vujić, Direktor pravosudnog centra za edukaciju sudija i tužilaca
Sudija Omer Hadžiomerović, Podpredsednik društva sudija Srbije
Sudija Siniša Važić, Predsednik Veća za ratne zločine
Sudija Tanja Vuković, Veće za ratne zločine
Tužilac Aleksandar Milosavljević, Udruženje tužilaca Srbije

BIBLIOGRAFIJA

Knjige

- Aleks Borejn, *Zemlja zderane maske* [Alex Boraine, *A Country Unmasked*], Samizdat FREEB92, 2001.
- Dajana F. Orentliher, *Sužavanje prostora za poricanje: Uticak MKSJ na Srbiju*, [Diane F. Orentlicher *Shrinking the Space for Denial: The Imoact of the ICTY in Serbia*], Centar za tranzicione procese, Beograd, maj 2008.
- Dragan Bujošević i Ivan Radovanović, *5. oktobar – Dvadeset četiri sata prevrata*, Medija centar, Beograd 2001.
- Florans Artman, *Mir i Kazna*, [Florence Hartmann, *Paix et Chatiment*], Bybook, Sarajevo, 2007.
- Karla Del Ponte, *Lov – Ja i ratni Zločinci* [Carla Del Ponte, *La Caccia – Io e i criminali di guerra*] Milano, Feltrinelli 2008.

Dokumenta

- *Amandmani IX do XLIX na ustav Socijalističke R. Srbije, Službeni glasnik SR Srbije br. 11/89, str. 585.*
- Ažurirani Set Principa za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz suzbijanje nekažnjivosti [Updated Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity] E/CN.4/2005/102/Add.1
- Baza podataka Centra za razvoj neprofitnog sektora – CRNPS
- Depeša Načelnika Resora državne bezbednosti Radomira Markovića broj 3210
- Dopis br. 9-75/08 od 30.08.2008. koji je istraživačima YUCOM-a angažovanim na IW projektu u ime Narodne skupštine R. Srbije uputila Aleksandra Šašo, lice ovlašćeno za postupanje po zahtevima, kao odgovor na zahtev podnet po osnovu Zakona o Slobodanom pristupu informacijama od javnog značaja.
- Dopis Ministarstva kulture Srbije upućen istraživačima YIHR angažovanim na IW projektu po zahtevu o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja
- Dopis Republičkog javnog tužilaštva upućen istraživačima YUCOM-a angažovanim na IW projektu Leni Pelić i Milanu Antonijeviću
- Dopisi Vojnog arhiva upućen YIHR po zahtevu o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja
- Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), Mišljenje o Ustavu Srbije usvojeno od strane Komisije na 70. plenarnoj sednici, 17.-18. mart 2007.
- Izveštaj o radu Poverenika za informacije od javnog značaja za 2007.

- Izveštaj Republičke izborne komisije, *Sl. glasnik R.Srbije* br 013-2586/08
- Izveštaj Republičke izborne komisije, *Sl. glasnik R.Srbije* br. 131/03.
- Izveštaj Republičke izborne komisije, *Sl. glasnik R.Srbije* br. 16/07.
- Izveštaj Republičke izborne komisije, *Službeni glasnik R. Srbije*, br. 2/01.
- izveštaj Republičke izborne komisije, *Službeni glasnik R. Srbije*, br. 2/01.
- Izveštaj Republičke izborne komisije, *Službeni glasniku Republike Srbije*, 02 Broj: 013-2586/08, 20.05.2008.
- Izveštaji o smrti lica: 2BA/002, 2BA/004, 2BA/018, 2BA/026, 2BA/062, 2BA/077, 2BA/082, 2BA/098, 2BA/110, 2BA/114, 2BA/118, 2BA/128, 2BA/132, 2BA/138, 2BA/161, 2BA/167, 2BA/171, 2BA/184, 2BA/200, 2BA/211, 2BA/212, 2BA/216, 2BA/221, 2BA/229, 2BA/233, 2BA/241, 2BA/242, 2BA/243, 2BA/247, 2BA/248, 2BA/251, 2BA/254
- Izveštaji pokrajinskog ombudsmana, AP Vojvodina
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948), *Sl. list SFRJ, Međ. ugovori*, br. 56/50 i 69/50
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava državne zajednice Srbija i Crna Gora, *Program zakonodavne reforme u oblasti ljudskih prava – Pregled za Republiku Srbiju*, 19.05.2006.
- MKSJ, Predmet br. IT-02-54 "Kosovo, Hrvatska i BiH", Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Transkripti, svedočenje Vilijama Fultona [William Fulton], istražitelja MKSJ, 28.05.2002.
- MKSJ, Predmet br. IT-02-54 "Kosovo, Hrvatska i Bosna i Hercegovina", Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Transkripti, 26.06.2003. svedočenje Pitera Gelbrajta [Peter Galbraith]
- MKSJ, Predmet br. IT-02-54 „Kosovo, Hrvatska i BiH“, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Transkripti, str. 8367., 8373., 8395. i 8396.
- MKSJ, Predmet br. IT-02-54, „Kosovo, Hrvatska i BiH“, Tužilac protiv Slobodana Miloševića, Transkripti, 28.05.2002. svedočenje Berni Kelija [Barney Kelly]
- MKSJ, Predmet br. IT-03-69 *Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića*, Optužnica, 01.05.2003. (09.07.2008.)
- MKSJ, Predmet br. IT-03-72-I, *Tužilac protiv Milana Babića*, Izjava o činjenicama, 27.01.2004
- MKSJ, Predmet br. IT-94-1 "Prijeđor", *Tužilac protiv Duška Tadića*, Presuda, 07.05.1997.
- MKSJ, Predmet br. IT-95-13/1, "Vukovarska bolnica", *Tužilac protiv Mileta Mrkšića, Miroslava Radića i Veselina Šljivančanina*, Presuda, 27.09.2007.
- MKSJ, Predmet br. IT-98-33, „Srebrenica“, *Tužilac protiv Radislava Krstića*, Presuda, 19.04.2004.
- MSP, Presuda, *BiH protiv SCG, Spor koji se odnosi na primenu Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, 26.02.2007.
- Naredba Predsedništva SFRJ od 10. novembra 1991. o angazovanju dobrovoljaca u oružanim snagama SFRJ za vreme neposredne ratne opasnosti

- Narodna Skupština R. Srbije, Odluka o prestanku funkcije nosiocima javnotužilačke funkcije, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01, str. 4.
- Narodna Skupština R. Srbije, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika Opštinskog suda u Kragujevcu, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01, str. 2.;
- Narodna Skupština R. Srbije, Odluka o razrešenju od sudijske dužnosti sudija Opštinskog suda u Nišu i Opštinskog suda u Preševu, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01
- Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika sudova, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01, str. 2.; Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju dužnosti predsednika Vrhovnog suda Srbije, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01
- Narodna Skupština RS, Odluka o razrešenju od dužnosti Republičkog javnog tužioca, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 10/01, str. 4.
- Narodna Skupština Republike Srbije, aktivnosti, Izveštaj sa 6. sednice odbora za ustavna pitanja
- Narodna Skupština Republike Srbije, aktivnosti, Izveštaj sa druge sednice Odbora za ustavna pitanja
- Odluka o budžetu AP Vojvodine za 2008, *Sl. list AP Vojvodine*, br. 03/08
- Odluka o izboru Poverenik za informacije od javnog značaja, *Sl. glasnik R. Srbije* br. 137/04, str. 5.
- *Odluka o izboru tužioca za ratne zločine*, RS broj 33 doneta na sednici Trinaestog vanrednog zasedanja u 2003., održanoj 22.07.2003.
- Odluka o izmenama Odluke o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, *Sl. list SRJ*, br. 55/97
- Odluka o izmenama Odluke o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, *Sl. list SRJ*, br. 47/98
- Odluka o obrazovanju Državne komisije za prikupljanje podataka radi utvrđivanja zločina genocida i drugih zločina protiv čovečnosti i međunarodnog prava koji su počinjeni nad stanovništvom srpske i druge nacionalnosti u vreme oružanih sukoba u Hrvatskoj i drugim delovima zemlje, *Sl. list SFRJ*, br. 18/92., str. 273.
- Odluka o obrazovanju Komisije Saveta ministara za nestala lica, *Sl. list SCG*, br. 50/03
- Odluka o obrazovanju Komisije Savezne vlade za humanitarna pitanja i nestala lica, *Sl. list SRJ*, br. 83/94
- Odluka o obrazovanju Komisije za nestala lica, *Sl. glasnik R. Srbije* broj 49/06, 73/06, i 116/06
- Odluka o obrazovanju Nacionalnog saveta za saradnju sa MKSJ, *Sl. list SRJ* br. 23/04., str. 217.
- Odluka o obrazovanju Službe komiteta o prikupljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, *Sl. list SRJ*, br. 68/93.
- Odluka o osnivanju Komisije za istinu i pomirenje, *Sl. list SRJ*, br. 15/2001
- Odluka o osnivanju Službe za ljudska i manjinska prava, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 55/05 i 71/05–ispravka
- Odluka o pokrajinskom ombudsmanu, *Sl. list AP Vojvodine*, br. 23/02 i 5/04
- Odluka o proglašenju nezavisnosti Republike Crne Gore, *Sl. list Republike Crne Gore*, br. 36/06

- Odluka o raspuštanju Jedinice za specijalne operacije MUP-a, *Sl. glasnik R. Srbije* br. 31/03.
- OHR, *Opšti okvirni sporazum za mir u BiH [The General Framework Agreement for Peace in BiH]*, 14.12.1995.
- Osnovni programski dokument Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- Poslovnik Narodne skupštine Republike Srbije, *Sl. glasnik RS* br. 53/05.
- Poslovnik Skupštine AP Vojvodine, *Sl. list AP Vojvodine*, br. 23/02, 30/04 i 4/08
- Pravilnik o načinu rada skupština elektora za izbor saveta nacionalnih manjina, *Sl. list SRJ*, br. 41/02, čl. 9.
- Pravno shvatanje Građanskog odeljenja Vrhovnog suda Srbije utvrđeno na sednici 10.02.2004.
- Vlada Republike Srbije Predlog Zakona o udruženjima, 2007.
- *Protokol o regionalnoj saradnji na istraživanju i dokumentovanju ratnih zločina u zemljama bivše Jugoslavije između IDC-a, Sarajeva, Centra za istraživanje i dokumentaciju, Zagreb i FHP-a, Beograd*, 06.04.2004.
- Protokol o saradnji između Komisije Vlade SRJ za humanitarna pitanja i nestala lica i Komisije Vlade Hrvatske za zatočene i nestale osobe koji je potpisan u Zagrebu 17.04.1996.
- R. Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br. 021-01-1/2007-58 od 20.06.2007. koji je predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović uputio FHP-u po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja
- R. Srbija, Komisija za nestala lica, dopis br. 021-01-1/2007-59 od 20.06.2007. koji je predsednik Komisije za nestala lica Veljko Odalović uputio FHP-u po osnovu zahteva za slobodan pristup informacijama od javnog značaja.
- Republika Srbija, MUP, Direkcija policije, Uprava kriminalističke policije, Služba za otkrivanje ratnih zločina, dopis 03/4-2 broj 230-9179/07 od 23.11.2007. upućen YUCOM-u po osnovu zahteva za pristup informacijama od javnog značaja koji je uputila istraživač Lena Pelić angažovana na projektu IW
- Rešenje o imenovanju predsednika i članova Komisije Saveta ministara za nestala lica, *Sl. list SCG*, br. 50/03, str. 2.
- Rezolucija 1244 Savet bezbednosti UN-a, (S/RES/1244 (1999))
- Rezolucijom 827 Saveta bezbednosti UN-a (S/RES/827 (1993))
- Rezolucijom 955 Saveta bezbednosti UN-a (S/RES/955 (1994))
- RIK, Izveštaj o rezultatima izbora za narodne poslanike u Narodnoj skupštini R. Srbije održanih 28. decembra 2003. godine, *Sl. glasnik R. Srbije* br. 131/03
- Set Principa za zaštitu i promociju ljudskih prava kroz suzbijanje nekažnjivosti [*Set of Principles for the Protection and Promotion of Human Rights Through Action to Combat Impunity*], E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1
- Skupna deklaracija (Brionska deklaracija), *Službeni list R. Slovenije*, br. 9/91- I – Međunarodni ugovori, [Uradni list RS, št. 9/91- I – međunarodne pogodbe]

- Sporazuma o saradnji i traženju nestalih lica sa Hrvatskom koji je potpisan na nivou ministara inostranih poslova u Dejtonu 17.11.1995.
- Statut AP Vojvodine, *Sl. list AP Vojvodine*, br. 17/91
- Transkripti svedočenja Čedomira Jovanovića i Vladimira Popovića na suđenju optuženima za atentat na premijera, objavljeni u S. Popović, Nedovršen proces, HOS, Beograd 2007.
- Trial Watch, Informacija o predmetu Djurdj Kusljic
- Trial Watch, Informacija o predmetu Elvir Javor
- Trial Watch, Informacija o predmetu Maksim Sokolovic
- Trial Watch, Informacija o predmetu Nikola Jorgic
- Trial Watch, Informacija o predmetu Novislav Djajic
- Trial Watch, Informacija o predmetu Sinisa Jazic
- UN Savet bezbednosti, 3069. sastanak, Rezolucija br. S/RES/752 [Security Council 3069th Meeting Resolution S/RES/752], 15.05.1992.
- Uputstvo o primeni pravila međunarodnog ratnog prava u oružanim snagama SFRJ, *Sl. vojni list*, br. 10/88., t. 21.
- Uputstvo za objavljivanje informatora o radu državnog organa, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 57/05
- Uredba o načinu evidentiranja, obrade, čuvanja, korišćenja, zaštite i dostavljanja drugim nadležnim državnim organima informacija i dokumenata o poslovima iz nadležnosti BIA, *Sl. glasnik RS*, br. 68/02, čl. 8.
- Uredba o izmenama Uredbe o obrazovanju Saveta R. Srbije za nacionalne manjine, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 49/06.
- Uredba o izmeni i dopuni Uredbe o obrazovanju Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 117/05
- Uredba o Komitetu za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, *Sl. list SRJ*, br. 37/93., str. 824.; Uredba o dopunama Uredbe o Komitetu za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, *Sl. list SRJ*, br. 29/99
- Uredba o obrazovanju Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 104/04
- Uredba o platama lica koje vrše funkciju i obavljaju poslove u tužilaštvu za ratne zločine i posebnim organizacionim jedinicama državnih organa u postupku za ratne zločine, *Sl. Glasnik RS* br. 97/03 i 67/05, čl. 2. i 3.
- Uredba Vlade R. Srbije o upisu dobrovoljaca u Teritorijalnu odbranu od 23.08.1991.
- *Ustav R. Srbije*, *Sl. glasnik R. Srbije* br. 16/90.
- *Ustav R. Srbije*, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 83/06.
- Ustav SFRJ, *Službeni list SFRJ* br. 9/1974
- Ustav SR Srbije, *Sl. glasnik Socijalističke R. Srbije* br. 8/74.
- Ustavna povelja Državne zajednice Srbija i Crna gora, *Sl. list SCG*, br. 00-1/-014
- Vlada R. Srbije, Kadrovska rešenja, izveštaj sa 142. sednice Vlade, 22.06.2006.
- *Vojno-tehnički sporazum između Međunarodnih bezbednosnih snaga ("KFOR") i vlada Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srbije*, Kumanovo, 09.06.1999.

- *Zakon o arhivskoj građi SRJ, Sl. list SRJ br. 12/98, čl. 5.*
- *Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji, Sl. glasnik R. Srbije, br. 42/02*
- *Zakon o civilnim žrtvama rata, Sl. glasnik R. Srbije, br. 52/96*
- *Zakon o crkvama i verskim zajednicama, Sl. glasnik R. Srbije br. 36/06*
- *Zakon o izboru narodnih poslanika u Narodnu skupštinu Republike Srbije, Sl. glasnik R. Srbije, br. 35/00*
- *Zakon o izmenama i dopunama zakona o sudijama, Sl. glasnik R. Srbije, br. 42/02*
- *Zakon o javnom informisanju, Sl. glasnik R. Srbije, br. 36/98*
- *Zakon o krivičnom postupku, Sl. glasnik R. Srbije, br. 46/06, čl. 507.*
- *Zakon o lokalnoj samoupravi, Sl. glasnik R. Srbije, br. 129/07, čl. 97*
- *Zakon o lokalnoj samoupravi, Sl. glasnik R. Srbije, br. 9/02; 129/07*
- *Zakon o obligacionim odnosima, Službeni list SFRJ, br. 29/78, 39/85, 45/89, 57/89, Službeni list SRJ, br. 31/93, 22/99, 23/99*
- *Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava (Zakon o lustraciji), Sl. glasnik RS, br. 58/03*
- *Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina, Sl. glasnik R. Srbije, br. 67/03, 135/04, 61/05 i 101/07, čl. 8.*
- *Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, Sl. glasnik br. 116/07*
- *Zakon o osnovnim pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, Sl. list SRJ, br. 24 od 15. maja 1998, 29/98, 25/2000*
- *Zakon o postupku pred Ustavnim sudom i pravnom dejstvu njegovih odluka, Sl. glasnik R. Srbije, br. 32/91, 67/93 i 101/05, čl. 43.*
- *Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o ekstradiciji, sa Dodatnim protokolima, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 10/01*
- *Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međunarodnom važenju krivičnih presuda, sa dodacima, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 13/02*
- *Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o međusobnom pružanju pravne pomoći u krivičnim stvarima, sa Dodatnim protokolom, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 10/01*
- *Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o prenosu postupka u krivičnim stvarima, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 10/01*
- *Zakon o potvrđivanju Opšteg mirovnog sporazuma za mir u BiH, Sl. list SRJ, Međunarodni ugovori, br. 12/02, str. 3. i Aneks 7, čl. V*
- *Zakon o potvrđivanju Rimskog statuta MKS, Sl. list SRJ, Međ. ugovori, br. 5/01*
- *Zakon o pravima boraca, vojnih invalida i porodica palih boraca, Sl. glasnik RS Srbije, br. 54/89; 137/04*
- *Zakon o prikupljanju i dostavljanju podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava, Sl. list SRJ/br. 37/93 i 44/99*
- *Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, Sl. glasnik RS, br. 85/05*

- Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Sl. list SCG, Međ. ugovori*, br. 9/03
- Zakon o ratifikaciji konvencije o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja, izmenjene i dopunjene Protokolom 1 i Protokolom 2 uz Konvenciju, *Sl. list SCG, Međ. ugovori*, br. 9/03
- Zakon o saradnji SRJ sa MKSJ, *Sl. list SRJ* br. 18/2002. i *Sl. list SCG* br. 16/2003
- Zakon o saveznom budžetu za 2001., *Sl. list SRJ*, br. 73/2000, 3/2001 - ispr., 21/2001, 53/2001 i 69/2001
- Zakon o saveznom budžetu za 2002., *Sl. list SRJ*, br. 3/2002 i 68/2002;
- Zakon o saveznom budžetu za 2003., *Sl. list SRJ*, 86/2002 i 35/2003;
- Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja., *Sl. glasnik R. Srbije* br. 120/04
- Zakon o udruživanju građana u udruženja, društvene organizacije i političke organizacije koje se osnivaju za teritoriju SFRJ, *Službeni list SFRJ*, br. 42/90 i *Službeni list SRJ* br. 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 73/00
- Zakon o univerzitetu, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 20/98
- Zakon o univerzitetu, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 21/02
- *Zakon o uređenju sudova*, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 63/2001, 42/2002, 27/2003, 29/04, 101/05, 46/06
- Zakon o Ustavnom sudu Srbije, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 109/07.,
- Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 6/02, str. 1., čl. 56.
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, *Sl. list SRJ*, br. 11/02 i 57/02
- Zakon o zaštitniku građana, *Sl. list R. Srbije*, br. 54/07
- Zakon o zaštitniku građana, *Sl. list R. Srbije*, br. 79/05
- Zakona o pravima civilnih invalida rata, *Sl. glasniku R. Srbije* br. 52/96
- Zakona o sudijama, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 63/01, 42/02, 27/03, 29/04, 44/04, 61/05 i 101/05
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti, *Sl. glasnik R. Srbije*, br. 17/92, 26/92, 50/92, 52/93, 53/93, 67/93, 48/94, 25/96 i 18/02, čl. 219.
- Zakonik o krivičnom postupku, *Sl. list SRJ* br. 70/01, 68/02, *Sl. glasnik RS* br. 58/04, 85/05, 115/05, 49/07

Izveštaji i analize

- ABA/CEELI, *Indeks reforme sudstva za Srbiju*, Beograd, maj 2002.
- BG Centar, *Ljudska prava u Jugoslaviji 2000*, Beograd 2001
- BG Centar, *Ljudska prava u Jugoslaviji 2001.*, Beograd 2002
- BG Centar, *Ljudska prava u SCG 2005*, Beograd 2006,
- BG Centar, *Ljudska prava u Srbiji 2006*, Beograd 2007,

- BG Centar, *Ljudska prava u Srbiji 2007*, Beograd 2008.
- BG Centar, *Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003.*, Beograd 2004.
- FHP, *Izveštaj o tranzicionoj pravdi 1999-2005*, Beograd 2006.
- FHP, Izveštaj, *Regionalne konsultacije o mehanizmima utvrđivanja i kazivanja istine*, Beograd 2008.
- FHP, *Komandna odgovornost u međunarodnom i domaćem pravu*, Beograd, maj 2003.
- FHP, *Pravno psihološka podrška svedocima/žrtvama*, Beograd 2008.
- FHP, Sandra Orlović, Izveštaj i analiza – reparacije
- Grupa NVO, Urušavanje kredibiliteta institucije Zaštitnika građana, 04.04.2006.
- HOS, *Godišnji izveštaj za 2006*, Beograd, 2007.
- HOS, *Samoizolacija: realnost ili cilj*, Beograd 2008.
- HRW, Nedovršen posao – Veće za ratne zločine, jun 2007.
- HRW, *Po naređenju – Ratni zločini na Kosovu*, Samizdat Bg2, oktobar 2001
- ICMP, Izveštaj o forenzičkom monitoringu u vezi s iskopavanjem i prikupljanjem ljudskih posmrtnih ostataka sa nekoliko povezanih lokacija u Batajnici, SCG, avgust - decembar 2002. i april 2004.
- ICTJ, Đorđe Đorđević, Sažeti izveštaj o lokalnim, regionalnim i međunarodnim dokumentacijama o ratnim zločinima i povredama ljudskih prava [*Summary Report regarding Local, Regional and International Documentation of War Crimes and Human Rights Violations in the former Yugoslavia*], April 2002.,
- ICTJ, Srbija i Crna Gora – Odabrani događaji u okviru procesa tranzicione pravde [*Serbia and Montenegro – Selected developments in transitional justice*], oktobar 2004
- IW i Centar za Evroatlantske studije, Jelena Milić, Analizu slučajeva stradalih vojnika
- IW i HLC, Bojana Vujošević, Analiza sistemi zavođenja predmeta i sudske statistike, Beograd 2006.
- IW i HOS, Sonja Biserko i Stipe Sikavica, Analiza vojske, Beograd 2007.
- IW i HOS, Stipe Sikavica, *Politička slika*, 17.10.2007.
- IW i YUCOM, Lena Pelić i Milan Antonijević, Analiza pravnog okvira za zaštitu svedoka, Beograd 2007.
- IW i YUCOM, Milan Antonijević, Izveštaj i analiza – MUP Srbije i bezbednosne službe, Beograd 2008.
- IW i YUCOM, Milan Antonijević, *Studija slučaja na osnovu iskustva nevladine organizacije*, Beograd, jul 2007.
- IW i YUCOM, Biljana Kovačević-Vučo, Lena Pelić i Milan Antonijević, Organizacije građanskog društva, Beograd 2007.
- IW, Dejan Anastasijević, Duhovi devedesetih, Beograd 2008.
- IW, Slobodan Pejčinović, Analiza budžeta državnih institucijama zaduženim za procesuiranje ratnih zločina, Beograd 2007.

- IW, YIHR; HLC, YUCOM, Helsinški odbor, *Analiza nepravilnosti tokom referenduma o potvrđivanju predloga ustava Srbije*, Beograd 2006.
- Izveštaji Komiteta za prikupljanje podataka o izvršenim zločinima protiv čovečnosti i međunarodnog prava 01–10
- Međunarodna mreža pomoći [International Aid Network] (IAN), Ž. Špirić, G. Knežević, V. Jović, G. Opačić, *Tortura u ratu, posledice i rehabilitacija: Jugoslovensko iskustvo*, B. Radović, *Jugoslovenski ratovi 1991-1999 i neke od njihovih društvenih posledica*, IAN, Beograd, 2004.
- MKSJ, Izveštaj veštaka Filipa Koa, Kancelarija Tužioca, Vojno analitički izveštaj: Snage SRJ i Srbije na Kosovu. I deo: Narativ, Kosovske operacije; [ICTY, EXPERT REPORT OF PHILLIP COO, OTP Military Analysis Report: Forces of the FRY and Serbia in Kosovo. Part II: Kosovo Operations Narrative];
- MKSJ, Izveštaj veštaka Rejnoda Tunensa, *Oružane snage SFRJ i sukob u Hrvatskoj – Aktivnosti JNA u BiH i podrška JNA (VJ) snagama bosanskih Srba*, [ICTY, EXPERT REPORT OF REYNAUD THEUNENS *The SFRY Armed Forces and the Conflict in Croatia - JNA Activity in BiH and JNA (VJ) Support to Bosnian-Serb Forces*], 16.12.2003
- Percepcijska studija Zvaničnici i službenici institucija koje su nosioci procesa suzbijanja nekažnjivosti u Srbiji, koju je prema projektu koji je IW razvio u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji realizovala agencija Argument a realizaciju podržali FOS i OEBS.
- YIHR i CUPS, Otvoreno pismo narodnim poslanicima povodom člana 5. Predloga Ustavnog Zakona
- YIHR, Izveštaj br. 10, Program zaštite ljudskih prava, *Vladavina prava - put ka demokratskom razvoju*
- YIHR, Izveštaj o primeni tranzicionih zakona u Srbiji, Beograd 2005.
- YIHR, Izveštaj o primeni tranzicionih zakona u Srbiji, Beograd 2006.
- YUCOM, Bilten br. 2: „Lustracija“, Beograd, januar 2004.

Članci, izlaganja i mediji

- ¹ MKSJ, Saopštenje za javnost P1050-T, *Slobodan Milošević nađen mrtav u svojoj ćeliji u pritvorskoj jedinici*, 11.03.2006.
- ¹ MKSJ, Saopštenje za javnosti P1056-T, *Novo obaveštenje predsednika suda u vezi sa smrću Slobodana Miloševića*, 17.03.2006.
- Ana Krajnc i Emilija Marinkov, *Komisija za istinu i pomirenje*, Zbornik studentskih radova, Beograd 2005.
- Bg2, arhiva vesti, *Konferencija “Pomirenja: Kako to rade drugi”*, 28.04.2000.
- Bg2, Bez dokaza o masovnoj grobnici, 08.06.2007.
- Bg2, *DB uništio preko 35.000 stranica*, 17. 11. 2004.
- Bg2, Malkić: Bez genocida nad Srbima, 04.07.2005.
- Bg2, *Ombudsman položio zakletvu*, 23.07.2007.
- Bg2, *Perišić: Dosijei BIA još nedostupni*, 21. 11. 2007.
- Bg2, *Politički vrh znao za Mladića*, 28.11.2006.
- Bg2, Transkript emisije *Insajder, Kosovo: Kako je pokrenuto ludilo*, 12.06.2006.

- Bg2, Transkript emisije *Kažiprst, Lustracija u Srbiji*, 09.06.2003.
- Bg2, Transkript emisije, *Insajder, Rukopisi ne gore*, 1. deo, 15. 11. 2004.
- Bg2, Transkripti sa konferencije „Istina, odgovornost, pomirenje“, Ulcinj, 2000.
- Bg2, Vesti, *Zasedanje skupštine Srbije*, 14.02.2001.
- Bg2, ZES povukao sporni amandman, 02.07.2008.
- BETA, *Milošević koristi poverljive arhive*, 26. 02. 2005.
- BLIC, I.C., *Izvinjenja za budućnost*, 11.09.2003.
- BLIC, M. Graf, *Pronađen i najstariji spis*, 29.08.2008.
- BLIC, M. Ivanović, Ž. Jevtić - V. Z. Cvijić, *General Delić dostavljao vojna dokumenta Tribunalu*, 09.05.2008.
- BLIC, M. Ivanović, Ž. Jevtić - V. Z. Cvijić, *General Delić dostavljao vojna dokumenta Tribunalu*, 09.05.2008.
- BLIC, M. Maleš, T. N. Đaković, *Radikali godinama bili servis službe bezbednosti*, 05.10.2008.
- BLIC, N.J.B., *Sporan broj ubijenih u Srebrenici*, 12. 06. 2002.
- BLIC, Nova vlada za brži put u Evropu, 08.07.2008.
- BLIC, *Plata direktora BIA 150 hiljada dinara*, 04.10.2008.,
- BLIC, T. Spaić, *Izvinjenja još nisu dobrodošla*, 06.08.2008.
- BLIC, Tanjug, *Vrhovni sud sutra razmatra žalbe na presudu za ubistvo premijera*, 07.09.2008.
- D. Pavlović, *Novi Ustav Srbije*, Prva ruka, 09.03.2005.
- DANAS, A. Roknić, *Izbor ombudsmana na sledećoj sednici parlamenta*, 07.06.2007
- DANAS, *Broj prisluškivanih u Srbiji ostaje tajna*, 06.10.2008.
- DANAS, *Budući poslanici proći će lustracionu proveru*, 27.11.2003.
- DANAS, *Budući poslanici proći će lustracionu proveru*, 27.11.2003.
- DANAS, I.P., *BIA ignoriše Vrhovni sud*, 31.05.2006.
- DANAS, J. Tomašević, *Saša Vukadinović novi direktor BIA*, 18.07.2008.
- DANAS, *Ministarstvo za manjinska prava ipak u novoj vladi*, 03.07.2008.
- DANAS, S. Sikavica, *KOS pod kontrolom civilne vlasti*, 19. - 20. 04. 2003.
- DANAS, S. Sikavica, *U procepu kosovske retorike*, 8. – 9. 9. 2007.
- DANAS, Ukupno 50 zemalja priznalo Kosovo, 10.10.2008.
- DANAS, *Vesna RAKIĆ-VODINELIĆ: Čudi me da je to prioritet SRS i DSS*, 04.02.2004.
- DANAS, Z. Miladinović, *Lustracija kao "naša posla"*, 17.07.2003., str.
- E-NOVINE, B. Tončić, Intervju: Azem Vlasi, *Srbija zagorčava život Kosovu*, 30.08.2008.
- FHP, I.Rangelov, J.Nićić, *Komandna odgovornost: savremeno pravo*, 2004.
- GLAS JAVNOSTI, *Honorari za penzionisane generale*, 14.04.2003.
- GLAS JAVNOSTI, J. Mitić, *Visoka cena izvinjenja*, 15.11.2003.

- GLAS JAVNOSTI, M. Cvejić, *Zatvara se savezni Komitet za zločine protiv čovečnosti - Uzrok smrti ne pominjati*, 15.02.2003.
- GLAS JAVNOSTI, *Predao se Milošević*, 01.04.2001.
- GLAS JAVNOSTI, S. Jovičić, *Zajednica SCG smeštena u 150.000 kvadrata*, 05.01.2004.
- Grupa osam nevladinih organizacija (CZKD, HOS, FHP, YUCOM, YIHR, ŽUC, Građanske inicijative, Beogradski krug, Saopštenje za javnost, *Vlasti u Srbiji podstiču kampanju protiv nevladinih organizacija koje se bave suočavanjem sa prošlošću*, Beograd, 29.07.2005.
- HERETICUS, V. Rakić-Vodinelić, Neuspešan pokušaj lustracije u Srbiji, br. 2003-2, 10.12.2003., dostupno na veb sajtu časopisa Hereticus koji izdaje Centar za unapređivanje pravnih studija
- ICNL, *Omogućavanje razvoja organizacija [Enabling Organizational Development]*
- M. Veler, *Konferencija u Rambueju o Kosovu*, Kraljevski institut međunarodnih poslova [M. Weller, *The Rambouillet Conference on Kosovo*, Royal Institute of International Affairs], 1999.
- MKSJ, Saopštenje za javnost PR-597-T, *Slobodan Milošević je prebačen na Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju*, 29.06.2001.
- MKSJ, Saopštenje za javnost, Obraćanje tužioca Brammertza Savetu bezbednosti UN-a, 04.06.2008.
- MKSJ, Saopštenje za javnosti, Obraćanje tužiteljke Karle Del Ponte Savezu bezbednosti UN-a, 30.10.2002.
- NATO Revija, R.C: Hendrikson, *Istorija prelaska Rubikona*, [NATO Review, R. C. Hendrickson, *History Crossing the Rubicon*], 1995.
- NATO, Saopštenje za javnost br. (2006)150, *Deklaracija Samita u Rigi koju su izdali Poglavari država i vlade učesnice sastanka Severoatlantskog saveza u Rigi 29. novembra 2006.* [Press Release no. (2006)150 *Riga Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Riga on 29 November 2006*], 29. 11. 2006.,
- NEZAVISNA SVETLOST, V. Didanović, *Sudije na stubu srama*, br. 321, 17 - 24. 11. 2001.
- NIN, S: Ikonić, *Sudije na proveru*, 12. 06.2001.
- NIN, Z. Stanivuković, *Rečnik bolje budućnosti*, G. Svilanović, *Strah i zločin*, 20.12.2001., br. 2660.
- Odbor za ljudsk prava, A. Milijašević, Institucija Ombudsmana/Građanskog branioca u Srbiji – Prvi korak, Valjevo, novembar 2006., dostupno na veb sajtu Odbora za ljudska prava: <<http://www.odbor.org.yu/Institucija%20Ombudsmana.htm>>, posećen 07.05.2008.
- ODBRANA, Redakcijski tekst, *Srbija u Partnerstvu za mir*, br. 29., 1. 12. 2006., str. 3.
- POLITIKA, M. Dugalić Provera podataka o masovnoj grobnici u kamenolomu, 06.06.2007.
- PRIZMA, Centar za liberalno-demokratske studije, M. Vasović, *Pobornici „Zvanične verzije“*, Beograd, jun 2002.
- Radio Slobodna Evropa, *Ljajić nezadovoljan Brammertzovim izveštajem*, 04.06.2008.
- REČ, Dejan Ilić, *Jugoslovenska Komisija za istinu i pomirenje 2001-?*, br. 73.19/2005.
- Stipe Sikavica, *Novi početak Srpske vojske*, Helsinška povelja br. 95–96, 2006.
- TANJUG, Za petnaest dana odlučivanje, *Supra*, n.

- Transkript izlaganja Dr Jadranke Jelinčić, izvršne direktorke FOD-a, *Uvodna reč*, Koalicija za slobodu pristupa informacijama, 05.06.2005.
- Transkript izlaganja Dragana Popovića, YIHR, FHP - *Rasprava o budućnosti haške arhive*, Beograd 2008.
- Transkript izlaganja Florans Artman [Florence Hartmann] na Konferenciji za štampu Upravnog odbora FHP-a, *Sudbina nestalih i budućnost Haške arhive*, 17.06.2008.
- Transkript izlaganja Gorana Markovića, Služba za otkrivanje ratnih zločina MUP-a Srbije, FHP - *Rasprava o budućnosti haške arhive*, Beograd 2008.
- Transkript izlaganja Matiasa Hellmana, Predstavnik sekretarijata ICTY u Beogradu, FHP - *Rasprava o budućnosti haške arhive*, Beograd 2008.
- Transkript izlaganja Miroslava Alimpića, Istražnog sudije Okružnog suda u Novom Sadu, FHP - *Rasprava o budućnosti haške arhive*, Beograd 2008.
- Transkript izlaganja Nataše Kandić prilikom promocije izveštaja D. Orentliher, Beograd, jul 2008.
- Transkript izlaganja Nataše Kandić, izvršne direktorke FHP-a na skupu *Rasprava o budućnosti arhive Haškog tribunala* koji je organizovao FHP 21.03.2008., snimak dostupan na veb sajtu You Tube: <<http://youtube.com/watch?v=ISX7dj2lCos>>, posećen 17.05.2008.
- Transkript izlaganja Rodoljuba Šabića, poverenika za informacije od javnog značaja, FHP - *Rasprava o budućnosti haške arhive*, Beograd 2008.
- Transkript izlaganja Silvije Panović-Đurić, Pravni savetnika Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, FHP - *Rasprava o budućnosti haške arhive*, Beograd 2008.
- Vladimir Goati, Politicke elite, građanski rat i raspad SFRJ, *Ogledi*, Republika br. 147., 1.-15. septembar 1996.
- VREME, *Interju - Prof. dr V. Vodinelić*, *Supra* n. 127., .
- VREME, Biljana Vasić i Tamara Skrozza, *Povodom ideje da se formira Komisija za istinu - Drmanje tihe većine*, br. 519., 23.11.2000.
- VREME, Dejan Anastasijević, *Tajne službe: Špijuni i kontrolori*, br. 884, 13.12.2007.
- VREME, Nenad Lj. Stefanović, *Ukidanje vojne komisije za saradnju sa Tribunalom: Topčiderski Hag*, br. 641, 17.04.2003.
- VREME, P. Karanović, *Tajna tereta u Majdanu*, br. 852, 3. maj 2007.;
- VREME, S. Ast, *Interju - Prof. dr Vladimir Vodinelić: Neverovatna lakoća zaborava*, br. 591., 02.05.2002.
- VREME, S. Ast, *Zakon o univerzitetu: Akademska amnezija*, br. 590, 25. 04.2002.
- YIHR, D.Popović, A.Nosov, *Pravda za Kosovo – šansa za Srbiju*, Beograd, februar 2008.

Intervjui

- IW, Razgovor sa Anom Kron, stručnjak za pitanja nestalih lica
- IW, Razgovor sa Brankom Prpom, direktorka Arhiva Beograda
- IW, Razgovor sa Brunom Vekarićem, portparol tužilaštva za ratne zločine
- IW, Razgovor sa Dragoljubom Todorovićem, advokat
- IW, Razgovor sa Dušanom Dunjićem, Institut za sudsku medicinu u Beogradu
- IW, Razgovor sa Filipom Švarmom, novinar
- IW, Razgovor sa Gordanom Ristić, bivša sekretarka Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- IW, Razgovor sa Jovanom Dulovićem, novinar
- IW, Razgovor sa Latinkom Perović, istoričar
- IW, Razgovor sa Ljubomirom Dimićem, bivši član Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- IW, Razgovor sa Milanom St. Protićem, bivši ambasador SCG u SAD
- IW, Razgovor sa Milošem Vasićem, novinar
- IW, Razgovor sa Nenadom Milićem, bivši zamenik Ministra unutrašnjih poslova Vlade Srbije
- IW, Razgovor sa Oliverom Stojković, Institut za sudsku medicinu u Beogradu
- IW, Razgovor sa Rajkom Danilovićem, advokat
- IW, Razgovor sa Slavoljubom Đukićem, bivši član Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- IW, Razgovor sa sveštenikom Radovanom Bigovićem, bivši član Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- IW, Razgovor sa Vesnom Rakić-Vodinelić, dekan pravnog fakulteta *Union*
- IW, Razgovor sa Vladanom Batićem, bivši Ministrom pravde
- IW, Razgovor sa Vladimirom Cvetkovićem, bivši istraživač Komisije za istinu i pomirenje SRJ
- IW, Razgovor sa Vladimirom Popovićem, bivši načelnik Biroa za komunikacije Vlade Srbije
- IW, Razgovor sa Vojinom Dimitrijevićem, profesor međunarodnog prava
- Razgovor sa Matiasom Hellmanom, predstavnik sekretarijata MKSJ u Srbiji

Fond za humanitarno pravo

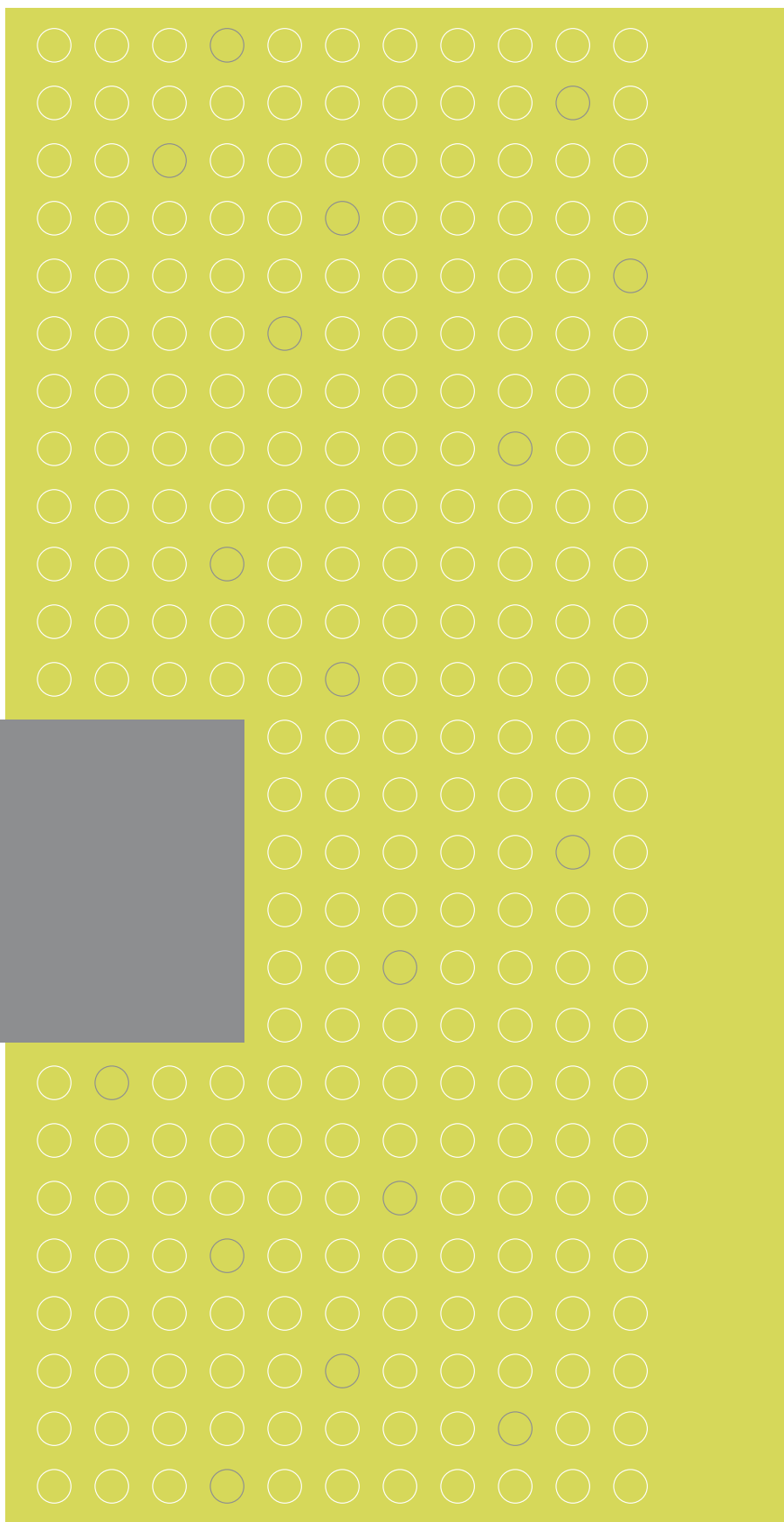
Komitet pravdnika
za ljudska prava

Helsinški odbor
za ljudska prava u Srbiji

Inicijativa mladih
za ljudska prava

Impunity Watch

't Goylaan 15
3525 AA Utrecht
The Netherlands

www.impunitywatch.org